Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті КеАҚ

ӘОЖ 342:631(043) Қолжазба құқығында

КУАНДЫКОВА ЭЛЬВИРА СЕРИКБАЕВНА

Қазақстан Республикасындағы ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық негіздері

8D04203-Құқықтану

Философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация

Отандық ғылыми кеңесші:
заң ғылымдарының докторы, профессор
Байдельдинов Д.Л.

Шетелдік ғылыми кеңесші:
PhD докторы, профессор
Thomas Hoffmann (Эстония)

Қазақстан Республикасы
Алматы, 2024

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР…….. 3
АНЫҚТАМАЛАР..... 4
ҚЫСҚАРТУЛАР МЕН БЕЛГІЛЕУЛЕР..... 5
КІРІСПЕ..... 6
1 ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ НЕГІЗГІ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ..... 14
1.1 Ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың кейбір теориялық мәселелері..... 14
1.2 Қазақстан Республикасындағы ауыл шаруашылық саласын мемлекеттік басқаруға қатысты заңнаманың қалыптасуы мен дамуы.. 24
1.3 Қазіргі кезеңдегі құқықтағы ауыл шаруашылығын мемлекеттік басқаруды реттейтін нормалардың орны..... 31
2 ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ОРГАНДАРЫНЫҢ ЖҮЙЕСІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІ..... 36
2.1 Ауыл шаруашылығы саласындағы жалпы мемлекеттік басқару органдары 36
2.2 Ауыл шаруашылығы саласындағы арнайы мемлекеттік басқару органдары..... 42
2.3 Ауыл шаруашылығы саласындағы фунционалдық мемлекеттік басқару органдары..... 47
3. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ..... 68
3.1 Ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқаруды жетілдірудің мәселелері..... 68
3.2 Шет елдердің ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың ерекшеліктері..... 74
3.3 Ауыл шаруашылығы саласындағы халықаралық ұйымдардың қызметінің құқықтық негіздері 88
3.4 Ауыл шаруашылығын цифрлық трансформациялауды құқықтық реттеу мәселелері..... 96
ҚОРЫТЫНДЫ..... 108
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ..... 112

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

Бұл зерттеуді дайындау келесі стандарттарды ескере отырып жүзеге асырылды:

1 ГОСТ 7.32-2017 «СИБИД. Ғылыми-зерттеу жұмысы туралы есеп. Ресімдеу құрылымы мен ережелері» (түзетулермен)

2 ГОСТ 7.88-2003) «Ақпарат, кітапхана және баспа стандарт бойынша стандарттар жүйесі. Жарияланым тақырыптарындағы тақырыптар мен сөздерді қысқарту ережелері»

АНЫҚТАМАЛАР

Диссертациялық зерттеу жұмыста мынадай анықтамалар мен терминдер қолданылды:

Ауыл шаруашылығы министрлігі-ауыл шаруашылығы саласын мемлекеттік басқаруды жүзеге асыратын, сонымен қатар осы бағыттағы мемлекеттік органдардың қызметін үйлестіретін орталық басқару органы;

Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу- ауыл аймақтарындағы инфроқұрылымдарды дамыту, елді азық-түлікпен қамтамасыз етуді жүргізетін ауыл-аймақтардың тұрақты дамуына жағдай жасайтын, ауыл шаруашылығы өнімін өндірімен байланысты қызметтің бағыты болып табылады;

Ауыл шаруашылығы-материалдық өндірістің ең маңызды түрлерінің бірі. Ауыл шаруашылығы халықты азық-түлікпен және өнеркәсіпті шикізаттың кейбір түрлерімен қамтамасыз етумен айналысады. Ауыл шаруашылығы екі үлкен саладан, яғни өсімдік шаруашылығынан және мал шаруашылығынан тұрады. Сонымен қатар оның құрамына балық аулау, аңшылық және омарта шаруашылығы да кіреді.

Мемлекеттік басқару-бұл мемлекеттік органдар мен олардың лауазымды адамдарының қоғамның игілігі мен мемлекетті нығайту үшін әзірленген жоспарды іс жүзінде жүзеге асыру жөніндегі шаралардың көрінісі.

Азық-түлік нарығы - ауыл шуаруашылығы өнімдерін сатумен, өткізумен тағы да басқа осы бағыттағы әрекеттерге байланысты туындайтын қатынастардың көірінісі;

Агроөнеркәсіптік кешен-ауыл шаруашлығы өнімдерін дайындау, сақтау, өндіру, тасымалдау, өткізу бағытындағы іс-шаралардан тұратын ел экономикасының бір бағытының көрінісі.

Агроөнеркәсіптік кешен субъектілері-ауыл шаурашылығы саласындағы қызметті жүзеге асыратын, осы бағыттағы қатынастың қатысушылары болып табылатын тұлғалар;

Агроөнеркәсіптік кешен саласындағы уәкілетті орган-ауыл шаруашылығы саласындағы тиісті уәкілеттік берілген қызметі, яғни агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік реттеуге бағытталған орган.

ҚЫСҚАРТУЛАР МЕН БЕЛГІЛЕУЛЕР

ҚР	Қазақстан Республикасы
АӨК	агроөнеркәсіптік кешен
б	бет
бб.	беттер
БҰҰ	Біріккен Ұлттар Ұйымы
ДСҰ	Дүниежүзілік Сауда Ұйымы
ЕАЭО	Еуразиялық Экономикалық Одақ
ЕЭК	Еуразиялық Экономикалық Комиссия
га	Гектар
ЕО	Еуропалық Одақ
ж	Жыл
жж.	Жылдар
ЖІӨ	жалпы ішкі өнім
КСРО	Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы
ТМД	Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы
ФАО	Біріккен Ұлттар Ұйымының азық-түлік және ауыл шаруашылық ұйымы
т.б.	тағы басқа

КІРІСПЕ

Зерттеу жұмысының жалпы сипаттамасы. Диссертациялық жұмыс Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық негіздерінің өзекті аспектілерін зерттеуге арналған. Диссертацияда Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың негізгі теориялық мәселелері, Қазақстан Республикасындағы ауыл шаруашылық саласын мемлекеттік басқаруға қатысты заңнаманың қалыптасуы мен дамуы, қазіргі кезеңдегі құқықтағы ауыл шаруашылығын мемлекеттік басқаруды реттейтін нормалардың орны, Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқару органдарының жүйесі және олардың қызметі, ауыл шаруашылығы саласындағы жалпы мемлекеттік басқару органдары, ауыл шаруашылығы саласындағы арнайы мемлекеттік басқару органдары, ауыл шаруашылығы саласындағы фунционалдық мемлекеттік басқару органдары, Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқаруды жетілдірудің негізгі мәселелері және шетелдік тәжірибесі, ауыл шаруашылығы саласындағы халықаралық ұйымдардың қызметінің құқықтық негіздері, ауыл шаруашылығын цифрлық трансформациялауды құқықтық реттеу мәселелері қарастырылады.

Диссертациялық зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазақстан Республикасы аграрлық экономикаға негізделген ел болып табылады. Сондықтан да, біздің еліміз үшін ауыл шаруашылығын дамыту мемлекеттің негізгі стратегиялық басым бағыттарының бірін құрайды. Қазақстан астық өнімдерінен де, оны өндіру ісі бойынша да, әлемдегі алдыңғы мемлекеттердің қатарына жатады. Қазіргі кезеңде еліміз ауыл шаруашылығын тиімді жолға қойып, ауыл шаруашылық өнімдерін көп өндіретін мемлекеттің қатарына көтерілуі қажет. Сол арқылы ғана, Қазақстан өзінің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ете алады. Азық-түлік қауіпісіздігін қамтамасыз етумен қатар, жақын шет елдердің де азық-түлік қажеттіліктерін өтеп, мол табысқа жетуге де мүмкіндігі бар. Бұған еліміздің ауыл шаруашылық жерлерінің көлемі де, мүмкіндік береді. Елімізде сонымен қатар, мал өнімдерін өндірудің де, барлық алғышарттары баршылық. Оның ішінде, Қазақстанда мал шаруашылығын сан ғасырлардан бері, жүргізіп келе жатқан тарихи тәжірибенің озық үлгілері де кәдіге жарары баршамызға белгілі.

Қазіргі кезеңде елімізде ауыл шаруашылығының қарқын алып, тиімді дамымауының басты себептерінің бірі, ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың механизмінің тиімді жұмыс жасамауында. Мемлекет басшысы Қасым Жомарт Тоқаев соңғы Жолдауында бұл туралы былай деген болатын: «Мен «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын ұсынғалы бес жылдан астам уақыт өтті. Осы уақыт ішінде қоғам мен билік құрылымдары арасындағы қарым-қатынас мәдениетін өзгерте алдық. Пікір білдірудің бірқатар тиімді тетігі және түрлі диалог алаңдары пайда болды. Мемлекеттік қызметшілердің азаматтармен тікелей сөйлесуі қалыпты жағдайға

айналды. Бұл тұжырымдама мемлекеттік қызметшілер мінез-құлқының жаңа моделін қалыптастырды. Олар жауапкершілікпен, проактивті, ашық және тиімді жұмыс істей бастады.

Дегенмен, мемлекет пен қоғам арасындағы диалогтың сапасын одан әрі арттыра түсу үшін бәріміз адал әрі әділ болуымыз, тек заң аясында әрекет етуіміз, берген уәдеміз бен ісіміз үшін жауап бере білуіміз керек» [1, 1 б.]. Мемлекет басшысының бұл ойынан ауыл шаруашылық саласын басқарудың тиімді жаңа моделін қалыптастыру қажет деген ой туындайды. Ауыл шаруашылық саласын мемлекеттік басқаруды жетілдіру ісінде озық шет елдің тәжірибелерін елімізге бейімдей отыра, қолдану қажет. Сол арқылы ауыл шаруашылығын мемлекеттік басқарудың жаңа бағытына көшуге алғышарттар туындайтын еді.

Қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасында жалпы мемлекеттік басқарудың отандық моделінің ерекшеліктерін қалыптастыруда кешенді жұмыс жүргізілуде, оның тұжырымдамалық негізі айқындалып, әр түрлі ұсыныстар әзірленуде. Сондықтан да, біздің ойымызша жалпы мемлекеттік басқарудың, оның ішінде, ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың өзіндік моделін қалыптастырудың уақыты жеткендей.

Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық негіздерін, еліміздің ауыл шуаруашылығы экономикасының қажеттіліктері негізінде қайтадан қарап заңнамалық тұрғыда бекітіп, жүйелі база қалыптастыруымыз қажет.

Ауыл шаруашылығындағы реформаларды жүзеге асыру негізінен АӨК салаларын мемлекеттік басқарудың бүкіл жүйесін нарықтық жағдайларға бейімдеуге бағытталғанын атап өткен жөн. Осылайша, ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің, сондай-ақ ауыл шаруашылығын басқарудың өңірлік және (аудандық) органдарының құрылымы мен функцияларында ұйымдастырушылық қайта құрулар дәйекті түрде жүзеге асырылды. Мұның бәрі елдің аграрлық экономикасының жағдайына белгілі бір оң әсер етуді бәсеңдеткен жоқ. Сонымен қатар, ауыл шаруашылығы жүйесінде, әсіресе мал шаруашылығында экономикалық өсу көрсеткіштерінде айтарлықтай нәтижелерге қол жеткізілген жоқ. Бұл мемлекеттің реттеуші сипаттағы бірқатар объективті қажетті әкімшілік-экономикалық функциялардың орындалуынан әлі де жойылмағандығына байланысты, ал ауыл шаруашылығын мемлекеттік басқарудың вертикалі деформацияланған және аз тиімді болып қала береді.

Ауыл шаруашылығын мемлекеттік реттеу мен басқарудағы әлем елдерінің оң тәжірибесін еліміздің бұл саладағы басқаруда өзіміздің күнделікті тәжірибеміздің шындығына бейімдеп, қолдануымыз қажет. Ол туралы: ««Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» [2]. «Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 30 желтоқсандағы №960 қаулысында» [2] былай делінген: «Агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік реттеу жалпы әлемдік практика болып табылады және барлық елдерде қолданылады. Бұл ретте көптеген елдердің басым бағыты әртүрлі экономикалық тетіктерді (өндіріс шығындарын өтеу, бағаларды қолдау, өндірістік құрылым үшін

субсидиялар, әртүрлі бағдарламаларды іске асыру) пайдалана отырып, өндірушілерді жан-жақты қолдау болып табылады. Алайда, агроөнеркәсіптік кешеннің тұрақты жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін қолайлы жағдай жасауға бағытталған оның нысандары мен әдістері АӨК-тің даму ерекшелігіне, сондай-ақ, әр елдің табиғи-климаттық жағдайларына байланысты бір-бірінен ерекшеленеді. АҚШ-та ауыл шаруашылығы өндірісінің рентабельділігі субсидияланады. Ал, Еуропа елдерінде субсидиялар ауыл шаруашылығы алқаптарының әр гектарына беріледі. Субтропиктер аймағында орналасқан «Керн тобы» деп аталатын елдер бар, мұнда мемлекет ауыл шаруашылығына мүлдем субсидия бермейді. Сонымен қатар, көптеген дамыған елдерде ауыл шаруашылығын жанама қолдау мәселелеріне көп көңіл бөлінеді. Бұл – ең алдымен, білім тарату жөніндегі мемлекеттік бағдарламалар арқылы фермерлерді оқыту. Көптеген елдерде өндірілетін өнімнің сапасын арттыру, ветеринариялық қадағалауды қамтамасыз ету, ғылыми-техникалық прогресс жетістіктерін енгізу, қоршаған ортаны қорғау, проблемалы аудандардағы өндірісті ынталандыру, шағын шаруашылықтарға табыстың ең төменгі деңгейін қамтамасыз ету жөніндегі іс-шаралар қаржыландырылады»» [2]. Ауыл шаруашылығын мемлекеттік басқаруды жетілдіруде осында көрсетілген әлем елдерінің озық үлгілерін ескере отыра, реформалауды тереңдете түсетін болсақ, ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыруға мүмкіндік жасаған болар едік.

Жоғарыда айтылғандар жалғасып жатқан реформалар жағдайында ауыл шаруашылығын басқару жүйесін дамыту мәселесін шешу және оны жетілдіру диссертацияның тақырыбын және онда қарастырылған мәселелерді алдын-ала анықтаған елдің бүкіл экономикалық жүйесі үшін маңызды және өзекті деп санауға негіз береді.

Тақырыптың зерттелу дәрежесі. Қазіргі кезеңде елімізде ауыл шаруашылық саласын мемлекеттік басқарудың құқықтық негіздерін айқындау, әлі толық қолға алынып, жүйелі түрде зерттеле қойған жоқ. Қазақстан Республикасындағы ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың кейбір теориялық мәселелері отандық аграрлық құқық ғылымы өкілдерінің тарапынан алға қойылып белгілі дәрежеде оны шешуге талпыныстар жасалған болатын.

Жалпы мемлекеттік басқарудың теориялық негіздерін қарастырған ғылыми еңбектердің қатарында қазақстандық белгілі ғалым Д.Л. Байделдиновтің еңбегі ерекше [3]. Автор, экология саласындағы мемлекеттік басқарудың механизмін қарастыра отыра, жалпы мемлекеттік басқарудың теориялық мәселелерін де тілге тиек етеді. Сонымен қатар, мемлекеттік басқару органдарын жіктеп көрсетеді.

Л.Қ. Еркінбаеваның «Қазақстан Республикасындағы аграрлық құқықтық қатынастар» атты докторлық диссертациясында аграрлық құқықтық қатынастардың түсінігі мен мазмұнын, осы құқықтық қатынастардағы субъектілердің құқықтық жағдайының ерекшеліктері, аграрлық құқықтың негізгі институттары, қағидалары мен қайнар көздері зерттелген, яғни аталған ғылыми

жұмыста ауылшаруашылық кооперативі аграрлық құқықтық қатынастардың субъектісі ретінде құқықтық жағдайының жалпы сипаттамасы берілген [4].

К.Д. Шакишевтің Қазақстан Республикасындағы жер қорларын мемлекеттік басқару жүйесін дамытуға қатысты зерттеу жұмысы бұл бағыттағы мемлекеттік басқарудың тетіктерін ашып көрсетумен қатар, оны жетілдірудің жолдарын ұсынған жұмыс болып табылады [5].

Г.Т. Айгариновaның «Қазақстан Республикасының тұрақты даму жғадайында жер нарығын құқықтық реттеудің теориялық мәселелері» атты көлемді монографиялық жұмысында жер нарығы қатынастарын реттеудің мемлекеттік құқықтық тетіктері жүйелі тұрғыда қарастырылған болатын [6].

М.К. Жусупбекованың «Нарық жағдайындағы Қазақстан Республикасындағы аграрлық секторды мемлекеттік реттеудің құқықтық негіздері» атты диссертациялық жұмысы да ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың кейбір қырларын қарастырған зерттеу болып табылады [7].

А.А. Есекееваның «Қазақстан Республикасындағы ауылдық аймақтар жерлерінің құқықтық жағдайы» атты зерттеу жұмысында: «ауылдық аймақтар жерлерін дамытудың мемлекеттік реттеу негіздерін қарастырады. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аймақтарды дамытуды мемлекеттік реттеуге қатысты заңнаманы да саралайды»» [8].

Мемлекеттік басқарудың әр түрлі бағыттары сонымен қатар, А.Е. Есеналиевтің зерттеулерінде қарастырылған [9]. Нақты айтатын болсақ, қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық негіздерін өзінің зерттеуіне арқау еткен болатын. Сонымен қатар, Қ.М. Қожабектің «Қазақстан Республикасы денсаулық сақтау саласын мемлекеттік басқаруды құқықтық реттеу» [10] еңбегін ерекше ескеруге болады.

Б. Қалымбектің «Қазақстан Республикасындағы ветеринарлық қауіпсіздікті құқықтық қамтамасыз ету» [11] зерттеуінде мемлекеттік басқарудың өзінің тақырыбына қатысты мәселелерін қозғаған құнды еңбектердің бірі.

Г.Қ. Шуланбекованың «Қазақстан Республикасында мал шаруашылығын құқықтық реттеу» атты жұмысында мал шаруашылығының жекелеген түрлерін құқықтық қамтамасыз ету мәселелері қарастырылған [12].

Б.А. Жұмаділовтің «Аграрлық саладағы жеке кәсіпкерлікті құқықтық реттеу мәселелері» атты жұмысы шаруа қожалығының құқықтық табиғатын, шаруа қожалығының мүліктік жағдайын, шаруа қожалығының қызметін құқықтық қамтамасыз етудің ерекшеліктерін айқындайды [13].

Ж.Б. Ақшатаева «Қазақстан Республикасында ауылшаруашылық өндірісін сақтандыруды құқықтық реттеу» жұмысында оның мемлекеттік-құқықтық реттеудің тетіктері айқындалып, талданған [14].

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық негіздері, аграрлық, табиғи ресурстық және жер құқығы салаларында құнды еңбектер жазған С.Б. Байсалов,

А.Т. Ащеулов, В.А. Уваров, А.Е. Бектұрғанов, Б.Ж. Әбдірайымов, Н.Б. Мухитдинов, А.Е. Еренов, Ж.Т. Холмуминов, Ә.С. Стамқұлов, Ж.Х. Қосанов, А.Х. Хаджиев т.б қазақстандық және шетелдік ғалым-заңгерлерді ерекше атауға болады.

Аграрлық құқықтың жалпы теориялық мәселелері, аграрлық құқықтық қатынастарының субъектілері Б.Ж. Жетпісбаевтың, Е.Ш. Рахметовтың ғылыми әдебиеттерінде көрініс тапқан.

Жоғарыда көрсетілген ғылыми еңбектерден ұсынылып отырған диссертациялық зерттеудің ерекшелігі Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық негіздерінің қалыптасу алғышарттарынан бастап даму жолдарына дейін, Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың теориялық аспектілері, сондай-ақ құқықтық жүйедегі ауыл шаруашылығын мемлекеттік басқаруды реттейтін қалыптардың (нормалардың) орны және осы саланы басқаруды жетілдіру жолдары мен шетелдік тәжірибенің ерекшеліктері қарастырылған.

Алайда, ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық негіздерін кешенді түрде талдайтын арнайы зерттеулердің қатары аз деуге болады. Сондықтан да, біздің зерттеу жұмысымыз осы олқылықтың орнын толтыруға бағытталған ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық негіздерін кешенді тұрғыда алып қарастырған жұмыстың қатарына жатады.

Диссертациялық зерттеудің әдіснамалық негізі. Диссертациялық жұмысты жазу барысында отандық және шетелдік ғалымдардың мемлекеттік басқару теориясына қатысты негізгі ғылыми ұстанымдары басшылыққа алынды. Сонымен қатар, аграрлық құқық, экологиялық құқық және табиғи құқықтық ресурстық құқық саласындағы мемлекеттік басқаруға қатысты айтылған ғалымдардың тұжырымдары да, ой елегінен өткізіліп, көрсетілді. Мемлекеттік басқарудың тарихи даму кезеңдерін айқындау барысында Қазақстан Республикасы мен шетелдердің мемлекет және құқық тарихының да, негізгі қол жеткізген ғылыми қорытындыларына арқа сүйелді. Зерттеліп отырған мәселені ашу барысында жалпы заң әдебиеттермен қатар, тақырыпқа қатысты арнайы ғылыми әдебиеттердің негізгі түйіндеріне де мән берілді.

Зерттеу барысында жалпы ғылыми және жеке әдістер, соның ішінде талдау, синтез, аналогия, дедукция, жіктеу, тарихи, салыстырмалы, жүйелі, лингвистикалық, құрылымдық-функционалдық, формальды-логикалық әдістер қолданылды. Қолданылатын әдістемелік базаның жиынтығы, сайып келгенде, тұжырымдар мен тәжірибелік шешімдердің сенімділігі мен негізділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік берді.

Диссертациялық зерттеу міндеттерінің ерекшелігі оларды зерттеудің кешенді тәсілімен анықталады. Диссертациялық жұмысты орындау барысында зерттеу объектісін жалпы тану үшін жүйелі талдау әдіснамасы қолданылды, бұл шетелдік заң шығарушылардың прогрессивті жетістіктерін Қазақстандағы қазіргі даму шындықтарымен сабақтастыруға мүмкіндік берді.

Диссертациялық зерттеудің объектісі - ауыл шаруашылығын

мемлекеттік басқару саласында туындайтын қоғамдық қатынастар құрайды.

Диссертациялық зерттеудің пәні - Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың теориялық негіздері, мемлекеттік басқару органдарының жүйесі, олардың қызметі, ауыл шаурашылығын цифрлық трансфомациялауды құқықтық реттеу аясындағы нормалар құрайды.

Дисеертациялық зертетудің мақсаты-Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық негіздері, ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқару органдарының жүйесі және олардың қызметінен туындайтын қоғамдық қатынастардың негізгі тұжырымдамалық және құқықтық тәсілдерін айқындау және оны жетілдірудің негізгі бағыттарын саралау.

Аталған мақсатқа қол жеткізу үшін төмендегі **міндеттерді** орындау қажеттілігі туындады:

- Қазақстан Республикасындағы ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың ұғымы мен оның ерекшеліктерін жан-жақты сипаттау;
- Құқықтық жүйедегі ауыл шаруашылығын мемлекеттік басқаруды реттеуші нормалардың рөлі мен орнын анықтау;
- Қазақстан Республикасындағы ауыл шаруашылығы саласын басқару органдарының құрылымы мен олардың қызметін кешенді түрде талдау;
- Ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқаруды жетілдіруге бағытталған құқықтық негіздерді нақтылау және жүйелеу.
- Қазіргі кезеңдегі ауыл шаруашылығын цифрлық трансформациялаудың құқықтық реттелу ерекшеліктерін көрсету.

Диссертациялық зерттеудің нормативтік және эмпирикалық базасы. ҚР ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқаруды жетілдірудің негізгі мәселелері және шетелдік тәжірибелерінің деректері, ресми статистика, отандық және шетелдік ғалымдар мен мамандандырылған зерттеу ұйымдарының талдамалық есептері, мамандандырылған көздердің материалдары, сондай-ақ интернет-көздер мен авторлық зерттеулер диссертациялық жұмыстың негізін құрады.

Диссертациялық зерттеудің ғылыми жаңалығы жұмыста Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық негіздерінің өзіндік ерекшеліктері жан-жақты алғаш рет талданып отыр. Сонымен қатар, жұмыстың жаңалығы әртүрлі басқару нысандары бар елдердің кең ауқымындағы ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық негіздерінің жүйелі, кешенді талдау жасауымен түсіндіріледі.

Диссертациялық зерттеудің қорғауға ұсынылатын келесі тұжырымдармен анықталады:

- Ауыл шаруашылық саласындағы мемлекеттік басқару-ауыл шаруашылық субъектілерінің арасында құқықтық қатынас ретінде жүзеге асыралатын, ұйымдастырушылық-құқықтық нысандар мен әдістер арқылы

жүргізілетін мемлекеттік билік органдарының қызметі. Ауыл шаруашылық саласындағы қоғамдық қатынастар әрқашанда тиісті мемлекеттік орган мен ауыл шаруашылық субъектісінің арасындағы өзара байланыс түрінде жүзеге асады.

- Ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқару ішкі бірліккке негізделген құқықтық қатынастардан тұрады. Ауыл шаруашылығын мемлекеттік басқаруды реттейтін нормалар өзара байланысты мемлекеттік басқару саласындағы әр түрлі бағыттардың нормаларын топтастыратын аграрлық құқықтың кешенді құқықтық институтын білдіреді;
- Ауыл шаруашылығын мемлекеттік басқару органдары: жалпы мемлекеттік басқару органдары; арнайы мемлекеттік басқару органдары; функционалдық мемлекеттік басқару органдары болып жіктеледі. Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің мәртебесін құқықтық тұрғыдан нақтылап, оны заңнамалық деңгейде бекіту қажеттілігі туындап отыр. Бұл министрліктің мәртебесін арттыру мақсатында министрдің лауазымын премьер-министрдің орынбасары дережесіне теңестіру орынды болар еді. Мұндай шара аталған мемлекеттік органның қоғамдағы беделін күшейтіп, оның ауыл шаруашылығы саласын басқару және реттеу процессесіндегі маңыздылығы мен ықпалын арттыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл өзгеріс министрліктің мемлекеттік саясатты тиімді жүзеге асырудағы рөлін жүйелі түрде нығайтуға ықпал етер еді;
- Ауыл шаруашылық саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық негіздерін жетілдіру үшін бұл салада бірізділенген нормативтік базаны қалыптастыру қажет. Сонымен қатар, ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыру мақсатында құқықтық коллизиялардың алдын-алу үшін арнайы Аграрлық Кодексті қабылдау қажет;
- АӨК цифрландырудың жол картасы АӨК саласындағы барлық ақпарат иелерінің өзара іс-қимыл мәселелерін, олардың қызметін кооперациялау нысандары мен әдістерін қамтуы тиіс. Осыған байланысты ауыл шаруашылығы Қоры атынан үйлестіруші ұйым құру ұсынылады. Қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасы үшін цифрлық Ауыл шаруашылығын дамыту үшін қолайлы нормативтік-құқықтық ортаны сақтау, ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің ақпараттық және экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету, мемлекеттік қызметтер көрсету үшін цифрлық базаны нығайту, цифрлық ауыл шаруашылығы үшін кадрлар даярлауды қамтамасыз ету, ауыл шаруашылығымен байланысты салаларда цифрлық технологияларды енгізу, Цифрлық бизнес Агро кәсіпорны тұжырымдамасын әзірлеу және оны іске асыру механизмі, өңірлік интеграциялық бірлестіктер шеңберінде халықаралық ынтымақтастық коэффициентін арттыру қажет.

Диссертациялық зерттеудің теориялық маңыздылығы.

Диссертациялық жұмыстың негізгі қол жеткізген ғылыми тұжырымдары аграрлық құқықтың, оның ішінде ауыл шаруашылық саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық негіздерін теориялық тұрғыдан одан әрі байыта түсуге мүмкіндік береді. Зерттеуде алынған нәтижелер Қазақстан Республикасындағы

аграрлық құқық ғылымының одан әрі кеңінен дамуына жол ашады. Ғылыми тұжырымдар жалпы мемлекеттік басқару теориясына қосылған қомақты үлес болып табылады.

Диссертациялық зерттеудің тәжірибелік маңыздылығы. Диссертациялық жұмыстың негізгі нәтижелерін заң шығарушылық қызметте; ауыл шаруашылығы министрлігі, орталық және жергілікті атқарушы органдардың басқарушылық қызметінде, жоғары оқу орындары мен арнаулы заң оқу орындарында «Аграрлық құқық», «Экологиялық құқық», «Кеден құқығы» және т.б. пәндерін оқытуда қолданылуы мүмкін.

Апробациядан өтуі. Диссертацияның негізгі қорытындылары, оның ішінде 2 Scopus базасындағы халықаралық рецензияланатын журналда, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған 3 ғылыми басылымдарда және халықаралық конференция жинақтарында жарияланды.

Диссертациялық жұмыс әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті заң факультетінің кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасында әзірленді. Зерттеу жұмысының нәтижелері мен қорытындылары аталған кафедраның кеңейтілген ғылыми семинарында талқылаудан өтті.

Диссертациялық жұммыстың құрылымы мен көлемі. Диссертациялық жұмыс кіріспеден, үш тараудан және бір-бірімен орайластырылған он тараушадан, қорытынды мен қолданылған дереккөздеркөзден құралады.

1 ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ НЕГІЗГІ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

1.1 Ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың кейбір теориялық мәселелері

Ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқару мәселесіндегі маңызды теориялық мәселе қазіргі отандық аграрлық құқық ғылымында өзекті болып тұрған мәселе ол-ауыл шаруашылық саласын мемлекеттік басқару қажет пе, әлде ауыл шаруашылық саласын мемлекеттік реттеу қажет пе?, - деген мәселе болып табылады. Еліміз, тәуелсіздік алғаннан кейін нарықтық экономикаға жаппай көшуі басталды. Осы кезеңде көптеген ғалымдар ауыл шаруашылық саласын мемлекеттік реттеу қажет деген тұжырымға ойыса бастады. Ауыл шаруашылық саласын мемлекеттік басқару - ол Кеңестік кезеңнің сарқыншығы, Кеңестік кезеңде үстемдік құрған әкімшілік-әміршілік жүйенің көрінісі болып табылады деген де, ойлар айтылған болатын. Елімізде нарықтық экономикамен қатар, либералдық құндылықтар да, қоғам өміріне ене бастағаны баршамызға белгілі. Сондықтан да, ауыл шаруашылық саласын либералдық тұрғыда тәртіпке келтіру үшін мемлекеттік реттеу жолын ұсынды. Қазіргі кезеңде жоғарыда айтып өткеніміздей, отандық агарарлық құқық ғылымында және жақын шетелдік осы ғылым бағытында ауыл шаруашылығын мемлекеттік реттеу қажет деген ой-тұжырым нақты орын алу үстінде.

Көріп отырғанымыздай, бұл мәселе теориялық тұрғыдан алғанда, өте маңызды болып табылады. Біздің ойымызша, бұл тек теориялық мәселе емес, тәжірибелік тұрғыда да, өте маңызды мәселе болып тұр. Себебі, осы мәселенің ғылыми негіздемесін айқындау арқылы біз ауыл шаруашылығын тиімді тұрғыда реттей отыра, қарқынды дамыта аламыз. Егер, Қазақстанның ауыл шаруашылығы экономикаға негізделген ел екендігін ескеретін болсақ, бұл біздің мемлекетіміздің гүлденіп дамуының негізгі алғышарттарының бірі болып саналады. Сондықтан да, біз ауыл шаруашылығын мемлекеттік басқару мен ауыл шаруашылығын мемлекеттік реттеу деген ұғымдардың ара-жігін ашып алуымыз қажет.

Мемлекеттік басқару теориясында мемлекеттік басқарудың табиғаты мен ерекшеліктері, оның қағидалары мен әдістері ерекше орын алады. «Жалпы мемлекеттік басқару – қоғам жүйесі оның әр алуан аяларына мақсатталған бағытта ықпал ету (басқару) түрінде мемлекеттің және мемлекеттік органдар мен мекемелердің тарапынан жүзеге асырылатын атқарушы билік қызметі болып табылады. Мемлекеттік басқару жүйесі мына келесідегідей элементтер мен іс-қимылдарына: басқару субъектісінің ұйымдастырылуын және қызмет атқаруын, басқарушылар мен басқарылушы объектілердің өзара байланыстарының құрылымын; мемлекеттік басқарушы ықпалдарға тікелей бағынатын қоғам жүйесінің элементтерін қамтиды» [9, 12 б.]. «Мемлекеттік басқару саласындағы құқықтық әдебиеттерді талдау, мемлекеттік басқарудың

біз қарастыратын мағынасында төмендегідей бірқатар ерекшеліктерімен сипатталады:

Біріншіден, мемлекеттік басқару-функционалды және құзіреттілік ерекшеліктерге ие, атқарушы-билік етуші мемлекеттік билік органдарымен (басқару органдарымен) біртұтас мемлекеттік билікті жүзеге асыру жөніндегі қызмет;

Екіншіден, мемлекеттік басқарудың мәні осы қызмет түрін ұйымдастырумен сипатталады;

Үшіншіден, мемлекеттік басқару дегеніміз, әкімшілік, атқарушылық-билік етуші сипаттағы заңға бағынышты қызмет (басқару органдары, заңдардың, президент жарлықтарын, үкіметтің қаулыларын және өзге де жалпы құқықтық талатарды құқықтық құзіреті шегінде іске асырады);

Төртіншіден, мемлекеттік басқару-үздіксіздік және ырғақтылық сипаттағы, шаруашылық, әлеуметтік-мәдени, ұйымдастырушылық, әкімшілік-саяси құрылысты күнделікті және тікелей басқару процесіндегі атқарушылық қызметі» [10, 21-22 бб.]. Жалпы біз білеміз, «Мемлекеттік басқару үш түрлі нысанда жүзеге асырылады:

1. Заң шығарушылық-мемлекеттік органдардың табиғи ресурстарды қорғау мен ұтымды пайдалану саласындағы басқаруды реттейтін нормативтік актілерді жасау және қабылдауы.

2. Құқық қолданушылық-мемлекеттік органдардың табиғи ресурстарды экологиялық басқаруды реттейтін нормативтік актілерді жүзеге асыруға байланысты бағытталған әрекеті.

3. Құқық қорғаушылық-қоршаған ортаның заңдық талаптарын орындамауға байланысты мемлекеттік органдардың құқық бұзушыларға нормативтік актілерде көрсетілген шараларды қолдануы» [9, 14 б.]. Бұл мемлекеттік басқарудың билік бөлу қағидасына негізделгендегі көрінісі болып табылады.

Ал, экономикалық тұрғыдан алғанда, мемлекеттік басқарудың үш бағыты бар: «Біріншісі-экономикалық циклдің фазаларымен немесе экономикалық реформаларды жүзеге асырумен және олардың әлеуметтік салдарымен айқындалатын процестерге бағытталған. Бұл салада, мемлекет дағдарысқа қарсы реттеу шараларын қолданады, төлем қабілетсіздігі мен банкроттықтың алдын-алу және жою, өндірістің құлдырауын еңсеру, жұмыссыздықты азайту және халықтың табысын арттыру.

Екінші бағыт-кәсіпкерлікті және тауар өндірушілердің технологиялық базасын дамытуда баға белгілеу, салық салу, несиелеу және инвестициялау сияқты тиімді экономикалық реттеуіштерді оңтайлы пайдалану қажеттілігімен айқындалатын жалпы экономикалық процестерді мемлекеттік басқару.

Үшінші бағытта-мемлекеттік басқару қолда бар табиғи, материалдық, еңбек және қаржылық ресурстарды пайдалануды жақсартуға байланысты процестерді қамтиды» [15, с. 85].

Аграрлық саланың мамандарының бұл мәселеге байланысты көзқарасына келетін болсақ, Н.Б. Мұхитдинов былай дейді: «Мемлекеттік басқару әрқашанда

тиісті мемлекеттік органдар мен кәсіпорындар, ұйымдар мен мекемелер, сондай-ақ азаматтар арасында қарастырылып отырған жер қойнауы жағдайында қандай да бір игілікке байланысты қалыптасатын қоғамдық қатынастар ретінде көрінеді» [16, с. 147]. Ал, Д.Л. Байдельдинов болса, «қолданыстағы анықтамаларға сәйкес экологияны мемлекеттік басқару - деп қоғам мен табиғаттың экологиялық негізделген өзара іс-қимылын ұйымдастыру негізінде қоршаған ортаның қолайлы сапасын қамтамасыз ету жөніндегі мемлекет функциясын тәжірибелік тұрғыдан іске асыруға бағытталған және осыған уәкілетті мемлекеттік органдардың қызметін түсіну керек», - деген анықтама береді [17, с, 309]. Б.А. Жетпісбаевтың пікіріне тоқталатын болсақ, «Сонымен, ауыл шаруашылығы және агроөнеркәсіптік кешен» Қазақстан Республикасы экономикасының органикалық бөлігі ретінде басқару саласында орналасқан, ол өзінің мазмұны бойынша тиісті ұйымдық қызметті келістіру, біріктіру, бағыттау және үйлестіру болып табылатын, ауыл шаруашылығы қызметі субъектілерінің қажетті мінез-құлқы мен ұйымдастырылуын қамтамасыз ететін мемлекеттік - құқықтық механизм арқылы жүзеге асыратын жан-жақты басқару болып табылады» [18, с. 104]. С.Т. Күльтелеев болса: «Ауыл шаруашылығына мемлекеттік басшылық жасау» және «ауыл шаруашылығын басқару» ұғымдары құқықтық мемлекет құру мен нарықтық экономикаға көшу жағдайында түбегейлі қайта қарауды талап ететіндігін, тілге тиек етеді» [19, с. 20]. А.А. Квашин болса, мемлекеттік басқаруды экологиялық құқықтың кешенді институты ретінде қарастыра отыра, оған мынандай ерекшеліктер тән дейді:

«- бұл өзара байланысты ұйымдық құрылымдар мен нақты құқықтық нысандар жүйесінің (техникалық-құқықтық, әкімшілік, экономикалық-құқықтық және т. б.) көмегімен жүзеге асырылатын әлеуметтік басқарудың бір түрі;

- бұл экологиялық табиғат ресурстары заңнамасы талаптарының орындалуын қамтамасыз етуге бағытталған атқарушылық-өкімдік қызмет нысанында әрекет ететін, қоршаған ортаны қорғау және табиғат пайдалану процестеріне делдал болатын тиісті қоғамдық байланыстарға заңды әсер ету;

- бұл экологиялық және табиғи ресурстық құқық пен олардың тиімділігіне қойылған мақсаттарға қол жеткізудің ұйымдастырушылық-құқықтық кепілі» [20, с. 40]. К.Д. Шакишев жер қоры мемлекеттік басқару мәселесін қарастыра келе, «Дәл осы институт - жер қорын мемлекеттік басқару институты кез-келген басқа институттардан гөрі қоғам өмірінің барлық салаларын толық жекешелендірудің барлық «теріс «бұрыс» жақтарын» бастан өткерді. Сонымен бірге, бұл жер қорын мемлекеттік басқару елдің жер қорын ұтымды пайдалану мен қорғауды қамтамасыз етуге бағытталған және кеңестік жер құқығының ең дамыған және сындарлы элементі бола отырып, кейіннен жер қатынастарын дамытудағы сабақтастықтың негізін қалады» [5, с. 111]. «Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, мемлекеттік басқару механизмін басқару процесі, әлеуметтік жүйеге мақсатты әсер ету өзегі болып табылатын мемлекеттік аппарат жүйесінің жұмыс істеуі ретінде анықтауға болады» [21, с. 50].

Мемлекеттік басқару теориясындағы тағы бір маңызды мәселенің бірі,

мемлекеттік басқарудың қағидаларын айқындау: «... мемлекеттік басқарудың қағидаларын анықтау мен негіздеу төмендегідей талаптарға жауап беруі тиіс:

1) Кез-келген емес, мемлекеттік басқару қатынастарының ең негізгі және басты, объективті қажетті заңдылықтарын көрсетуі;

2) Мемлекеттік басқарудағы тұрақты қатынастар мен заңдылықтарды, байланыстарды сипаттауы;

3) Негізінен жеке сипаттағы емес, тұтастай әлеуметтік құбылыс ретіндегі мемлекеттік басқаруға тән заңдылықтар мен қатынастарды қамтуы.

Мемлекеттік басқарудың өзге басқару түрлерінен ерекшелігін көрсетіп тұруы» [10, 26 б.]. «Мемлекеттік басқару теориясында мемлекеттік басқарудың тиімділігін бағалаудың негізгі принциптерін тұжырымдаудың үш негізгі тәсілі бар.

- Мемлекеттік жүйенің нормативтік-құқықтық базасы мен атқарушы жүйесінің тиімділігін бағалау қағидаттары негізге алынған құқықтық тәсіл;

- мемлекеттің саяси жүйесінің тиімділігін бағалау қағидаттары негіз болып табылатын саяси тәсіл;

- басқарушылық тәсіл, оған сәйкес мемлекеттік басқару құрылымдарын ұйымдастыру тиімділігінің қағидаттары бағаланады» [22, с. 129]. «Мемлекеттік басқарудың әлеуметтік-саяси қағидалары мыналар болып табылады: Қазақстан Республикасы қызметінің конституциялық қағидалары (Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабының 2-тармағы): мемлекеттік биліктің жекелеген тармақтарға бөлінуі; заңдылық; азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін мемлекеттік басқаруға қатысудың мемлекеттік басқарудағы ұйымдық принциптерін және ашықтығын; өз кезегінде, екі кіші топқа бөлінеді: ұйымдық-құрылымдық (территориялық-салалық, демократиялық централизм) және ұйымдық-техникалық (салалық (линейный), функционалдық, салалық-функционалдық)» [23, с. 79-80].

Мемлекеттік басқару теориясындағы тағы бір маңызды мәселе жоғарыда біз айтып өткен, басқару қызметінің әдістері болып табылады.

«Басқарушылық қызмет әдістерінің әртүрлі жіктемелері бар. Оларды мынадай екі топқа бөлу жеткілікті болып табылады:

а) мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының жұмыс істеу әдістері;

б) мемлекеттік басқарудың мақсаттары мен функцияларын іске асыруды қамтамасыз ету әдістері» [24, с. 174-175].

Ауыл шаруашылығын мемлекеттік басқару бағыттары:

«- агроөнеркәсіптік өндірісті тұрақтандыру және дамыту;

- Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету;

- халықты азық-түлікпен қамтамасыз етуді жақсарту;

- ауыл шаруашылығы мен экономиканың басқа салалары арасындағы экономикалық тепе-теңдікті сақтау;

- ауыл шаруашылығы және өнеркәсіп қызметкерлерінің табыс деңгейлерін жақындастыру;

- агроөнеркәсіптік өндіріс саласында отандық тауар өндірушілерді қорғау;

- ауыл шаруашылығы экономикасына отандық және шетелдік инвесторларды тарту және т.б.»» [18, с. 102].

Айтып өткеніміздей, мемлекеттік басқару мен мемлекеттік реттеудің арақатынастарын ажыратуда олардың арақатынастарын көрсету де, теориялық тұрғыдан алғанда өте маңызды мәселе болып табылады. Бұл туралы С.Т. Күльтелеев былай дейді: «Басқару теориясында «мемлекеттік басқару» мен «мемлекеттік реттеу» арақатынасына төрт тәсіл бар. Бірінші жағдайда басқару мен реттеу анықталады, мұнда реттеу мен басқару белгілерінің толық сәйкес келуі байқалады. Бұл жағдайда ғалымдар мемлекеттік басқару мен мемлекеттік реттеу арасында айтарлықтай түбегейлі айырмашылықтар жоқ деп санайды. Шын мәнінде, біз мемлекеттің экономикалық және басқа процестерге қатысуының әр түрлі (көп немесе аз) үлесі туралы айтуға болады. Екінші жағдайда «басқару» ұғымы кеңірек және «реттеуді» қамтиды. Үшінші тәсілге сәйкес, керісінше, «мемлекеттік реттеу» ұғымы «мемлекеттік басқаруды» қамтиды. Төртіншіден, бұл ұғымдар бір қатарда тұрады және оларға тән барлық ережелермен, реттелетін қатынастарға әсер етудің директивалық әдістерімен «мемлекеттік басқаруды» қамтитын кеңірек тұжырымдамамен қамтылған. Авторлар бұл тәсілді «Мемлекеттік ықпал ету» әдісі ретінде анықтады»» [25, с. 156-157].

Аграрлық құқық ғылымында мемлекеттік реттеу мәселесіне қатысты түрлі бағыттағы көзқарастардың бірі, зерттеуші-ғалым Л.К. Еркінбаеваның айтқан пікірін ерекше атап өтуге болады, ол өз еңбегінде аталған мәселе бойынша келесідей тұжырымдар жасайды: «Аграрлық қатынастарды мемлекеттік реттеу-бұл мемлекеттің бәсекеге қабілетті отандық ауыл шаруашылығы өндірісін дамыту, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету, ауыл шаруашылығы қызметін ұйымдастыруға нарықтық құралдарды енгізу, қолданыстағы заңнамада көзделген жағдайларда және шектерде аграрлық саладағы халықаралық ынтымақтастықты дамыту үшін құқықтық, экономикалық, әлеуметтік және өзге де жағдайлар жасау жөніндегі мақсатты қызметі» [4, с. 138]. Ж.С. Елюбаев мемлекеттік реттеу мен бақылауды қарастыра келе, өзінің ойын төмендегідей тұжырымдап көрсетеді: «Билік және экономика институттарын дамытудың қазіргі жағдайындағы мемлекеттік реттеу және бақылау институты өз құрылымын одан әрі жетілдіруді, бақылау-қадағалау қызметін ұйымдастыруды, бақылау әдістемелерін, тетіктері мен технологияларын, жаңа ақпараттық-талдамалық технологияларды қолдануды, қадағалаудағы және бақылау объектілерінің жай-күйіне мониторингті қажет етеді. Сонымен бірге, бұл жұмыстардың барлығы мемлекеттік мәжбүрлеуді қоспағанда, елдің тұрақты заңнамасына негізделуі керек» [26, с. 108].

«Агроөнеркәсіптік өндірістің дамуын мемлекеттік реттеу экономикалық және құқықтық әдебиеттерде мемлекеттің ауыл шаруашылығы өнімін, шикізатын және азық-түлігін өндіруге, қайта өңдеуге және өткізуге, сондай-ақ Агроөнеркәсіптік өндірісті өндірістік-техникалық қызмет көрсетуге және материалдық-техникалық қамтамасыз етуге, АӨК кәсіпорындарының шаруашылық қызметін ұйымдастыруға экономикалық әсері» [27, с. 110] ретінде қарастырылады. «Нарықтық экономика жағдайында өндіріске экономикалық

ықпал ету шаралары ғана емес, сонымен қатар әкімшілік реттеу шаралары қажет болған кезде» ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру, қайта өңдеу және өткізу, оларды өндірістік-техникалық және әлеуметтік қамтамасыз ету жөніндегі қоғамдық қатынастарға құқық нормалары негізінде ықпал етеді» [28, с. 47].

«Қазақстан Республикасының агроөнеркесіптік кешенін трансформациялау аграрлық экономиканы дамытудың ұйымдастырушылық-шаруашылық тетігін реттейтін нормативтік-құқықтық базасының даму деңгейін көрсететіні анық. Тәжірибе көрсеткендей, аграрлық экономикада құқықтық, экономикалық және әлеуметтік қатынастарды қалыптастыру жөніндегі нормалардың, ережелердің рөлі мен маңыздылығын, агроөнеркәсіптік кешеннің институционалдық құрамын көрсететін тетік құру қажеттігін көрсетеді.

Агроөнеркәсіп кешенін мемлекеттік басқару Қазақстанның аграрлық секторының басым міндеттерімен өзара тығыз байланысты. Қазіргі елдерді шарпыған жаһандық дағдарыс мемлекеттерді мемлекеттік басқару тетіктері, оның әдістері мен принциптері туралы соңғы жылдары бекітілген доктриналық идеяларын қайта қарауға мәжбүр етеді» [28, с. 47].

«Мемлекеттік саясаттың өзекті аспектілері нарықтағы отандық өндірушілердің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға байланысты инновациялық қызметті дамытуды ынталандыратын ұйымдастырушылық, экономикалық және құқықтық басқару әдістерінің кешенін жетілдіру болып табылады. Құқықтық әдебиеттерде мемлекеттік реттеу деп заңды тұлғалардың қызметін нормативтік жүйелеу, ұйымдастыру және құқықтық мемлекет құру механизмі танылады» [29, 19 б.].

«Мемлекеттік қолдау-бұл әкімшілік-құқықтық әдістерді қамтитын мемлекеттік реттеу әдісі; мемлекеттік биліктің субъектілері арасындағы өкілеттіктерді шектеу және т.б. шектеу шаралары. Мемлекеттік реттеу: нақты өкілеттіктер үшін заңнамалық база құру; жекелеген салаларды экономикалық реттеу; отандық ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған саясатты жүргізу; экономикалық қатынастардың барлық субъектілерінің заңнамалық талаптарды орындауы үшін қадағалау функцияларын орындау; үйлестіру қызметі; бақылау функцияларын орындау сынды шараларының тұтас кешенін қамтиды.

Мемлекеттік органдардың құзыретін дәлірек шоғырландыру, мемлекеттік басқаруды орталықсыздандыру және соның нәтижесінде жұмыстың тиімділігін арттыру мақсатында заңнамадағы заң терминдерінің мәні мен мазмұнын, мемлекеттік органдардың және олардың басқарудың барлық деңгейлеріндегі жауапкершілігін нақты түсінудің мақсатқа сай екендігін есте ұстаған жөн» [30, с. 23]. «Агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік реттеу «экономикалық реттеу әдістерін (бағалар, салықтар, несиелер, баждар) пайдалана отырып, негізінен нарықтық негізде жұмыс істейтін ауыл шаруашылығы кәсіпкерлік жүйесіне әсер ету, сондай-ақ мемлекеттік тапсырыстар, лицензиялар, квоталар және ықпал етудің басқа да әкімшілік әдістері» жөніндегі мемлекеттің қызметі»

[29, 19 б.]. «Мемлекеттік реттеу» терминінің орнына «мемлекеттік басқару» терминін қолданудың дұрыстығы туралы да көзқарас бар»» [31, с. 19].

Агроөнеркәсіптік кешен саласындағы қоғамдық қатынастардың өзгеру парадигмасын ескере отырып, осы ұғымдардың нақты мағынасы мен қолданылуы мәселесі әлі де терең талдауды қажет ететін, ғылыми және тәжірибелік тұрғыдан даулы тақырып болып табылады. Бұл мәселенің өзектілігі, оның осы саладағы заңнамалық және құқықтық реттеудің тиімділігін арттырудағы рөлімен тығыз байланысты.

«Қазіргі аграрлық-құқықтық ғылымда ауыл шаруашылығы мен агроөнеркәсіптік кешендегі «мемлекеттік реттеу» түсінігін концептуализациялаудың өзіндік ерекшеліктері бар, тұжырымдалған: аграрлық секторға мемлекеттік әсер ету шараларының жүйесі ретінде»» [32, с. 16] «Экономиканың аграрлық секторын тиімді дамыту үшін мемлекет қабылдайтын ұйымдық-құқықтық шаралар жүйесі» ретінде немесе «Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің және агроөнеркәсіптік кешеннің басқа да субъектілерінің шаруашылық қызметіне мемлекеттің мақсатты ықпалы» ретінде «Мемлекеттік реттеу агроөнеркәсіптік өндірістің барлық салаларының тұрақты жұмыс істеуін қамтамасыз етуге бағытталған тиісті мемлекеттік басқару органдарының ұйымдық-экономикалық қызметін білдіреді»» [33, с. 31]. «Нормативтік құқықтық актілерді шығару арқылы осы саладағы коммерциялық ұйымдардың шаруашылық қызметін ұйымдастыруға мемлекеттің мақсатты ықпалы ретінде»» [34, с. 33] және т.б. «Мемлекеттік реттеу» термині мемлекеттік басқарумен қатар дербес ұғым ретінде де, мемлекеттік басқарудың құрылымдық элементі ретінде де, аталған функцияны іске асыру тәсілдерінің бірі ретінде де қолданылады»» [35, с. 370].

«Қазақстандық заңнамада мемлекеттік реттеудің мәні арнайы заңдардың ережелерінде көрсетілген» [36]. «Агроөнеркәсіптік кешенді дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 8 шілдедегі №66-III Заңының 9-бабына сәйкес, агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу азық-түлік қауіпсіздігін, агроөнеркәсіптік кешен өнімі нарықтарының тұрақтылығын қамтамасыз етуге, кәсіпкерліктің тиімді жүйесін құруға, отандық өнімнің бәсекелестік артықшылығын қолдауға, сондай-ақ, өсімдік шаруашылығын, мал шаруашылығын, балық шаруашылығын, ауыл шаруашылығы шикізатын қайта өңдеуді және тамақ өнеркәсібін дамыту үшін жағдай жасау арқылы ауыл халқының тұрмыс деңгейін көтеруге, ветеринариялық-санитариялық және фитосанитариялық қауіпсіздікті, техникалық жарақтандыру мен басқа да ілеспе қызмет салаларын қамтамасыз етуге, ауылдық аумақтардың әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымын дамытуға бағытталған»» [37.]. “Мемлекеттік органдардың және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының агроөнеркәсіптік кешен мен ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу саласындағы құзыреті заңнамалық түрде белгіленген.

Зерттеулер қазіргі заманғы мемлекеттік аймақтық саясат ауылдық аумақтардың тұрақты дамуына көңіл бөлінбеуінен зардап шегеді: жергілікті

аумақтардың біркелкілігі сақталып, нығайып, олардың әлеуметтік тұрақсыздығы факторына айналып, елдің азық-түлік қауіпсіздігіне қатер төндіреді. Осыған байланысты ауыл дық елді мекендерді дамыту әдістемесін және ауылдық аумақтарды жаңғыртуды қолдаудың тиімді құралдарын қоса алғанда, тұрақты дамытудың теориялық тәсілдері мен тәжірибелік ұсыныстарын әзірлеу орынды сияқты» [38, с. 45].

«Агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік реттеудің маңызды бөлігі - шағын шаруашылықтарды біріктіру және ортақ мүдделерді жүзеге асыру мүмкіндіктерін заңнамалық тұрғыдан бекіту де, ұлттық тауар өндірушілер мен тұтынушыларды ауыл шаруашылығы өндірісінің халықаралық жүйесіне енгізу. Экономикалық әдебиеттерде халықаралық ресурстарға, өнімділікті арттырудың заманауи әдістеріне қол жеткізу мәселесі өзекті болып табылады» [39, с. 124]. «Мемлекеттік реттеу, әдетте, іргелі қағидарларға негізделеді. Аграрлық құқықтық қатынастарды реттеу процесі де ерекшелік емес: агроөнеркәсіптік кешен саласында ауыл шаруашылығы өндірісіне қатысушыларға мемлекеттік көмек алуда тең мүмкіндіктер беру негізгі қағидаттар болып табылады; аграрлық сектордың барлық қатысушыларының нарық жағдайы мен мемлекеттің аграрлық саясаты туралы ақпаратқа тең қолжетімділігін қамтамасыз ету; ресурстар нарығында және азық-түлік тауарлары нарығында жетілген бәсекелестік үшін жағдай жасау; мемлекеттің аграрлық саясатының даму заңдылығы және оны тұрақтандыру; әр түрлі ауыл шаруашылығы бірлестіктерінің мемлекеттік саясатты әзірлеуге және іске асыруға еркін қатысуына кепілдік беру; заңға сәйкес дербес кәсіпкерлік қызмет; ауыл шаруашылығы ұйымдарының мүлікке билік ету бостандығы; ауыл шаруашылығы қатынастарына мемлекеттің араласуына белгілі бір шектеулердің болуы; ауыл шаруашылығында азаматтардың құқықтарын сақтау және т.б.» [40, с. 386].

«Агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік басқару мәселесі контекстінде басқару құрылымдарының өкілеттігіне тыйым салуды, рұқсат беруді және мәжбүрлеуді қолдану мүмкіндігіне тікелей байланысты ықпал ету әдісі ретіндегі әкімшілік реттеудің рөлін асыра бағалау қиын. Бұл тұрғыда мемлекеттік басқару ауыл шаруашылығы өндірісінің техникалық аспектілерін және өндірілетін өнім айналымын түзетуді, белгілі бір сапа стандарттары мен квоталарды белгілеуді қамтиды; лицензиялау және сертификаттау; ветеринариялық-санитариялық бақылау талаптарын ұсыну; еңбек және монополияға қарсы заңнамаға сәйкес ауыл шаруашылығы нарығындағы қатынастарды реттеу» [40, с. 386].

Мемлекеттің аграрлық саясаты, ең алдымен, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, отандық сапалы тағам өнімдеріне халықтың қолжетімділігін арттыруға және осы өнімдердің өндірісін ұлғайту арқылы тұтынушылардың сұранысын қанағаттандыруға бағытталған. Бұл ретте, ауыл тұрғындарының түрлі тағам өнімдерімен толық қамтамасыз етілуі және қала тұрғындарына отандық азық-түлікке қолжетімді, тиімді бағамен жеткізу маңызды.

Алдағы уақытта еліміз үшін аграрлық шикізаттық секторы экономиканы біртіндеп арылтып, Қазақстанның азық-түлік өнеркәсібін дамыған деңгейіне

шығару қажет. Бұл бағытта импортталатын азық-түліктердің санитарлық-эпидемиологиялық және экологиялық қауіпсіздігін, сондай-ақ олардың жоғары сапасын қамтамасыз ету, сонымен қатар, мал шаруашылығы саласында жұқпалы аурулардың таралуына жол бермей, ветеринарлық-санитарлық бақылауды күшейту қажеттілігі туындайды. Мұнымен қатар, медициналық ветеринария қызметінің тиімді жұмысын қамтамасыз ету, бұл саладағы инфрақұрылымды дамыту, әрі осы бағытта кешенді шаралар қабылдау бүгінгі күннің өзекті міндеттеріне айналған.

«Агроөнеркәсіптік кешенде мемлекеттік басқарудың экономикалық және әлеуметтік мақсаттардың бірлігі қағидасы сияқты атап айтқанда: аграрлық секторды басқарудағы индикативтілік пен бағыттылық үйлесімі; бағдарламалық реттеу принципі; барлық меншік нысанындағы кәсіпорындарды тең қолдау принципі; тиімді жұмыс істейтін кәсіпорындарды экономикалық ынталандыру принципі; кеңейтілген ұдайы өндірісті қамтамасыз ету принципі, бағалардағы салааралық диспропорцияны еңсеру, материалдық-техникалық және қаржылық ресурстардың қажеттіліктері мен түсімдерінің жеткіліксіздігін жою және ауыл шаруашылығы өндірісінің экономикалық тиімділігі негізінде АӨК-де қолайлы экономикалық орта құру қажеттілігін білдіретін кеңейтілген ұдайы өндірісті қамтамасыз ету қағидатын басшылыққа алу орынды» [41, с. 106].

«Агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік басқарудың құқықтық негіздерін концептуализациялау Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығы өндірісі саласында институционалдық реформаларды жүргізу қажеттілігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Мәселе, ең алдымен, аграрлық сектордағы ұдайы өндіріс процестерін реттеудің мемлекеттік-құқықтық механизмін реформалау; қаржыландыру, несиелеу, сақтандыру жүйелерін, агроөнеркәсіптік кешенде тиісті инфрақұрылымды құру, саланы цифрландыру, ауыл шаруашылығы өндірісі субъектілерінің әлеуметтік жағдайларын жақсартуға бағытталып, агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік басқаруды жаңғырту стратегиялық басқару рөлін күшейтуге, Стратегиялық менеджмент салаларды дамытудың мақсатты бағдарламаларын, болжамдарын әзірлеу мен жүзеге асыруға негізделуі керек»[42, с. 7].

Қорытындылай келе, «зерттеу көрсеткендей, ауыл шаруашылығы саласы ел экономикасының негізгі әрі маңызды құрамдас бөлігі екендігі айқындалды. Бұл саланың өміршеңдігін қамтамасыз ететін және оның тұрақты дамуына тікелей әсер ететін негізгі фактор ретінде, агроөнеркәсіп кешенінің тиімділігі мен тұрақтылығы мемлекеттің оған көрсететін қолдау деңгейіне тәуелді болып табылады. Агроөнеркәсіп кешенін басқару жүйесі әмбебап және көпжақты тұжырымдама ретінде қарастырылып, оның тиімділігі субъектілердің ұйымдық-шаруашылық қызметіне мемлекеттің мақсатты, әрі кешенді ықпал етуіне негізделгені анықталды. Мемлекеттік әсер ету жүйесі, ең алдымен, нормативтік құқықтық актілер арқылы жүзеге асырылады, олар мемлекеттік аграрлық саясаттың стратегиялық бағыттарын іске асыру үшін мемлекеттік органдардың қызметін ұйымдастыруды реттейді. Осы тұрғыда мемлекеттік басқарудың ұйымдастырушылық және реттеушілік құралдары агроөнеркәсіп кешенінің

тиімді қызмет етуіне және ел экономикасының тұрақты даму жолына бағытталған.

Қазіргі кезеңде үлкен маңызға ие, көптеген факторлардың ішінде: аграрлық ғылымның мемлекеттік секторының құрылымы мен басқаруын дамыту, кадр саясаты; барлық деңгейдегі ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің мүдделерін білдіретін салалық одақтардың шығармашылық қызметінің әлемдік дәстүрінің сабақтастығы; халықтың әртүрлі топтарының және ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің мүдделерін ескере отырып, басқару шешімдерін қабылдау жүйесінің қолданыстағы әлемдік тәжірибесінің бейнесі мен ұқсастығын өзгерту» [43, 249 б.].

«Қазіргі таңда экономикалық тәуелсіздікке қол жеткізу, агробизнесті дамыту және нарықтық қатынастарды игеруде экономикалық реформаларды терендету және кеңейту қажеттілігі туындап отыр. Экономика нарығында заңмен тыйым салынбаған қызметтің барлық түріне шектеу қоймайды. Дей тұрғанмен, аграрлық саланы мемлекеттік реттеу жағдайында ғана шешілетін проблемалар аз емес. Мәселен, адам бақылауына көнбейтін (форс-мажорлық) табиғи және әсіресе, ауа райы жағдайларына тәуелді болуымен өндіріс қоры мен қызмет көрсетудің бағалық конъюнктурасымен анықталатын ауыл шаруашылық өндірісінің төмен нәтижелігін және мемлекеттік ұйымдардың агробизнеске шектен тыс араласуын атауға болады» [43, 249-250 бб.].

«Ал, мемлекеттік реттеу нарықтық қатынастарды дамытуға ынталандыратын заң мен нормативтік актілер әзірлеу және қабылдау жолымен құқықтық базаны қалыптастыру және олардың орындалуына бақылау жасау, агроөнеркәсіп өндірісін тұрақтандыру, тауар өндірушілердің табысын қолдау, кәсіпкерлердің әлеуметтік қорғалу жүйесінде әлеуметтік саясатты реттеу, ауылдық жерлерде фермерлік үлгідегі шағын елді мекендерді дамыту, ғылыми зерттеу, селекциялық және асылдандыру ісін қаржыландыру және ұйымдастыру, ғылым мен техника жетістіктерін өндіріске енгізу, сондай-ақ, азық-түлік пен ауыл шаруашылығы шикізатының мемлекеттік ресурсын қалыптастыру, жекешелендіруге жатпайтын мемлекеттік ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын басқару, агробизнеске заңдық қызмет көрсету және оларды құқықтық тұрғыдан қорғауды тікелей қамтамасыз етуге міндетті» [43, 250 б.].

«Нарықтық қатынастарды қалыптастыру мен дамытуда Республика агроөнеркәсіптік кешеніндегі мемлекеттік кәсіпорындарды мемлекеттен алу және жекешелендіру, ондағы меншікті тікелей тауар өндірушілерге, яғни шаруаларға беру проблемасы ерекше маңызды болып табылады» [43, 250 б.].

«Агросектордың қайта өңдеу саласының рөлін көтеру және осы саладағы қазіргі проблемалар ел экономикасының аса маңызды құрамдас бөлігі болып табылады, ол агоөнеркәсіптік кешен саласындағы қолданыстағы заңнаманы жетілдіру бойынша жан-жақты талқылауды және жаңа тиімді ұсыныстар әзірлеуді талап етеді» [43, 250 б.].

«Мемлекеттің аграрлық саясаты мемлекет жергілікті халықтың әлеуметтік экономикалық даму деңгейін қамтамасыз ету үшін мал және егін шаруашылықтарын, жалпы агроөнеркәсіп кешенін дамытуға экономиканың

басқа салаларына қарағанда артықшылық беруі қажет. Ауылшаруашылығы дамуының деңгейі көбінесе елдің экономикалық қауіпсіздігін анықтайды. Қазақстанның ауыл шаруашылығына қолайлы жерлері көп болғандықтан, әлем нарығында бәсекелестікке қабілетті агроөнеркәсіп секторын дамытуға барлық мүмкіндіктері бар» [43, 250 б.].

1.2 Қазақстан Республикасындағы ауыл шаруашылық саласын мемлекеттік басқаруға қатысты заңнаманың қалыптасуы мен дамуы

Еліміз тәуелсіздік алғаннан бері ауыл шаруашылық саласын басқаруға қатысты, оның ішінде жалпы ауыл шаруашылығына байланысты заңнама үлкен эволюциялық жолдан өткен деп айтсақ болады.

Қазіргі кезеңде елімізде ауыл шаруашылығын реттеуге қатысты заңнаманың үлкен массиві қалыптасқан. Ауыл шаруашылығы саласындағы заңнаманың бастауы да, еліміздің егемендік алуымен байланысты. Былайша айтқанда, «Егемендік алғаннан кейін аграрлық заңнаманың даму тарихы басталды және бірнеше кезеңдерден өтті: «Қазақстандық аграрлық құқық саласының ғалымдары Л.К. Еркінбаева, А.Т. Өзенбаева, Б. Қалымбек ауыл шаруашылық саласындағы заңнаманың қалыптасуын үш үлкен кезеңге бөліп көрсетеді» [44, 30-31 бб.].

Қазіргі кезеңдегі Қазақстандағы ауыл шаруашылық саласындағы заңнаманың дамуына көз жүгіртетін болсақ, үлкен өзгерістерді даму кезеңдерін бастан кешкендігін көреміз. Ауыл шаурашылығын басқаруға қатысты заңнаманың да, иерархиялық тұрғыда дамып, өрбігені және өзгергені байқалады. Осы жерде біз Қазақстан Республикасындағы нормативтік құқықтық актілердің жалпы сатысына тоқталып өткеніміз жөн.

2016 жылғы 6 сәуірдегі «Құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 10-бабында: «нормативтік құқықтық актілер сатысы:

1. Қазақстан Республикасы Конституциясының жоғары заңдық күші бар.

2. Қазақстан Республикасының Конституциясын қоспағанда, өзге нормативтік құқықтық актілердің заңдық күшінің арақатынасы мынадай төмендей беретін деңгейлерге сәйкес болады:

1) Конституцияға өзгерістер мен толықтырулар енгізетін заңдар;

2) Қазақстан Республикасының конституциялық зандары;

3) Қазақстан Республикасының кодекстері;

4) Қазақстан Республикасының шоғырландырылған заңдары, зандары, Қазақстан Республикасы Үкіметінің заң күші бар уақытша қаулылары;

5) Қазақстан Республикасы Парламентінің және оның Палаталарының нормативтік қаулылары;

6) Қазақстан Республикасы Президентінің нормативтік құқықтық жарлықтары;

7) Қазақстан Республикасы Үкіметінің нормативтік құқықтық қаулылары;

8) Қазақстан Республикасы министрлерінің және орталық мемлекеттік органдардың өзге де басшыларының нормативтік құқықтық бұйрықтары,

Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының, Қазақстан Республикасы Жоғары аудиторлық палатасының, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің және өзге де орталық мемлекеттік органдардың нормативтік құқықтық қаулылары;

9) орталық мемлекеттік органдардың ведомстволары басшыларының нормативтік құқықтық бұйрықтары;

10) мәслихаттардың нормативтік құқықтық шешімдері, әкімдіктердің нормативтік құқықтық қаулылары, әкімдердің нормативтік құқықтық шешімдері және тексеру комиссияларының нормативтік құқықтық қаулылары.

3. Төмен тұрған деңгейдегі нормативтік құқықтық актілердің әркайсысы жоғары тұрған деңгейлердегі нормативтік құқықтық актілерге қайшы келмеуге тиіс.

4. Туынды түрдегі нормативтік құқықтық актінің нормативтік құқықтық актілер сатысындағы орны негізгі түрдегі актінің деңгейімен айқындалады.

5. Қазақстан Республикасы Қауіпсіздік Кеңесі Төрағасының актілері, Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының және Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары нормативтік құқықтық актілердің осы бапта белгіленген сатысынан тыс тұрады»» [45].

Нормативтік құқықтық актілер сатысында Конституцияның маңызды орын алатынын баршамызға белгілі. «Конституция-мемлекеттік құрылыстың негізін белгілейтін, адам құқықтары мен бостандықтарын айқындайтын, орталық және жергілікті органдардың ұйымдастыру негіздерін, олардың өзара қатынастарын бекітетін, ерекше тәртіппен қабылданатын Негізгі Заңы болып табылатын, ең жоғарғы заңдық күші бар құқықтық құжат» [46, 125 б.].

«Бүгінгі танда Конституцияның саяси-құқықтық құбылысы ретінде келесі екі мәнде ұсынған абзал:

-тар (топшаланған) мағынасында Конституция-бұл жоғары зандық күші бар, қоғамдық тәжірибеде теориялық концепция мен әлеуметтік-саяси модельдің нормативтік көрінісі болып танылатын мемлекеттің Негізгі Заңы;

- кең (ауқымдылық) мағынасында Конституция-бұл онда конституциялық құрылыстың құндылықтары, институттары мен нормалары ресми түрде бекітіліген ең жоғары құқықтық форма, яғни адамнан асқан құндылық жоқ, оның құқықтары мен бостандықтары үстемдік етеді, халықтық егемендік қалыптасады деген сөз» [47, 167 б.].

Қазақстан Республикасының Конституциясында ауыл шаруашылық саласына қатысты жалпы нормативтік талаптар көрініс тапқан. Атап айтатын болсақ, Конституция меншіктің түрлерін белгілейді. Жердің құқықтық режимін айқындайды. Табиғи байлықтардың да құқықтық жағдайын көрсетеді. Сондықтан да, ауыл шаруашылық саласындағы, оның ішінде ауыл шаруашылығын мемлекеттік басқару мәселелері де, өзінің бастауын осы Ата Заңның талаптарынан алады.

Ауыл шаруашылығын мемлекеттік басқару саласында заңнаманың массиві өте кең деп біз жоғарыда айтып өткендей, ауыл шаруашылық саласына қатысты Кодекспен реттелетін қатынастардың да үлес салмағы басым. Жалпы 2016

жылғы 6 сәуірдегі «Құқықтық актілер туралы» заңның 8-бабына сәйкес елімізде мынандай қоғамдық қатынастар міндетті түрде Кодекстермен реттеледі:

«1) бюджеттік;

2) азаматтық;

3) азаматтық процестік;

4) неке-отбасы;

5) экологиялық;

6) су;

7) жер;

8) орман;

9) салық;

10) кеден;

11) еңбек;

12) қылмыстық жазаларды орындауға байланысты;

13) әкімшілік жауаптылыққа тартуға байланысты;

14) қылмыстық жауаптылыққа тартуға байланысты;

15) қылмыстық-процестік;

16) денсаулық сақтау саласындағы;

17) кәсіпкерлік саласындағы;

18) жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану саласындағы;

19) әкімшілік рәсімдерді және әкімшілік сот ісін жүргізуді жүзеге асыруға байланысты;

20) әлеуметтік қорғау саласындағы біртектес аса маңызды қоғамдық қатынастарды реттеу мақсатында қабылданады» [45].

Ауыл шаруашылығымен тікелей байланысты және оған қатысты кодекстердің қатарына: Жер кодексі, Су кодексі, Орман кодексі, Экологиялық кодексі және т.б. жатады.

Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылық саласын мемлекеттік басқаруда жер кодексінің алатын орны ерекше. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 20 маусымдағы Жер Кодексінің жалпы міндеттері мынандай: «Жер учаскесіне меншік құқығы мен жер пайдалану құқығы туындауының, өзгертілуі мен тоқтатылуының негіздерін, шарттары мен шектерін, жер учаскелерінің меншік иелері мен жер пайдаланушылардың құқықтары мен міндеттерін жүзеге асыру тәртібін белгілеу; жерді ұтымды пайдалану мен қорғауды, топырақ құнарлылығын ұдайы қалпына келтіріп отыруды, табиғи ортаны сақтау мен жақсартуды, климаттың өзгеруіне бейімделуді қамтамасыз ету мақсатында жер қатынастарын реттеу; шаруашылық жүргізудің барлық нысандарын тең құқықпен дамыту үшін жағдайлар жасау; жеке және заңды тұлғалар мен мемлекеттің жерге құқықтарын қорғау; жылжымайтын мүлік нарығын жасау мен дамыту; жер қатынастары саласында заңдылықты нығайту болып табылады» [48].

Ауыл шаруашылық саласын мемлекеттік басқаруда құқықтық негіз болып табылатын кодификацияланған заңның бірі болып «Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 9 шілдедегі Су Кодексінің мақсаттары мен

міндеттері:

1. Қазақстан Республикасы су заңдарының мақсаттары халықтың және қоршаған ортаның тіршілік жағдайларын сақтау мен жақсарту үшін су пайдалану мен су қорын қорғаудың, сумен жабдықтаудың және су бұрудың экологиялық қауіпсіз және экономикалық оңтайлы деңгейіне қол жеткізу және қолдау болып табылады.

2. Қазақстан Республикасы су заңдарының міндеттері:

1) су қорын пайдалану және қорғау, сумен жабдықтау және су бұру саласындағы мемлекеттік саясатты жүргізу;

2) су қатынастарын, сумен жабдықтау және су бұру саласындағы қатынастарды реттеу;

3) тұрақты су пайдалануды және су қорын қорғауды, сумен жабдықтауды және су бұруды қолдау мен дамытудың құқықтық негіздерін қамтамасыз ету;

4) су қорын пайдаланудың және қорғаудың, сумен жабдықтаудың және су бұрудың негізгі принциптері мен бағыттарын айқындау;

5) су ресурстарын зерттеу, барлау, ұтымды және кешенді пайдалану мен қорғау, гидромелиорациялық жүйелер мен су шаруашылығы құрылыстары саласындағы қатынастарды басқару;

6) жерді гидромелиорациялауды дамыту бағыттарын айқындау;

7) халықты және шаруашылық объектілерін су шаруашылығы құрылыстарындағы төтенше жағдайлардан және олардың зардаптарынан қорғау» [49].

Ауыл шаруашылық саласындағы тағы бір маңызды Кодекс: Орман Кодексі. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 8 шілдедегі Орман Кодексі: «Орман қорын иелену, пайдалану, оған билік ету жөніндегі қоғамдық қатынастарды реттейді, сондай-ақ орман қорын күзетудің, қорғаудың, молықтырудың, оның экологиялық және ресурстық әлеуетін көтерудің, оны ұтымды пайдаланудың құқықтық негіздерін белгілейді. Орман құқығы қатынастарын реттеу орман биосфераның ғаламдық экологиялық, әлеуметтік және экономикалық мәні бар аса маңызды компоненттерінің бірі болып табылатыны негізге алына отырып жүзеге асырылады» [50].

Ауыл шаруашылық саласын мемлекеттік басқару мәселесімен тікелей байланысты болып келетін кодекстердің қатарына: Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы Экология Кодексі жатады. «Осы Кодекс адам мен табиғаттың өзара іс-қимылы (экологиялық қатынастар) саласында жеке және заңды тұлғалардың қоршаған ортаға әсер ететін немесе әсер етуге қабілетті қызметті жүзеге асыруына байланысты туындайтын қоғамдық қатынастарды реттейді» [51].

Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылық саласындағы мемлекеттік басқаруды реттейтін арнайы заңдардың да маңызы өте жоғары. «Заң-аса маңызды қоғамдық қатынастарлы реттейтін, Қазақстан Республикасының Конституциясында көзделген негізге алынатын қағидаттар мен нормаларды белгілейтін нормативтік құқықтық акт» [52, 102 б.].

Ауыл шаруашылық саласындағы мемлекеттік басқаруға қатысты бірнеше

заңдар бар. Олардың ішінде, біз өте маңызды деген бірнешеуіне ғана жалпы тоқталып өтсек дейміз. «Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» [37]. Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 8 шілдедегі заңы былайша айтқанда, бұл бағыттағы негізгі заңдардың қатарына жатады. Біз сөз етіп отырған, заңның 3-бабында: «Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеудің мақсаттары мен принциптері белгіленген» [37]. Олардың қатарына мыналар жатады:

«1. Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеудің мақсаттары:

1) ауылдық аумақтардың әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымын дамыту және ауыл халқын қолайлы тұрмыс жағдайларымен қамтамасыз ету;

2) мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету;

3) агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды тұрақты экономикалық және әлеуметтік дамытуды қамтамасыз ету;

4) бәсекеге қабілетті ауыл шаруашылығы өнімін және оның қайта өңдеу өнімдерін өндірудің экономикалық жағдайларын жасау;

5) органикалық өнім өндіруді дамытуды қамтамасыз ету болып табылады.

2. Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу:

1) экономикалық өсу әлеуеті бар агро-өнеркәсіптік кешен мен ауылдық аумақтарды дамытудың басымдығы;

2) ауыл шаруашылығы жөніндегі халықаралық келісімдердің талаптарына, санитариялық және фитосанитариялық нормаларға сәйкестік;

3) мемлекет жүзеге асыратын іс-шаралардың ашықтығы;

4) мемлекеттік қолдау шараларын көрсетудің атаулылығы;

5) отандық агроөнеркәсіптік өндірістің бәсекелестік артықшылықтарын дамыту;

6) ішкі нарықтың жосықсыз бәсекеден қорғалуы;

7) мемлекеттік басқару деңгейлері арасында өкілеттіктердің аражігін ажырату;

8) агроөнеркәсіптік кешен қызметінің және тұрғындардың ауылдық елді мекендерде тұруының экологиялық қауіпсіздігі;

9) кәсіпкерлердің қоғамдық бірлестіктерімен, қауымдастықтарымен (одақтарымен) өзара іс-қимыл;

10) мемлекеттік реттеу шараларының тиімділігі;

11) агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік қолдаудың жыл сайынғы қажетті көлемін қамтамасыз ету;

12) агроөнеркәсіптік кешен субъектілерінің өзара іс-қимылының оңтайлы нысандарын дамыту принциптеріне сәйкес жүзеге асырылады»» [37].

Қазіргі кезеңде елді мекендердегі ауыл-аймақтарды басқаруда маңызға ие «Жайылымдар туралы Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 20 ақпандағы заңы» болып табылады. Аталған заңда төмендегідей жайылымдар туралы заңнамасының қағидаттары бекітілген:

«1) өсімдіктердің түрлік құрамын сақтай отырып, нысаналы мақсаты бойынша жайылымдарды ұтымды пайдалану;

2) жеке және заңды тұлғалар үшін жайылымдардың қолжетімді болуы;

3) жайылымдарды беруге және пайдалануға байланысты іс-шараларды жүргізу кезіндегі жариялылық;

4) жайылымдарды басқару және пайдалану жөніндегі мәселелерді шешуге жеке және заңды тұлғалардың қатысуы» [53].

«Еліміз тәуелсіздік алғаннан бері ауыл шаруашылығы саласын дамытуға қатысты бірнеше бағдарламалық құжаттар қабылданды. Олардың негізінде «АӨК саласындағы мемлекеттік саясат әр түрлі дәрежеде іске асырылды: 1991-1995 жылдарға және 2000 жылға дейінгі кезеңге арналған «Ауыл» әлеуметтік-экономикалық бағдарламасы, 1993-1995 жылдарға және 2000 жылға дейінгі агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың тұжырымдамалық бағдарламасы, Ауыл шаруашылығы өндірісін дамытудың 2000-2002 жылдарға арналған бағдарламасы, 2003-2005 жылдарға арналған мемлекеттік агроазық-түлік бағдарламасы, ауылдық аумақтарды дамытудың 2004-2010 жылға арналған мемлекеттік бағдарламасы, агроөнеркәсіптік кешенді орнықты дамытудың 2006-2010 жылдарға арналған тұжырымдамасы, Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін орнықты дамытудың 2006-2010 жылдарға арналған тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі бірінші кезектегі шаралар бағдарламасы, агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың 2010-2014 жылдарға арналған бағдарламасы, Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіптік кешенді дамыту жөніндегі «Агробизнес-2017» бағдарламасы агроөнеркәсіптік кешенді дамыту 2017-2021 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы №732 Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған ұлттық жобасын бекіту туралы Қаулысы» [43, 246 б.].

«2017-2021 ж.ж. кезеңіндегі АӨК дамытудың мемлекеттік бағдарламаларын іске асыру барысында ҚР агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған бағдарламасын ҚР «Агробизнес-2017» АӨК дамыту жөніндегі бағдарламасымен интеграциялауды атап өткен жөн. Бағдарламаны іске асырудың қанағаттанарлықсыз нәтижелері оны тоқтата тұруға негіз болды және ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының күші жойылды ҚР Президентінің 19.04.2019 жылдың №29 Жарлығымен. Сарапшылардың пікірінше, ауыл шаруашылығы өнімдерінің басым 20 түрінің ішінен тек 12 түрі бойынша өндірушілер нысаналы көрсеткіштерге қол жеткізді, ауыл шаруашылығы өнімдерінің 4 түрі бойынша жоспарлы индикаторлар ішінара орындалды, өнімнің 4 түрі бойынша жоспарлы индикаторлар ішінара орындалды, өнімнің 4 түрі бойынша өндірушілер нысаналы индикаторларды толық сақтады» [57, 78 б.].

«Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың қазіргі заманғы тұжырымдамасында аграрлық сектордың объективті факторлардан - азық-түлікті тұтынудың тар нарығынан елеулі осалдығы, теңіз тасымалдарына

тікелей шығудың болмауы, климаттық жағдайлардан жоғары тәуекелдер, су ресурстарының шектелуі, кредиттік қаржыландырудың қолжетімсіздігі, сауда-логистикалық инфрақұрылымның, ауылдық жерлерде тіршілікті қамтамасыз ету жүйелерінің нашар дамуы фактісі айқындалады. Осыған байланысты ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік саясат ауқымды реформалар жүргізуді көздейді. АӨК мемлекеттік басқаруды жаңғырту саланың ұзақ мерзімді бәсекеге қабілеттілігіне қол жеткізуге ілеспе шығыстар саясатын қайта бағдарлауға; өнімділік драйверлері ретінде білім мен цифрландыруға назар аударуға; жекелеген өндірістерден құн тізбегіне баса назар аударуға бағытталған. Аграрлық сектордың жаһандық сын-қатерлерге бәсекеге қабілеттілігі мен тұрақтылығының өсуін ынталандыру заңнамалық базаны жаңғыртумен, мемлекеттік қолдау жүйесінің тиімділігін арттырумен, білімді тарату жүйесін қалыптастырумен қисынды түрде қатар жүруі тиіс» [2].

«Сонымен қатар, Қазақстанның мемлекеттік жоспарлау жүйесі соңғы жылдары өзінің дамуында бірнеше ірі өзгерістерге ұшырады. Мемлекет басшысының 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Жолдауын іске асыру шеңберінде Қазақстан Республикасының Үкіметі мемлекеттік жоспарлаудың жаңа жүйесін айқындап берді, оның негізгі үрдісі мемлекеттік бағдарламаларды ұлттық жобаларға айналдыру болды» [54]. «Ұлттық жоба-бұған дейінгі мемлекеттік және салалық бағдарламаларды, сондай-ақ, агроөнеркәсіптік кешенді дамытудағы жаһандық сын-қатерлер мен әлемдік трендтерді ескере отырып, күш-жігер мен ресурстарды шоғырландыруды қажет ететін нақты, тораптық міндеттер мен жобаларды шешуге бағытталған.

Екінші деңгейдегі құжаттар әртүрлі тұжырымдамалар, іс-шаралар жоспарлары және Ұлттық жобалар болып табылады. Үшінші деңгейдегі құжаттар-іске асыру деңгейінің құжаттары, орталық мемлекеттік органдардың жоспарлары, квазимемлекеттік сектордың жоспары.

Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған ұлттық жобасы іске асырылуда» [55]. «2025 жылға дейінгі нақты, қол жеткізуге болатын міндеттер, олардың негізгілері еңбек өнімділігін екі жарым есе арттыру, агроөнеркәсіптік кешен өнімдерінің экспортын екі есеге арттыру және отандық өндірістің әлеуметтік маңызы бар азық-түлік өнімдерімен қамтамасыз ету арқылы бәсекеге қабілетті агроөнеркәсіптік кешенді құру болып табылады» [43, 247 б.].

«Біздің ойымызша, мемлекетті бағдарламаларды іске асыру кезіндегі негізгі проблема орындалу барысы мен нәтижелерге қол жеткізу мониторингінің болмауы, бақылау-қадағалау тетіктерінің тиімділігінің төмендігі болып табылады» [43, 249 б.].

Еліміздің ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқаруға қатысты заңнаманы кішігірім талдаудан шығатын қорытынды, ауыл шаруашылығы мемлекеттік басқаруды құқықтық реттеуде Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституциясы негізгі құқықтық бастау қызметін атқарғандығын көруге болады.

Жоғарыда біз талдап өткен ауыл шаруашылығын мемлекеттік басқаруға

қатысты кодификацияланған заңдар да, бұл істі реттеуде маңызды роль атқарып келеді. Сонымен қатар, ауыл шаруашылығын мемлекеттік басқаруда арнайы қабылданған заңнамалық актілердің маңызы зор екендігін ерекше атап өтуге болады. Бұл заңдар агроөнеркәсіп саласындағы мемлекеттің реттеуші рөлін айқындап, ауыл шаруашылығына қатысты заңдық нормалардың сақталуын қамтамасыз етеді. Ауыл шаруашылығының тиімді жұмыс істеуі үшін қажетті құқықтық негіздер мен реттеуші тетіктерді құрай отырып, аталған заңдар агроөнеркәсіп кешенінің тұрақты дамуында маңызды рөл атқарады және де, заңнамалық актілер ауыл шаруашылығының әртүрлі салаларына қатысты өзара байланысты құқықтық реттеу шараларын қалыптастырып, мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыруға бағытталған.

1.3 Қазіргі кезеңдегі құқықтағы ауыл шаруашылығын мемлекеттік басқаруды реттейтін нормалардың орны

Қазақстан Республикасындағы ауыл шаруашылық саласын мемлекеттік басқарудың құқықтық нормалар жүйесіндегі орны мен ролін айқындау теориялық маңызды мәселенің бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасындағы ауыл шаруашылығы саласын мемлекеттік басқарудың құқықтық нормалар жүйесіндегі орны мен рөлін анықтау, аграрлық секторды басқарудың заңдық негіздері мен тетіктерін тереңірек түсіну тұрғысынан ғылыми және тәжірибелік маңызы бар мәселе болып табылады. Бұл мәселенің өзектілігі, ауыл шаруашылығын тиімді дамыту үшін қажетті құқықтық нормалардың құрылымын зерделеуді, сондай-ақ мемлекеттік органдардың агроөнеркәсіп кешенін реттеу және басқарудағы құқықтық шараларын ұйымдастыруды қамтамасыз ету қажеттігін көрсетеді. Осылайша, ауыл шаруашылығын басқарудың құқықтық аспектілерін зерттеу, осы саладағы басқару жүйесін жетілдіру мен оның тиімділігін арттыру бағытында маңызды ғылыми, әрі тәжирибелік маңызға ие.

Осы уақытқа дейін аграрлық құқық ғылымында бұл мәселе арнайы қойылып, оның орнын негіздейтін ғылыми пайым әлі қалыптаса қойған жоқ. Біз ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық нормалар жүйесіндегі орны мен ролін айқындамас бұрын, жалпы құқықтық норма, оның құрылымдық ерекшеліктері туралы сөз қозғағанымыз дұрыс болады. Себебі, аталған теориялық мәселелерді айқындай отыра ғана, ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық нормалар жүйесіндегі орнын дәп көрсете білеміз. Енді, құқық нормасының теориялық анықтамасына келетін болсақ: «Құқықтық норма заңда ресмилендірілген нормативті нұсқау. Ол жалпыға міндетті, мемлекеттің атынан баянды етілген, қоғамдық қатынастарды реттейтін билік. Оған мына белгілер тән. Құқықтық норма ең маңызды, қоғам, тұлға үшін өте қажет қоғамдық қатынастарды бейнелейді. Құқықтық нормада қоғам, тұлға үшін пайдалы, қажетті қатынастармен қатар, зиянды қатынастар да бейнеленеді. Заң бұзушылық қоғамға, тұлғаға шексіз зиян келтіруі мүмкін. Құқықтық норма осындай іс-әрекеттерді де камтиды. Құқықтық норманың

екінші белгісі-ол реттелетін қоғамдық қатынастардың үлгісі (моделі) болып саналады.

Үлгі - оң және теріс мінез-құлықтың бейнесі болуы мүмкін. Тұлға өзіне жүктелген міндетті қалтқысыз орындаса, ол оң үлгіге жатады. Егер адам заң бұзса, ол теріс үлгіге жатады. Құқықтық норманың жалпыға бірдей сипаты бар. Құқықтық нормада нақтылы, жеке субъектілер көрсетілмейді. Ол реттейтін қоғамдық қатынастарға қатысатындардың барлығы құқықтық норманың талабына бағыну кажет. Мемлекет, қоғамдық бірлестіктер, жеке адам заң нормасының талабын мүлтіксіз сақтауға, орындауға міндетті. Заң нормасының талабын өз еркімен орындамаса, оны бұзған тұлғаға мемлекет тарапынан мәжбүрлеу шаралары колданылады. Демек, заң нормасын мемлекет қорғайды» [56, 54-55 бб.]. Заңамалық қалыптардың құрамында оның құрылымдық жүйесін құрайтын негізгі құрылымдық элементтер бар. Сол элементтерге көңіл бөлетін болсақ, құқықтық нормалар жүйесінде құқық саласы ерекше роль атқарады. «Құқық саласы-ұлттық құқық жүйесі салаларға бөлінеді. Салаларға бөлу құқықпен реттелетін қоғамдық қатынастардың тектестігіне қарай топтастырылуына байланысты. Бұл қатынастар топтарының ерекше сипаттары болуы себепті, оларды ерекше дербес құқықтық рәсімдермен реттеуге мүмкіндік туады. Сондай қоғамдық қатынастардың топтарын дербес реттейтін құқықтық рәсімдердің жиынтығы құқықтық сала деп аталады. Мысалы, мемлекеттік құқық, отбасы құқығы, азаматтық құқық, қылмыстық құқық т.б.» [57, 128 б.].

Құқық теориясында құқық салаларын ғылыми негіздеп бөлу мәселесі бірнеше кезеңдерді қамтығаны белгілі. Құқық саласын ажырату теоретик ғалымдардың ортасында үлкен пікір-талас тудырған болатын. Сол пікір-таластың нәтижесінде белгілі бір ортақ пікір-таластық нәтижелерге қол жеткізілді: «Бірінші пікірталастың нәтижесі (1938-1940 жж.) құқықтың он саласын (мемлекеттік, еңбек, жер, колхоз, әкімшілік, бюджеттік-қаржылық, отбасылық, азаматтық, қылмыстық, сот құқығы) бөліну және жеке және жария құқықтың бөлінуін жоққа шығару болды.

Екінші пікірталас (1956-1959 жж.) нәтижесінде құқық жүйесінің үш құрамдас бөлікке бөлінуін дамытты: 1) Мемлекеттік құқық (кеңестік құқық жүйесінің негізгі буыны ретінде); 2) Материалдық салалар (қылмыстық, азаматтық, әкімшілік, еңбек, колхоз және отбасы құқығы); 3) Процестік салалар (қылмыстық-процестік және азаматтық-процестік құқық)» [11, с. 33-34].

Құқық теориясы контексінде қарастырылып отырған тақырыпқа қатысты құқықтық норманың құрылымдық жүйесіне кіретін маңызды құрамдас бөлік - құқықтық институт болып табылады. Құқықтық институттың мәнін зерттеу, оның құқықтық реттеудің жалпы жүйесіндегі рөлі мен маңызын тереңірек түсінуге мүмкіндік беретін жақтарына тоқталсақ: «Құқықтық институт-ерекшеленген құқық нормаларының кешені, құқық саларының арнайы бөлігі ретінде, белгілі қоғамдық қатынастарды реттейтін түрлерінің бірі. Құқық саласынан құқық институтының айырмашылығы, ол белгілі қатынастардың тек бір бөлігін ғана реттейді» [58, 176 б.]. Құқық нормасының негізгі элементтерін талдай келе, біз ауыл шаруашылық саласындағы мемлекеттік басқару құқықтық

салашығы ма? немесе ерекше құқықтық институт па?, - деген мәселеге келеміз. Осыны айқындай отыра ғана, жалпы ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық нормалар жүйесіндегі орнын белгілеп көрсетуге мүмкіндік аламыз. Жоғарыда айтып кеткенміздей, ауыл шуаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық нормалар жүйесіндегі орны мен ролі осы уақытқа дейін нақты айқындалмаған теориялық талас тудырып отырған мәселе болып табылады. Осы жерде біз ауыл шаруашылық өндірісін сақтандыру мәселесімен айналысушы ғалымдарымыздың бірі, Ж.Б. Ақшатаеваның осы бағыттағы пікіріне тоқталсақ: «Қорытындылай келе, ауыл шаруашылық өндіріс сақтандыру нормалары өзімен аграрлық құқық институының құқықтық кешенін құрайды.

«Ауылшаруашылық өндірісін сақтандыру қатынастарын реттеу құқығы» институты аралас болып табылады, яғни оның жүйесіне аграрлық, азаматтық, сақтандыру құқығы кіреді, демек кешенді құқықтық институт. Аграрлық құқықтың ерекшелігі ретінде, оның субинституттарының құқықтық институтаттарынан «сақтандыру құқығы» болып табылады» [14, 87 б.]. Сонымен қатар, аграрлық және экологиялық құқық саласынының белгілі мамандарының бірі, С.Т. Күлтелеев экологиялық құқықтың жалпы бөлімінің және ерекше бөлімінің құқықтық институттарын төмендегідей бөліп көрсетеді: «ҚР экологиялық құқығы» оқу курсының жалпы бөлімі; онда оның мынадай институттары мен жекелеген мәселелері баяндалады:

«- Қоғам мен табиғаттың өзара іс-қимылы-қоршаған ортаны қорғаудың өзекті мәселесі;

- Әлемдегі және Қазақстан Республикасындағы экологиялық проблемалар;

-Табиғатты құқықтық қорғау, қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану және молықтыру ұғымы;

- Қазақстан Республикасының экологиялық құқығының даму тарихы;

- Экологиялық құқық ұғымы, пәні, әдісі, принциптері;

- Экологиялық құқық көздері;

- Табиғи ресурстарға меншік құқығы;

- Табиғатты пайдалану құқығы;

- Экологиялық пайдалануды және қоршаған табиғи ортаны қорғауды мемлекеттік реттеу және басқару;

- Экологиялық бақылаудың ұйымдық-құқықтық нысандары;

- Қоршаған ортаға әсерді бағалау және экологиялық сараптама. Экологиялық мониторинг және табиғи-ресурстық кадастрлар: Экологиялық заңнаманы бұзғаны үшін жауапкершілік.

Ерекше бөлімде мынадай институттар баяндалған: жерді, жер қойнауы суларын, ормандарды пайдалану мен қорғаудың экологиялық-құқықтық режимі; атмосфералық ауаны экологиялық-құқықтық қорғау; жануарлар дүниесін өсімін молайту мен пайдалануды қорғаудың экологиялық-құқықтық режимі; ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың экологиялық-құқықтық режимі. Бұдан басқа, мәселелер: атом энергиясын және қоршаған ортаға радиациялық әсерді құқықтық реттеу; қоршаған табиғи ортаны халықаралық-құқықтық қорғау»

[59, с. 61].

Жоғарыдағы теориялық мәселелерді талдай келе, бізде ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқаруды жалпы аграрлық құқықтың-ерекше құқықтық институты деп айқындай аламыз. Оның ішінде, ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқару, бір бағытты құқықтық институт емес, ол өзінің бойына басқа да, құқық саласының нормаларын топтастыратын-кешенді құқықтық институт болып табылады. Оның басты себебі, жалпы Қазақстан Республикасының аграрлық құқығы-кешенді құқық саласын құрайды. Яғни, Қазақстан Республикасының құқық жүйесіндегі кешенді құқық саласы болып табылады.

Құқықтық нормалар жүйесіндегі ауыл шаруашылық саласындағы мемлекеттік басқару кешенді құқықтық институттының құрылымдық жүйесін айқындауда, теориялық тұрғыдан өте маңызды мәселе болып табылады. Ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың құрылымдық бағыттарын айқындау арқылы, оның құқықтық нормалар жүйесіндегі ерекшелігін тануымызға болады.

Бұл бағытта да, агарарлық құқық саласымен айналысушы ғалымдар тарапынан бірізді көзқарас қалыптаса қоймағандығын көруге болады. Мәселен, Л.К. Еркнбаева, Б. Қалымбек, А.Т. Өзенбаевалар ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқару органдарының жүйесі туралы мынандай пікір білдіреді: «Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқару ауқымы кең жүйеден тұрады.

Ауыл шаруашылығының өзі кешенді мемлекеттік реттеуге жататын болғандықтан, оның жүйесі де күрделі болып келеді. «Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығын реттеу және басқару органдары құзыретіне байланысты төртке бөлінеді:

1) жалпы құзыретті реттеу және басқару органдары (Қазақстан Республикасының Парламенті, Қазақстан Республикасының Президент аппараты, Үкіметі, мәслихаттар, аумақтық атқарушы органдар);

2) арнайы құзыретті басқару органдары (Ауыл шаруашылығы министрлігі, оның құрылымдық бөлімшелері, ауыл шаруашылығын басқарудың аумақтық органдары, мемлекеттік ауыл шаруашылық инспекциялары және т.б.).

3) салааралық құзырет органдары;

4) қызметтік басқару органдары» [60, 41 б.]. Осы зерттеушілер өздерінің ғылыми жұмыстарының бірінде осы мәселеге қатысты төмендегідей пікір білдіреді: «Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығын реттеу және басқару органдары құзыретіне байланысты үшке бөлінеді:

1. Жалпы құзыретті басқару органдары.

Оларға ҚР Президентінің аппараты, ҚР Парламенті, Үкіметі, жергілікті аткарушы және өкілді органдар жатады. Бұл органдардың ауыл шаруашылығын реттеу және басқару ерекшелігі, олардың осы кызметті өз құзыретіне қатысты басқа да міндеттермен, яғни экономиканы дамыту, әлеуметтік саланы, денсаулық сақтау, білім беру, т.б. дамытуды баскару қызметтермен қатар атқаруында болып тұр.

2. Арнайы құзыретті басқару органдары.

Олар Ауыл шаруашылығы министрлігі, оның құрылымдық бөлімшелері, ауыл шаруашылығын басқарудың аумақтық органдары, мемлекеттік ауыл шаруашылық инспекциялары және т.б.

3. Функционалды құзыреті бар органдар.

Оларға ҚР Ұлттық экономика министрлігі, ҚР Энергетика министрлігі, ҚР Инвестициялар және даму министрлігі, ҚР Қаржы министрлігі, Қазақстан Республикасының Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі кіреді» [44, 47 б.]. Қазақстандық белгілі ғалымдарымызыдың бірі, Д.Л. Байдельдинов экология сласындағы мемдлекеттік басқару органдарын қарастыра келе, оларды а) жалпы құзыретті мемлекеттік басқару органдары және б) арнайы құзыретті мемлекетітк басқару органдары деп ажыратып көрсетеді [3, с. 2-3]. Ал, отандық ғалымдарымыздың бірі, С.Д. Бекишова өзінің экологиялық қауіпсіздік мәселесіне байланысты зерттеулерінде экология саласындағы басқару органдарының жүйесі: «1) жалпы құзыретті 2) арнайы құзыретті және оларды өз ішінде а) кешенді б) салалық органдар деп ажыратады; 3) функионалдық органдар деп бөледі» [61, с. 137-138].

Ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқару органдарының құрылымдық жүйесін зерделей келе, оған қатысты ғалымдардың пікірін талдай отыра, бізде ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқару органдарын олардың қызметтік ерекшеліктеріне байланысты мынандай түрлерге жіктеп көрсетеміз:

Бірінші, ауыл шаурашылығы салаындағы жалпы мемлекеттік басқару органдары;

Екінші, ауыл шаруашылығы саласындағы арнайы мемлекеттік басқару органдары;

Үшінші, ауыл шаруашылығы саласындағы функионалдық мемлекеттік басқару органдары.

Қорытындылай келгенде, айтарымыз ауыл шаруашылық саласындағы мемлекеттік басқару кешенді құқықтық институт ретінде ішкі құрылымдық элементтері өзара байланысты күрделі органдардың жиынтығынан тұратын ауыл шаруашылық саласының негізгі бағыттарының құрылымына кіретін нормалардың жиынтығын топтастырады.

2 ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ОРГАНДАРЫНЫҢ ЖҮЙЕСІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІ

2.1 Ауыл шаруашылығы саласындағы жалпы мемлекеттік басқару органдары

Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығын басқару жүйесінде шешуші рөл Қазақстан Республикасының Президентіне жүктелегені баршамызға мәлім. Қазақстан қазіргі кезеңде Президенттік басқару жүйесіндегі мемлекет екендігі баршамызға белгілі. Жалпы Президенттік институт тарихи тамыры терең және қазіргі кезеңдегі әлемдік басқару жүйесіндегі көп елдерге тән бірден-бір жетекші институттардың бірі. «Мемлекеттің және атқарушы биліктің басшысы ретінде Президент лауазымы бірінші рет Америка Құрама Штаттарында пайда болды. Қазіргі кезде көптеген елдерде ел Президенті қызметі орнықтырылады. Президенттік қазіргі таңда Еуропаның, Азияның, Африканың, Американың көптеген елдерінің саяси жүйесінің элементі болып табылады» [62, 294 б.]. «Қазақстан Республикасының Президенті жеке-дара мемлекеттік орган болып табылады, яғни оның мәртебесі бір мезгілде, мемлекеттік орган мен лауазымды тұлғаның белгілерін бойына біріктірген» [63, с. 141]. Қазақстан Республикасының Президенті ауыл шаруашылық саласын басқаруда мемлекет басшысы ретінде ауыл шаруашылығының дамуының стратегиялық негіздерін айқындай отыра, оны осы бағытқа жауапты тиісті органдарға тапсыра отырып, оларға жалпы басшылықты жүзеге асырып отырады. Президенттің ауыл шаруашылығы саласындағы пәрменінің негізінде ауыл шаруашылығының саясатының негіздері айқындалып, нақты өмірге бағыт-бағдар ретінде беріледі.

Ауыл шаруашылығын басқарудағы Қазақстан Республикасы Президентінің бұл бағыттағы басқаруы біріншіден, оның әр жылғы халыққа Жолдауларында көрініс таба отыра, жүзеге асады. Екіншіден, еліміздегі ауыл шаруашылық саласына жауапты лауазымды тұлғаларды қызметке тағайындауынан көрінеді. Үшіншіден, біз сөз етіп отырған сала бойынша жуапты мемлекеттік органдарды құру, қайта құру және оңтайландыру бағытынан да көрініс табады. Сонымен қатар, Президенттің бұл бағыттағы басқаруын ««Қазақстан Республикасының Президенті туралы» 1995 жылғы 26 желтоқсандағы Конституциялық заңының 17-1-бабынан көруге болады» [64]. Бұл бапта Президент алдында тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдардың қызметіне байланысты өкілеттіктері егжей-тегжейлі ашылып, жүйеленуі көрсетіледі. Олардың мемлекеттік билік жүйесіндегі функционалдық маңызы мен өзара іс-қимыл ерекшеліктерін саралап кетеді:

«1. Республика Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдар басшыларының өкілеттігі жаңадан сайланған Президент қызметіне кіріскен кезде тоқтатылады. Бұл орайда олар Мемлекет басшысы осы органдардың басшыларын тағайындағанға дейін өз міндеттерін атқара береді.

2. Республика Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдар басшыларының ұсынуы бойынша Республика Президенті:

1) осы мемлекеттік органдар туралы ережелерді, олардың құрылымы мен жалпы штат санын бекітеді;

2) егер Республика Президенті өзгеше белгілемесе, Республика Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін органдар басшыларының орынбасарларын, осы органдар ведомстволарының басшыларын қызметке тағайындайды және қызметтен босатады;

3) аталған мемлекеттік органдардың ведомстволарын құрады, таратады және қайта ұйымдастырады. Егер Республика Президенті өзгеше белгілемесе, бұл ведомстволар орталық атқарушы органдардың ведомстволары үшін көзделген мәртебені иеленеді.

3. Республика Президенті өзі белгілейтін тәртіп пен мерзімде Республика Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдар басшыларының аталған органдардың жұмысы туралы есептерін тыңдайды»» [64]. Жоғарыда айтып өткеніміздей, Қазақстан Республикасының Президенті ауыл шаруашылық саласындағы стратегиялық негіздерді өзінің әр жылғы Жолдауларында көрсетіп, тікелей ауыл шаруашылығына қатысты мемлекеттік органдарға бағдарламалық негіз ретінде айқындап беріп отырады. Осы жерде біз: «Қазақстан Республикасы Президентінің 2023 жылғы 1 қыркүйектегі Жолдауында» [65] ауыл шаруашылығын жетілдіру ісімен оны реттеумен, басқаруға қатысты төмендегідей ұстанымының көрініс тапқандығын айтып өтетін болсақ: «Алдымызда тағы бір өте маңызды міндет тұр. Біз агроөнеркәсіп кешенінде нақты серпіліс жасауымыз керек. Ауыл шаруашылығы саласының әлеуеті орасан зор. Бірақ біз қолда бар мүмкіндіктерді әлі де толық пайдаланбай отырмыз.

Қазақстанның айналасында өнім өткізетін өте үлкен нарықтар бар. Онда сапалы азық-түлік өнімдері тапшы. Қазақстанның стратегиялық мақсаты – Еуразия құрлығындағы басты аграрлық орталықтың біріне айналу. Осы мақсатқа қол жеткіземіз десек, ең алдымен, өнімді жоғары деңгейде өңдеуге көшуіміз қажет. Онсыз болмайды. Біз алдағы үш жыл ішінде агроөнеркәсіптегі өңделген өнім үлесін 70 пайызға жеткізуіміз керек. Бұл – нақты міндет. Жұртты өнім өңдеуге ынталандыру керек. Ол үшін салық саясатын қайта қарау қажет.

Бұл салада ірі компаниялар көбірек болса, нақты серпіліс жасауға болады. Біз экспортты ұлғайта отырып, ішкі нарықты да ұстап тұруымыз керек. Сондықтан, елімізге сапалы өнімді қажетті көлемде тұрақты ұсына алатын кәсіпорындар қажет. Отандық агрофирмалардың ірі компаниялар қатарына кіргені жөн болар еді. Сондай-ақ, өзара тиімді шарттарды ұсынып, бұл жұмысқа халықаралық корпорацияларды белсенді түрде тарту керек.

Ет, сүт, астық өнімдерін терең өңдеу және өндірістік жылыжай шаруашылықтарын дамыту сияқты біз үшін болашағы зор бағыттарға басымдық берген абзал. Сонымен бірге, өз еліміздегі ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының әлеуетін қаперден шығармаған жөн.

Осы ретте 100-ден астам ірі сүт-тауар фермасы салынып жатқан Солтүстік Қазақстан облысының жетістіктері көпке үлгі. Шаруалардың тәжірибесі мол, жем-шөп қоры да жеткілікті. Оған қоса байыпты қолдау шаралары қолға алынған. Осының бәрі тұтаса келе тәп-тәуір нәтиже беріп отыр. Құс фабрикаларын, көкөніс қоймаларын, ет өнімдерін шығаратын кәсіпорындар салған кезде осы тәжірибені басшылыққа алу керек.

Ауыл-аймақты дамыту үшін шағын шаруашылықтарды қолдау өте маңызды. «Ауыл аманаты» бағдарламасының елге қажет екені айқын көрінді. Оның келесі кезеңінде жеңілдетілген несие берумен шектеліп қалмау керек. Жеке қосалқы шаруашылық иелері өзара бірігуі қажет. Осыған қажетті жағдай жасалуы керек.

Машина-трактор паркінің әбден ескіріп, тозуы – күрделі мәселеге айналды. Қазір ауыл шаруашылығы техникасының 80 пайызы тозып тұр. Сондықтан жыл сайын оның 8-10 пайызын жаңартып отыру қажет. Бұл ретте еліміздегі техника өндірушілер мен шаруалардың да мүддесін ескерген абзал.

Қазір жаһандық бәсеке күшейіп тұр, тауар нарығында өзгеріс бар. Мұндай жағдайда өнім өткізу саясатына ерекше мән беруіміз керек. Жылдар бойы қалыптасқан ішкі және сыртқы нарықтағы орнымызды сақтап қалу айрықша маңызды. Үкіметтің алдында сыртқа шығарылатын өнім нарығының ауқымын жоспарлы түрде кеңейту міндеті тұр. Қазақстанның тауарларын шетелге таныту және шығару үшін тиісті шаралар қабылдаған жөн.

Қазіргі ауыл шаруашылығы – жоғары технологиялы сала. Мұны білесіздер. Шаруаларды жер жағдайы немесе ауа райы емес, инновациялық амал-тәсілдер табысқа жеткізеді. Заманауи ғылымға сүйенбесе, ауыл шаруашылығы жай тоқырауға емес, құрдымға кетеді.

Агроғылымды дамыту және ең бастысы, оны ауыл шаруашылығында іс жүзінде қолдану үшін шаралар қабылдау қажет. Ұлттық аграрлық ғылыми-білім беру орталығын зерттеу ісінің барлық сатысын қамтитын агротехнология хабына айналдыру керек.

Сондай-ақ, шетелдің танымал агро-ғылыми орталықтарымен толыққанды ғылыми-тәжірибелік ынтымақтастық орнату керек. Біз жеке ғылыми-технологиялық бастамаларды қолдаймыз. Білім беру бағдарламаларын ауыл шаруашылығы талаптарына бейімдейміз.

Егін шаруашылығында маңызды реформа жасайтын кез келді. Егіс түрлерін көбейтуіміз керек. Сондай-ақ, көбірек пайда әкелетін дақылдар еккен жөн. Суды көп қажет ететін егіс алқабын біртіндеп азайтып, бір ғана дақыл түрін егуді шектеу қажет. Диқандарды жергілікті тұқыммен қамтамасыз ету маңызды. Сонымен қатар, жаңа сұрыптарды шығарып, оны өсіру мәселесін шешкен жөн.

Мемлекеттің баға реттеу мәселесіне шектен тыс араласуы агроөнеркәсіп кешенін өркендетуге айтарлықтай кедергі келтіріп отыр. Бұл мәселені де шешу керек. Азық-түлік келісім-шарт корпорациясы ахуалды тұрақтандыру ісінде қазіргіден де маңызды рөл атқаруға тиіс. Бұл мекеме қажет кезде интервенция жасап, бағаның өсімін тежеп отырады. Азық-түлік корпорациясы нарықтағы

жекеменшік иелерінің ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіретін, оны сақтайтын және сататын толыққанды желі құруына жәрдемдесуге тиіс» [65].

Ауыл шаруашылығын басқарудағы жалпы құзыретті органдардың ішінде, Парламенттің де ерекше орны бар. Бізге тарихтан белгілі демократиялық қоғамның және демократияның негізгі нысаны ретінде өкілді билік антикалық дәуірден бері дамып келе жатыр. Қазақстан Республикасы да, өзінің дамуында өкілді биліктің әр түрлі нысандарын бастан өткерген болатын. Қазіргі кезеңдегі Қазақстан Республикасының Парламенті 1995 жылғы 30 тамызда жалпыхалықтық референдумда қабылданған қолданыстағы Конституциямыздың өмірге келуімен қалыптасқан болатын. «Парламент ең жоғарғы өкілді орган ретінде бірқатар айрықша ерекшеліктерге ие. Парламент Қазақстан халқының атынан, халық пен мемлекет атынан Конституцияда бекітілген өзінің конституциялық өкілеттіктерін жүзеге асырады» [66, с. 60]. Қазақстан Республикасының Парламенті ауыл шаруашылық саласын басқаруға бірнеше нысанда қатыса алады. Атап айтатын болсақ: «Қазақстан Республикасының Парламенті заң шығару ісі арқылы, Паралменттік тыңдаулар өткізу арқылы және депутаттық сауалдар қою арқылы. ««Қазақстан Республикасының Парламенті және оның депуттаттарының мәртебесі туралы» [67] 1995 жылдың 16 қазандағы Конституциялық заңға сәйкес, атап айтқанда осы заңның 16-бабында, мынандай төмендегі мәселелер бойынша заңдар қабылдайды:

«1) жеке және заңды тұлғалардың құқықтық субъектілігіне, азаматтық құқықтар мен бостандықтарға, жеке және заңды тұлғалардың міндеттемелері мен жауапкершілігіне;

2) меншік режиміне және өзге де мүліктік құқықтарға;

3) мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарын ұйымдастыру мен олардың қызметінің, мемлекеттік және әскери қызметтің негіздеріне;

4) салық салуға, алымдар мен басқа да міндетті төлемдерді белгілеуге;

5) республикалық бюджетке;

6) сот құрылысы мен сотта іс жүргізу мәселелеріне;

7) білім беруге, денсаулық сақтауға және әлеуметтік қамсыздандыруға;

8) кәсіпорындар мен олардың мүлкін жекешелендіруге;

9) айналадағы ортаны қорғауға;

10) республиканың әкімшілік-аумақтық құрылысына;

11) мемлекет қорғанысы мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуге қатысты негізгі принциптер мен нормаларды белгілейтін заңдар шығаруға хақылы.

2. Өзге қатынастардың барлығы заңға тәуелді актілермен реттеледі»» [67].

Еліміздің Парламенті аталған уақыттар аралығында, яғни өзі бірінші шақырылымнан бастап, жұмыс істеген кезеңннен бері ауыл шаруашылық саласын басқаруға қатысты бірнеше заңдардың легін қалыптастырып та үлгерді. Қазіргі кезеңде еліміздің Парламенті ауыл шаруашылық саласындағы заңдарды жетілген, тиімді талаптарға сәйкес келетін бағытта, кәсіби деңгейде әзірлеп, қабылдауға машықтануы қажет. Осы арқылы ғана ауыл шаруашылық саласын

реттеу мен басқаруды одан сайын жетілдіре түсе аламыз. Қазақстан Республикасының Парламенті тиісті Парламенттік тыңдаулар өткізе отыра, мемлекет өміріндегі басқару ісіне ықпал етіп келеді. Оның ішінде, ауыл шарауашылық ісін басқаруға да қатысуда. Жоғарыдағы Парламенттің мәртебесін айқындайтын Конституциялық заңның 12-бабында қандай мәселелер бойынша Парламенттік тыңдаулар өткізілетіндігі бекітілген. Нақты тоқталып кетсек:

«1. Парламент Палаталары өз құзыретіндегі мәселелер бойынша Парламенттік тыңдаулар өткізеді.

2. Парламенттік тыңдауларды Палаталар Бюроларының шешімдері бойынша Палаталардың тұрақты комитеттері өткізеді әрі олар ашық және жабық нысанда өткізілуі мүмкін.

3. Палаталардың бірлескен немесе бөлек пленарлық отырыстары болатын күндері Парламенттік тыңдаулар өткізілмейді.

4. Парламенттік оппозиция Парламент Мәжілісінің Регламентінде көзделген тәртіппен бір сессия ішінде кемінде бір рет парламенттік тыңдау өткізуге бастама жасауға құқылы» [67]. Сонымен қатар, Парламенттің депутаттық сауалдар салуы, ауыл шаруашылық саласын басқарудағы бір бағыты болып табылады. Депуттаттық сауалға тоқталатын болсақ: «депутаттық сауалдар Парламент Палаталарының бірлескен және бөлек отырыстарында депутаттың мемлекеттік органдардың лауазымды тұлғаларына осы органның немесе лауазымды тұлғаның құзыретіне кіретін мәселелер жөнінде Парламент сессиясында негізделген түсініктеме беруін немесе өз көзқарасын баяндауын ресми сұраған талабы болып табылады» [67]. Бір қуантарлық жағдай, еліміздің соңғы сайланған Парламентіміздің мәжіліс депутаттары, бұл бағытта ерекше белсенділік көрсету үстінде. Біздің ойымызша, оған соңғы сайлауда еліміздің 6 партиясының жеңіске жеткен депутаттарының белсенділігі себеп болып отыр. Сонымен қатар, Парламентіміз кәсіби бағытқа жол алуда. Тағы бір айта кететін жағдай, осы уақытқа дейін: ««Қазақстан Республикасының Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» [37] 2005 жылғы 8 шілдедегі Заңының 4-бабында Қазақстан Республикасы Парламентінің агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу саласындағы құзыретіне:

1) агроөнеркәсіптік кешен мен ауылдық аумақтар саласындағы қоғамдық қатынастарды реттеу жөніндегі заңдарды қабылдау;

2) республикалық бюджетті бекіту, сондай-ақ республикалық бюджетке өзгерістер мен толықтырулар енгізу;

3) Қазақстан Республикасы Үкіметінің және Қазақстан Республикасы Жоғары аудиторлық палатасының республикалық бюджеттің атқарылуы туралы есептерін бекіту кіреді»» [37], - деген норма арқылы Парламенттің өкілеттігі белігіленген болса, қазіргі кезеңде бұл бап алынып (ескерту: 19.04.2023 жылғы №223-VII Заңымен) тасталған. Қазіргі кезеңде уақыт талабы көрсетіп отырғандай, Парламенттің нақты салаларға қатысты осындай өкілеттіктерін орнына келтіру қажет.

Ауыл шаруашылығын басқаратын жалпы құзыретті органдардың қатарында, Қазақстан Республикасының Үкіметі де бар. Қазақстан Республикасының Үкіметі елімізде атқарушы биліктің негізін құрайды. «Атқарушы билік - бұл конституцияның, заңдардың, Президент жарлықтарының орындалуын қамтамасыз етуге, елдің дамуының саяси және әлеуметтік-экономикалық мәселелерін шешуге бағытталған заңға тәуелді, жедел, ұйымдастырушылық-өкімдік, мемлекеттік биліктің маңызды дербес тармағы» [68, 61-62 бб.]. Қазақстан Республикасы Үкіметінің ауыл шаруашылық саласын басқарудағы құзыреті, «Қазақстан Республикасының Үкіметі туралы» 1995 жылғы 18 желтоқсандағы конституциялық заңның 14-бабында көрінс тапқан болатын. Бұл бапта былай делінген:

«1) министрліктердің қызметіне басшылықты жүзеге асырады, олардың Республика заңдарын, Президентінің және Үкіметінің актілерін орындауын қамтамасыз етеді;

2) министрлердің ұсынуы бойынша министрліктер туралы ережелерді, олардың аумақтық органдарындағы және өздеріне ведомстволық бағыныста мемлекеттік мекемелердегі адам санын ескере отырып, солардың штат санының лимиттерін бекітеді;

3) министрліктер актілерінің толық немесе бір бөлігінде күшін жояды немесе қолданылуын тоқтата тұрады;

4) сыртқы істер, қорғаныс, ішкі істер министрлерінің орынбасарларын қоспағанда, министрлердің ұсынуы бойынша олардың орынбасарларын қызметке тағайындайды және қызметтен босатады;

5) өзіне Қазақстан Республикасының Конституциясымен, заңдарымен және Президентінің актілерімен жүктелген өзге де функцияларды орындайды» [69]. Яғни, заңның аталған бабын тарқатып айтатын болсақ, Қазақстан Республикасының Үкіметі Премьер-Министрдің басшылығымен ауыл шаруашылық министрлігінің қызметіне тікелей басшылықты жүргізеді.

Бұдан басқа, Республикамыздың Үкіметі өз құзыреті шеңберінде: ««Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамыту саласындағы мемлекеттік реттеу функцияларын жүзеге асырады, ол экономиканың осы секторларының орнықты өсуін қамтамасыз етуге, ауылдық аудандардағы әлеуметтік-экономикалық жағдайларды жақсартуға, сондай-ақ табиғи ресурстарды пайдалануды оңтайландыруға және ауылдық аумақтарда инновациялық тәсілдерді енгізуге бағытталған шешімдер қабылдауды және іс-шараларды іске асыруды қамтиды:

- агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамыту саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын әзірлеу;
- азық-түлік қауіпсіздігі саласында бірыңғай мемлекеттік саясаттың жүргізілуін қамтамасыз ету;
- органикалық өнім өндіру саласында мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын әзірлеу және олардың жүзеге асырылуын ұйымдастыру;
- азық-түлік қауіпсіздігінің жай-күйіне мониторинг жүргізу тәртібін бекіту;

- мамандандырылған ұйымдарды құру және олардың қатысуымен агроөнеркәсіптік кешенді қолдау тәртібін айқындау;

- Қазақстан Республикасының аумағын ұйымдастырудың Бас схемасына сәйкес ауылды оңтайлы қоныстандыру схемасын бекіту кіреді»» [37]. Нақтырақ айтсақ: «Агроөнеркәсіптің кешенді және ауылдық аумақтарлы дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» [37] Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 8 шілдедегі №66 Заңының 5-бабында орын алған құзыреттер. Ауыл шаруашылық саласындағы жалпы құзыретті органдардың қатарына, жергілікті мәслихаттар мен жергілікті әкімшіліктер де кіреді. Жұмыстың кейінгі бөлімдері мен бөлімшелерінде жергілікті мәслихаттар мен әкімшіліктердің бұл бағыттағы құзыреттері сөз болатындықтан, оны біз тиісті бөлімшелерде талдап көрсетуді жөн көрдік.

2.2 Ауыл шаруашылығы саласындағы арнайы мемлекеттік басқару органдары

Енді, ауыл шаруашылық саласындағы арнайы құзыретті басқару органына тоқталатын болсақ, елімізде бұл орган үлкен өзгерістерден өткен, мемлекеттік орган болып табылады. Тарихқа үңілсек, Қазақстанда ауыл шаруашылық саласын басқаратын арнайы құзыретті орган Қазақ Автономиялық Кеңестік Социалистік Республикасының өмірге келуімен байланысты қалыптаса бастады. Қазақ Автономиялық Кеңестік Социалистік Республикасы 1920 жылы құрылғаны белгілі. Осыған байланысты 15 қазан 1920 жылы жалпықырғыз съезінде Қырғыз Халық Жер Комитеті құрылды [70, с. 81]. Кейіннен, 26 наурыз 1937 жылғы жалпықазақ төтенше съезінің қаулысымен Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасының Халық Жер комиссариаты құрылады [71, с. 148]. Ал, 1947 жылы жер, техникалық дақылдар және мал шаруашылығы министрлігінің бірігуінің нәтижесінде, Қазақ КСР-ның Ауыл шаруашылығы министрлігі одақтық-республикалық министрлігі ретінде қайта құрылды [71, с. 149]. Соңғы көрсетілген мерзім, еліміздегі ауыл шаруашылығы министрлігінің өмірге келу уақыты болып есептелінеді. 1990 жылдардың басында Қазақ КСР мемлекеттік аграрлық-өнеркәсіптік комитеті мен астық өнімдері министрлігі негізінде 20 желтоқсан 1990 жылы Қазақ КСР ауыл шаруашылығы және азық-түлік министрлігі құрылды. Бұл министрліктің өзіндік алға қойған міндеттері болды. Оған тоқталатын болсақ: «Министрліктің негізгі міндеттері мыналар болды: ауылшаруашылық өнімдерін өндіру мен беріп тұруды ынталандырудың кешенді шараларын жузеге асыру; дайындау ұйымдарымен бірлесе отырып, сатып алудын негізгі қағидаларын әзірлеу, мемлекеттік тапсырысты калыптастыру, орналастыру және онын немесе тұтынушыларға азык-түлік пен ауыл шаруашылығы шикізатын міндетті түрде беріп тұру мен өткізудін өзге де формаларының орындалуын бакылау; агроөнеркәсіп кешенінің әлеуметтік және өндірістік дамуынын мемлекеттік бағдарламаларын жасап, жүзеге асыру, ағымдарға талдау жасау, министрлік жүйесіндегі салалардың даму келешегін болжамдап, аныктау; селодағы

экономикалық қатынастарды жетілдіру; ауыл шаруашылық өнімдерінің бағасын түзу механизмін жасау; ауыл шаруашылығының техникалық-энергетикалық саясатын және сервистік қызмет көрсетуін анықтау жұмысын үйлестіру; тиімді технологиялық, техникалық және инвестициялық, саясат жургізу; білікті кадрлар даярлау мен олардың біліктілігін көтеруді ұйымдастыру, оқу орындарына басшылық ету; жерді мелиорациялауда және ішкі шаруашылық суландыру жүйелерін пайдалануда тиімді саясатты жузеге асыру; ауыл шаруашылық дақылдарының, мал мен құстың селекциясы және тұқым өсіру жөніндегі жұмыстарды үйлестіру; агроөнеркәсіп кешені жүйесінде жерді пайдалану және жерге орналастыру негіздерін жетілдіру; министрліктің ауыл шаруашылығы және ұқсатушы салаларының өнімін сараптауды, оның сапасын, өсімдік карантинін мемлекеттік бақылауды, мал дәрігерлік және тұқымдық қадағалауды жүзеге асыру» [72, 234-235 бб.]. Ал, 1992 жылы 7 ақпандағы Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен аталған министріліктің қайта аталуынының нәтижесінде, Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығы министрлігі құрылды. «Министрлікті негізгі міндеттеріне бірқатар өзгертулер мен толықтырулар енгізілді: мемлекеттің аграрлық және өңірлік саясатын, стратегиялық жоспарларын, реттелетін саладағы мемлекеттік және өзге де бағдарламалар мен жобаларды, атап айтканда: агроөнеркәсіптік кешен, ауыл, балық және су шаруашылығы, өсімдіктер мен жануарлар әлемінің өсімін молайтуды және пайдалануды, ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды, ауылдық аймақтарды дамыту, егіншілік, тұқым шаруашылығы мен астық рыногын реттеу, өсімдік шаруашылығында міндетті сактандыруды мемлекеттік қолдау, өсімдіктерді қорғау және олардың карантині, ветеринария, сусындарды (алкогольді өнімдер мен этил спиртінен басқа) қоса алғанда, тамақ өнімдерін, былғары (тері илеу және өңдеу), талшықты мақта өндіру мен жүнді қайта өңдеу бөлігінде өңдеу өнеркәсібін, ауыл шаруашылығы машиналарын жасау (ірісінен баска), агроонеркәсіп кешенін техникалық жарақтандыру, мал шаруашылығы, мелиорация, жерді суландыру және дренаж, ауыл шаруашығы ғылымы мәселелерін қалыптастыру және іске асыру; бәсекеге қабілетті ауыл шаруашылығы тауары өндірісін құрудың негізін жасау, ҚР азық-түліктік қауіпсіздігі мен жұмылдыру дайындығын қамтамасыз ету; орман, аңшылық, балық және су шаруашылығын ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды және ауылдық аумақтарды дамыту мәселелерін қоспағанда, реттелетін салада мемлекеттік бақылауды, қадағалауды және басқаруды қамтамасыз ету; агроонеркәсіп кешенін ақпараттық-консультациялық қамтамасыз ету» [73, 88 б.].

Министрліктің өкілеттігіне «Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2007 жылғы 28 қазандағы Қаулысымен» [73, 91 б.], Үкіметінің 2009 жылғы 30 наурыздағы Қаулысымен өзгерістер енгізілді. Одан кейін, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2009 жылғы 15 шілдедегі Қаулысымен министрліктің құқықтық мәртебесі қайтадан нақтыланып, «Министрлік реттелетін салалардағы басшылықты, атап айтқанда агроөнеркәсіптік кешен, ауыл және балық шаруашылығы, су қорын пайдалану және қорғау, сумен жабдықтау және су бүру (елді мекендерде орналасқан су шаруашылық және су бүру жүйелерінен басқа),

өсімдіктер мен жануарлар әлемінің өсімін молайтуды қорғау және пайдалану, ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды қорғау саласындағы және ауылдық аумақтарды дамыту, егіншілік, тұқым шаруашылығы мен астық нарығын реттеу, мақта саласы, өсімдік шаруашылығында міндетті сақтандыруды мемлекеттік қолдау, өсімдіктерді қорғау және олардың карантині, ветеринария, сусындарды (алкогольді өнімдер мен этил спиртінен басқа) қоса алғанда, тамақ өнімдерін өндіру бөлігінде өңдеу өнеркәсібін, агроөнеркәсіптік кешенді техникалық жарақтандыру, мал шаруашылығы, мелиорация, жерді суландыру және дренаж, ауыл шаруашылығы ғылымы мәселелерін, сондай-ақ заңнамада көзделген шектерде өзінің құзіретіне жатқызылған қызмет саласындағы мемлекеттік органдарды салааралық үйлестіруді жүзеге асыратын орталық атқару орган болып табылды» [73, 91 б.].

Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығының тетігін реттеуге жауапты негізгі орган Ауыл шаруашылығы министрлігі болып табылады. Қазақстанның аграрлық экономикасы болғандықтан, осы саладағы барлық маңызды функциялар дәл осы органға жүктелген. Еліміздегі ауыл шаруашылығының дамуы кәсіпқойлықтың жоғары деңгейіне және уәкілетті орган жұмысының тиімділігіне байланысты. «Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі туралы» [74] Ережеге сәйкес оның негізгі міндеттері мен өкілеттіктері айқындалған: «Министрлік мемлекеттік мекеме ұйымдық-құқықтық нысанындағы заңды тұлға болып табылады, оның рәміздері мен айырым белгілері (бар болса), Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Елтаңбасы бейнеленген мөрлері мен өзінің мемлекеттік және орыс тілдеріндегі атауы жазылған мөртабандары, белгіленген үлгідегі бланкілері, Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес қазынашылық органдарында шоттары болады» [74].

Еліміздегі ауыл шаруашылығына жауап беретін тиісті ведомства ел аумағында, ауыл шаруашылығы саласындағы қызметті жүргізумен қатар, бұл бағыттағы саясатты жүргізеді.

««Ауыл шаруашылығы министрлігі өз қызметін Ата Заңымыздың нормативтік актілеріне, Мемлекет басшысының және Үкіметінің актілеріне, өзге де нормативтік құқықтық актілерімен, сондай-ақ осы аталған Ережемен реттеліп отырады. Нормативтік құжатта ауыл шаруашылығы министрлігінің негізгі міндеттері мен құқықтары анықталған. Олардың қатарына мыналар жатады:

- мемлекеттің аграрлық саясатын, реттелетін салаларда даму жоспарларын, ұлттық жобаларды қалыптастыру;
- бәсекеге қабілетті ауыл шаруашылығы тауарының өндірісін құру негіздерін қалыптастыру, Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігін және жұмылдыру дайындығын қамтамасыз ету;
- агроөнеркәсіптік кешенді ақпараттық-консультациялық қамтамасыз ету;
- реттелетін салаларда салааралық үйлестіруді және мемлекеттік басқаруды жүзеге асыру;

- өз құзыреті шегінде өзге мемлекеттік органдардың қызметіне әдістемелік басшылықты жүзеге асыру;

- жер ресурстарын ұтымды және тиімді басқаруды қамтамасыз ету саласында мемлекеттік саясатты қалыптастыру;

- өз құзыреті шегінде Министрлікке жүктелген өзге де міндеттерді жүзеге асыру.

- мемлекеттік органдардан, ұйымдардан, олардың лауазымды адамдарынан қажетті ақпаратты және материалдарды заңнамада белгіленген тәртіппен сұрату және алу;

- Министрліктің құзыретіне кіретін мәселелер бойынша қолданыстағы заңнаманы қолдану жөнінде түсіндірмелер мен түсініктемелер беру;

- Министрлік қызметкерлерінің біліктілігі мен даярлығын арттыруды жүзеге асыру;

- Еңбек кодексінде және мемлекеттік қызмет туралы заңнамада көзделген жағдайда және тәртіппен жұмыскерлерді көтермелеу, оларға тәртіптік жаза қолдану, жұмыскерлерді материалдық жауаптылыққа тарту;

- құзыреті шегінде Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілері мен халықаралық шарттарының жобаларын әзірлеуге қатысу;

- Министрліктің құзыретіне кіретін қызмет саласындағы халықаралық ұйымдардың қызметіне қатысу;

- ведомстволардың аумақтық бөлімшелеріне орындауға міндетті нұсқаулар беру;

- Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес Министрліктің құқықтары мен мүддесін қорғау мақсатында сотқа жүгіну, талап арыздар беру;

- Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінде көзделген жағдайларда өз құзыреті шегінде әкімшілік органдарға, лауазымды адамдарға жәрдем көрсету;

- Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінде белгіленген жағдайларда және негіздер бойынша әкімшілік рәсімге қатысушының құқықтарын іске асырудан бас тарту;

- қолданыстағы заңнамалық актілерде көзделген өзге де құқықтарды жүзеге асыру;

- өз құзыреті шегінде орындалуы міндетті нормативтік құқықтық актілерді қабылдау;

- Министрліктің құзыретіне кіретін мәселелер бойынша жеке және заңды тұлғалардың жолданымдарын, арыздары мен шағымдарын Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен қарау;

- жолданымдарды қабылдау және тіркеу, оларды және оларға қоса берілген құжаттарды ресімдеуге жәрдемдесу, формалды қателерді жоюға және қоса берілетін құжаттарды толықтыруға мүмкіндік беру;

- әкімшілік рәсімге қатысушыға оның әкімшілік рәсімді жүзеге асыруға байланысты мәселелер бойынша құқықтары мен міндеттерін түсіндіру;

- әкімшілік рәсімге қатысушыны өткізілетін тыңдау орны мен уақыты туралы күні бұрын хабардар ету;

- Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінде көзделген жағдайларды қоспағанда, әкімшілік рәсім бойынша шешім қабылдау алдында әкімшілік рәсімге қатысушыны тыңдау;

- әкімшілік актіні Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінде белгіленген тәртіппен әкімшілік рәсімге қатысушының не оның өкілдерінің назарына жеткізу;

- ведомстволардың, олардың аумақтық органдарының, сондай-ақ Министрліктің ведомстволық бағынысты ұйымдарының қызметін үйлестіруді және бақылауды жүзеге асыру;

- Мемлекет басшысының, Қазақстан Республикасының Президенті Әкімшілігінің және Қазақстан Республикасы Үкіметінің тапсырмаларын, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Үкіметінің тиісті жылдарға арналған заң жобалау жұмыстарының жоспарларын уақтылы және сапалы орындауды қамтамасыз ету;

- қолданыстағы заңнамалық актілерде көзделген өзге де міндеттерді жүзеге асыру» [74].

Ескере кететін мәселе, мемлекетіміздің ауыл шаруашылығы министрлігінің ұйымдық құрылымында елеулі өзгерістер болды десек болады, бұл өз кезегінде, оның функционалдық міндеттерін оңтайландыруға және аграрлық саясат саласындағы қазіргі заманғы талаптарға бейімделуге байланыстылығында. Аталған өзгерістер ауыл шаруашылығын басқарудың тиімділігін арттыруға, министрліктің әртүрлі бөлімшелері арасындағы үйлестіруді жақсартуға және аграрлық секторға тартылған басқа мемлекеттік және жеке құрылымдармен өзара әрекеттесуді жақсартуға бағытталған және ол мынадай құрылымдық бөлімдерге бөлінді:

« - Заң қызметі департаменті;

- Қоғаммен байланыс департаменті;
- Стратегиялық жоспарлау және талдау департаменті;
- Мал шаруашылығы департаменті;
- Егіншілік департаменті;
- Халықаралық ынтымақтастық және инвестиция тарту департаменті;
- Қаржылық құралдар және микрокредит беру департаменті;
- Аграрлық азық-түлік нарықтары және ауыл шаруашылығы өнімін қайта өңдеу департаменті;
- Мемлекеттік көрсетілетін қызметтерді дамыту және АӨК-ні цифрландыру департаменті;
- Ішкі аудит департаменті;
- Қаржылық қамтамасыз ету департаменті;
- Кадр және әкімшілік қамтамасыз ету департаменті;
- Балық шаруашылығы комитеті;
- Агроөнеркәсіптік кешендегі мемлекеттік инспекция комитеті;
- Ветеринариялық бақылау және қадағалау комитеті;
- Жер ресурстарын басқару комитеті;
- «Ұлттық аграрлық ғылыми-білім беру ортылығы» КеАҚ;

- «Азық-түлік келісім-шарт корпорациясы» Ұлттық компаниясы» АҚ»» [74].

Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығы министрлігінің өкілеттіктерін қысқаша талдаудан байқасақ, бұл министрлік аграрлық сектор саласындағы негізгі қызметті үйлестіретін және жүзеге асыратын жалғыз орган болып табылады. Осыған байланысты ауыл шаруашылығы министрлігінің мәртебесін заңнамалық деңгейде бекіту орынды болып табылады және бұл оның мемлекеттік құрылым шеңберіндегі функциялары мен өкілеттіктерін неғұрлым нақты айқындауға мүмкіндік беретінін көрсетеді. Мұнымен қатар, ауыл шаруашылығы министрінің деңгейін премьер-Министрдің орынбасарымен тең дәрежеде белгілеп, оның мемлекеттік орган ретіндегі мәртебесін арттырып, аграрлық саясат саласындағы негізгі шешімдерді қабылдау процесінде Министрліктің ықпалын күшейтуде өз әсерін тигізетін еді. Әрине, мұндай қадам әртүрлі мемлекеттік құрылымдар арасындағы жұмысты үйлестіруді жақсартуға ықпал етеді және аграрлық секторды тұрақты дамыту және елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін маңызды болып табылатын ауыл шаруашылығы саясатын іске асырудың тиімділігін арттырады деп санаймыз.

2.3 Ауыл шаруашылығы саласындағы функционалдық мемлекеттік басқару органдары

Ауыл шаруашылығы саласындағы функционалдық мемлекеттік басқару органдары аталған бағыт бойынша бір немесе бірнеше құзыреттерді жүзеге асыратын органдардан тұрады. Қазіргі кезеңде елімізде ауыл шаруашылығы саласындағы функционалдық мемлекеттік басқару органдарына «Қазақстан Республикасы Су ресурстары және ирригация министрлігін», «Қазақстан Республикасы Экология және табиғи ресурстар министрлігінің «Экологиялық реттеу және бақылау комитетін»», «Қазақстан Республикасы Экология және табиғи ресурстар министрлігінің «Орман шаруашылығы және жануарлар дүниесі комитетін»» [44, 53 б.] жатқызуға болады. Қазіргі кезеңде су ресурстары және ирригация мәселесін реттейтін орган арнайы министрлік ретінде құрылғаны баршамызға белгілі. «Қазақстан Республикасының Су ресурстары және ирригация министрлігі Қазақстан Республикасы Су ресурстары және ирригация министрлігінің «Қазсушар» шаруашылық жүргізу құқығындағы республикалық мемлекеттік кәсіпорнына қатысты мемлекеттік басқарудың тиісті саласына (аясына) басшылық ету жөніндегі уәкілетті орган болып табылады» [75]. Аталған министрлік туралы: ««Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 4 қазандағы №863 қаулысымен бекітілген «Қазақстан Республикасының Су ресурстары және ирригация министрлігі туралы» [75] ережеге сәйкес, министрліктің міндеттері мен өкілеттіктеріне мыналар жатады:

«Міндеттері:

- Су ресурстарын пайдалану және қорғау, сумен жабдықтау және су бұру саласындағы мемлекеттік саясатты қалыптастыру және іске асыру, сондай-ақ өз

құзыреті шеңберінде осы саладағы мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру;

- Министрліктің құзыретіне жатқызылған саладағы мемлекеттік саясатты іске асыру үшін орталық және жергілікті атқарушы органдардың қызметін үйлестіру;
- Министрліктің құзыретіне қатысты мәселелер бойынша халықаралық ынтымақтастық саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру;
- Су ресурстарын сақтау, ұтымды пайдалану және қалпына келтіру жөніндегі шараларды жүзеге асыру;
- Су ресурстарын пайдалану және қорғау, сумен жабдықтау және су бұру саласындағы ақпараттандыру және ағарту жүйесін дамыту;
- Қазақстан Республикасының халықаралық шарттық міндеттемелерінің орындалуын қамтамасыз ету, сондай-ақ су ресурстарын басқару саласындағы халықаралық ынтымақтастықты дамыту;
- Осы саладағаы мемлекеттік басқару мен мемлекеттік бақылауды жүзеге асыру;
- Су ресурстарының сақталуын қамтамасыз ету, су ресурстарын пайдалану және қорғау, сумен жабдықтау және су бұру саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру жөніндегі іс-шараларға басшылық жасау және салааралық үйлестіру;
- Су ресурстарын басқару саласындағы заңнаманы жетілдіру;
- Су ресурстарын басқару саласындағы мемлекеттік басқару жүйесін жақсарту;
- Су ресурстарын басқару саласында тиімді мемлекеттік бақылауды қамтамасыз ету;
- Өз құзыреті шеңберінде Министрлікке жүктелген басқа да міндеттерді орындау» [75] .

«Өкілеттіктері:

- мемлекеттік органдар мен өзге де ұйымдардан, лауазымды адамдар мен азаматтардан ақпарат сұрату;
- өз құзыреті шегінде Қазақстан Республикасы Үкіметінің құзыретіне жатқызылмаған мәселелер бойынша дербес шешімдер қабылдау;
- Қазақстан Республикасының Президентіне және Үкіметіне Министрлік реттейтін салалардағы қызметті жетілдіру жөнінде ұсыныстар енгізу;
- өз құзыреті шегінде орындауға міндетті нормативтік құқықтық актілерді және нұсқаулық-әдістемелік құжаттарды қабылдау;
- нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу жөнінде ұсыныстар енгізу немесе осындай актілердің бастамашыл жобаларын уәкілетті органдардың қарауына беру;
- орталық мемлекеттік және жергілікті атқарушы органдарға олар қабылдаған актілердің күшін жою немесе оларды өзгерту туралы ұсыныстар енгізу;
- Министрлікке жүктелген функцияларды жүзеге асыру кезінде мемлекеттік органдар мен өзге де ұйымдардың мамандарын, сондай-ақ шетелдік және жергілікті сарапшылар мен мамандарды жұмысқа тарту;

- халықаралық шарттар (келісімдер) жасасу жөнінде ұсыныстар енгізу, шет елдердің тиісті ведомстволарымен, халықаралық ұйымдармен және шетелдік заңды тұлғалармен келіссөздер жүргізу, шарттар (келісімдер) жасасу;
- реттелетін салаларда орталық және жергілікті атқарушы органдардың басшыларымен меморандумдар (келісімдер) жасасу»» [75].

Екінші ауыл шуаруашылық саласындағы функционалдық мемлекеттік басқару органына: «Қазақстан Республикасы Экология және табиғи ресурстар министрлігінің Экологиялық реттеу және бақылау комитеті» [76] жатады. «Қазақстан Республикасы Экология және табиғи ресурстар министрлігінің Экологиялық реттеу және бақылау комитеті республикалық мемлекеттік мекемесі-Қазақстан Республикасы Экология және табиғи ресурстар министрлігінің экологиялық реттеу және бақылау функцияларын жүзеге асыратын ведомствосы болып табылады» [76].

Қазақстан Республикасы Экология және табиғи ресурстар министрінің 2023 жылғы 24 ақпандағы №65-П бұйрығымен бекітілген: ««Қазақстан Республикасы Экология және табиғи ресурстар министрлігінің Экологиялық реттеу және бақылау комитеті» [76] туралы Ережеге сәйкес комитеттің негізгі міндеттері:

«- қоршаған ортаның сапасын арттыру, экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, табиғи ресурстарды сақтау және қоғамның тұрақты экологиялық теңгерімді дамуына қол жеткізу;
- табиғи ресурстарды сақтау, ұтымды пайдалану және қалпына келтіру;
- өз құзыреті шеңберінде қоршаған ортаны қорғау және экологиялық бақылау саласындағы мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру;
- Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасының талаптарына сәйкес мемлекеттік экологиялық сараптаманы ұйымдастыру және жүргізу;
- эмиссияларды ұйымдастыру, үйлестіру, нормалау және экологиялық рұқсаттар беру;
- кешенді экологиялық рұқсатты іске асыру;
- мемлекеттік экологиялық бақылауды жүзеге асыру;
- Комитеттің аумақтық экология департаменттерінің қызметін басқару және үйлестіру, сондай-ақ оларды әдістемелік қамтамасыз ету;
- қоршаған ортаны қорғау саласында ақпарат тарату және ағарту жүйесін дамыту;
- Қазақстан Республикасының халықаралық шарттық міндеттемелерінің орындалуын қамтамасыз ету, сондай-ақ қоршаған ортаны қорғау саласындағы халықаралық ынтымақтастықты дамыту;
- өз құзыреті шегінде Комитетке жүктелген басқа да міндеттерді орындау» [76].

Оның негізгі қызметтеріне келсек:

« - реттелетін салаларда рұқсаттық бақылауды жүзеге асырады;
- қауіпті қалдықтарды экспорттауға және импорттауға лицензия береді;
- парниктік газдар шығарындыларына қосымша квота көлемін береді;

- өз құзыреті шегінде мемлекеттік экологиялық сараптаманы жүргізеді, кейіннен мемлекеттік экологиялық сараптаманың қорытындысы қорытындымен бірге беріледі, келісіледі немесе келісілмейді;

- Қазақстан Республикасының Экология кодексінің 87-бабы 1-тармағының 1) тармақшасында көрсетілген объектілер бойынша мемлекеттік экологиялық сараптама шеңберінде I санаттағы объектілер үшін ықпал етуге рұқсат беруді жүзеге асырады;

- кешенді экологиялық рұқсат беруді жүзеге асырады;

- қоршаған ортаға ықтимал елеулі әсерлерді анықтау, зерделеу және бағалау мақсатында қоршаған ортаға әсерді бағалауды жүзеге асырады, кейіннен қоршаған ортаға әсерді бағалау нәтижелері бойынша қорытынды бере отырып, оны одан әрі іске асыруға жол беріледі/жіберілмейді;

- кейіннен қоршаған ортаға әсерді бағалаудың қамту саласын айқындау туралы қорытынды бере отырып, қоршаған ортаға әсерді бағалаудың қамту саласын айқындайды;

- I санаттағы объектілер үшін әсер етуге рұқсатты және кешенді экологиялық рұқсатты қайта ресімдейді;

- I санаттағы объектілер үшін әсер етуге рұқсат және кешенді экологиялық рұқсат беруден бас тартуды жүзеге асырады;

- берілген бөлігінде түзетуді жүзеге асырады:

- I санаттағы объектілер үшін әсер етуге экологиялық рұқсат;

- кешенді экологиялық рұқсат;

- мемлекеттік экологиялық сараптаманың қорытындысы;

- қоршаған ортаға әсерді бағалаудың қамту саласын анықтау туралы қорытындылар;

- оршаған ортаға әсерді бағалау нәтижелері бойынша қорытындылар;

- апелляциялық комиссия құрады;

- апелляциялық комиссияның Ережесін және құрамын бекітеді;

- тексеру нәтижелері туралы актіге шағымдарды, мемлекеттік экологиялық бақылауды жүзеге асыратын лауазымды адамдардың әрекеттері мен әрекетсіздігін қарайды;

- Қазақстан Республикасының экология заңнамасының талаптарын бұзуға байланысты жеке және заңды тұлғалардың рұқсаттарын, қорытындыларын, лицензияларын және басқа да рұқсат беру құжаттарын кері қайтарып алу, олардан айыру және олардың қолданысын тоқтата тұру бойынша Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен шараларды қабылдайды;

- қоршаған ортаны қорғау саласында мемлекеттік қызметтер көрсету бойынша жергілікті атқарушы органдардың қызметін бақылауды жүзеге асырады;

- жер қойнауы учаскесін консервациялау жобасын келіседі;

- өз құзыреті шегінде табиғи ресурстарды пайдалану саласында лицензиялар, рұқсаттар, шарттар (келісімшарттар) беруді келіседі;

- қоршаған ортаны қорғау саласындағы жұмыстарды орындауға және

қызметтер көрсетуге лицензиялар беруді жүзеге асырады (қызметтің кіші түрлері: шаруашылық және өзге де қызметтің I санаты үшін табиғат қорғауды жобалау, нормалау; қауіпті қалдықтарды қайта өңдеу, залалсыздандыру, кәдеге жарату және (немесе) жою);

- өз құзыреті шегінде қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік реттеу жүйесін, сондай-ақ табиғатты ұтымды пайдалануды және қоршаған ортаны қорғауды ынталандырудың экономикалық әдістері мен тетіктерінің жүйесін ұйымдастырады және жетілдіреді;

- өз құзыреті шегінде Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен экологиялық ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз етеді» [76].

Қазақстан Республикасы экологиялық заңнамасының сақталуын, оның ішінде экологиялық заңнаманың сақталуын, оның ішінде:

«- Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасының сақталуына;

- қоршаған ортаның ластану салдарын жою бойынша шаралар өткізу;

- жер қойнауын пайдалану жөніндегі операциялардың аяқталуына қарай босаған немесе басқа да процестер мен жұмыстарды бұзатын жерлерді Қазақстан Республикасы жер заңнамасының талаптарына сәйкес оларды одан әрі пайдалану үшін жарамды күйге келтірумен;

- қоршаған ортаны қорғауға қатысты лицензиялық-келісімшарттық шарттардың сақталуына;

- белгіленіп отырған қызметті іске асыру кезіндегі іс жүзіндегі әсерлердің жобадан кейінгі талдау нәтижелері бойынша экологиялық бағалауды жүзеге асырады;

- қоршаған орта объектілерінің бүлінуіне әкеп соғатын ластанудан, суланудан және техногендік процестерден сақталуына;

- жер қойнауын пайдалану объектілерін консервациялау, жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізу салдарын жою;

- жер қойнауын пайдалану және пайдалы қазбаларды өңдеу кезінде экологиялық нормалар мен ережелерді сақтау;

- пайдалы қазбаларды өндіру және қайта өңдеу кезінде қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша жобалық шешімдердің сақталуына;

- жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізу кезінде авариялық немесе өзге де қауіпті жағдайларды болғызбау жөніндегі іс-шараларды орындауға;

- су сапасының нормативтерін сақтау;

- атмосфералық ауаны қорғаудың, оның ішінде көлік және басқа да жылжымалы құралдарды пайдалануға шығару және пайдалану кезінде техникалық регламенттердің, нормативтердің, қағидалардың және өзге де талаптардың сақталуына;

- қалдықтарды жинау және жағу кезінде атмосфералық ауаны қорғау жөніндегі талаптардың сақталуына;

- парниктік газдар шығарындыларын жүзеге асыру кезінде талаптардың сақталуына;

- қоршаған ортаны ластаудың алдын алу жөніндегі экологиялық талаптар бөлігінде радиоактивті және өзге де экологиялық қауіпті заттарды пайдалану, сақтау, тасымалдау, көму, кәдеге жарату немесе өзге де айналысы қағидаларын сақтау;

- экологиялық рұқсаттарда белгіленген табиғат пайдалану шарттарының орындалуымен;

- өндіріс және тұтыну қалдықтарын есепке алу, кәдеге жарату және залалсыздандыру бойынша белгіленген нормалар мен ережелерді сақтау;

- ластаушы заттар шығарындыларының, төгінділерінің стационарлық көздері бар және өндіріс пен тұтыну қалдықтарын орналастыратын объектілерге қойылатын экологиялық талаптарды сақтау;

- тазарту құрылыстары жұмысының технологиялық регламенттерінің сақталуына;

- өндірістік экологиялық бақылау нормалары мен ережелерінің сақталуына;

- Қазақстан Республикасының міндетті экологиялық сақтандыру туралы заңнамасының сақталуына;

- қоршаған ортаны қорғау саласында лицензияланатын қызмет түрін жүзеге асырудың біліктілік талаптары мен ережелерін сақтау;

- мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізудің міндеттілігі туралы талаптардың сақталуына және оның шарттарының орындалуына;

- қауіпті қалдықтарды трансшекаралық тасымалдау ережелерін сақтау;

- «Байқоңыр» кешенінің аумағында экологиялық заңнама талаптарының сақталуына;

- қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті органға озонды бұзатын заттардың нақты әкетілген, әкетілген және өткізілген саны туралы деректерді ұсыну туралы талаптардың сақталуына;

- өндірушілердің (импорттаушылардың) қалдықтарды жинауды, тасымалдауды, қайта өңдеуді, залалсыздандыруды, пайдалануды және (немесе) кәдеге жаратуды ұйымдастырғаны үшін төлемақы төлеу жөніндегі талаптарды орындауы;

- оператордың Қазақстан Республикасының Экология кодексінде айқындалған талаптарды өндірушілердің (импорттаушылардың) кеңейтілген міндеттемелерін орындауымен байланысты мемлекеттік экологиялық бақылауды жүзеге асырады;

- мұнай өнімдерін өндіру және олардың айналымы кезінде Қазақстан Республикасының қоршаған ортаны қорғау саласындағы заңнамасының сақталуын бақылауды жүзеге асырады;

- шаруашылық және өзге де қызметтің экологиялық қауіпті түрлерін жүзеге асыратын жеке және (немесе) заңды тұлғалардың міндетті экологиялық сақтандыру шартын жасасу жөніндегі міндеттерді орындауына мемлекеттік бақылауды жүзеге асырады;

- полигондарда қалдықтарды орналастыруға және полигондарды күтіп-ұстауға қойылатын талаптардың сақталуын бақылауды жүзеге асырады;

- мемлекеттік экологиялық бақылау органдары жүйесіндегі зертханалық-талдамалық бақылау қызметтерінің қызметін жетілдіреді;

- жарғысында қоғамдық экологиялық бақылау функциялары көзделген қоғамдық бірлестіктердің тізбесін жасайды» [76].

« - Қазақстан Республикасының аумағын ұйымдастырудың бас схемаларын, аумақты дамытудың өңіраралық схемаларын, қала құрылысын жоспарлаудың кешенді схемаларын және экологиялық дәліздердің аумағын қозғайтын өзге де қала құрылысы құжаттамасын келісуді жүзеге асырады;

- құзыреті шегінде кемелерден ластануды болдырмау жөніндегі қағидаларды келіседі;

- реттелетін салаларда мемлекеттік саясатты іске асыру бойынша орталық және жергілікті атқарушы органдардың қызметін үйлестіруді жүргізеді;

- нормативтік құқықтық актілерді, стратегиялық және бағдарламалық құжаттарды орындайды, реттелетін салалардағы мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізеді;

- мемлекеттік қызметтер көрсету тәртібін айқындайтын заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілерді әзірлейді және бекітеді;

- мемлекеттік қызметтер көрсету сапасын арттыруды, оған қолжетімділікті қамтамасыз етеді;

- мемлекеттік қызметтер көрсету тәртібін айқындайтын заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілердің қолжетімділігін қамтамасыз етеді;

- көрсетілетін қызметті алушылардың мемлекеттік қызметтер көрсету тәртібі туралы қолжетімді нысанда хабардар болуын қамтамасыз етеді;

- мемлекеттік қызметтер көрсету мәселелері бойынша көрсетілетін қызметті алушылардың өтініштерін қарайды;

- көрсетілетін қызметті алушылардың бұзылған құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қалпына келтіруге бағытталған шараларды қабылдайды;

- мемлекеттік қызметтер көрсету, мүгедектермен қарым-қатынас жасау саласындағы жұмыскерлердің біліктілігін арттыруды қамтамасыз етеді;

- ақпараттандыру саласындағы уәкілетті органмен келісу бойынша Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес мемлекеттік қызметтер көрсету процестерін оңтайландыру және автоматтандыру бойынша шаралар қабылдайды;

- мемлекеттік көрсетілетін қызметтер тізіліміне жаңа мемлекеттік көрсетілетін қызмет енгізілгеннен кейін ақпараттандыру саласындағы уәкілетті органмен келісу бойынша Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес оны көрсетуді электрондық форматқа көшіру жөнінде шаралар қабылдайды;

- бірыңғай байланыс орталығына мемлекеттік қызметтер көрсету тәртібі туралы ақпарат ұсынады» [76].

« - Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес мемлекеттік қызметтер көрсету сапасына ішкі бақылау жүргізеді;

- көрсетілетін қызметті берушілердің мемлекеттік қызметтер көрсету

тәртібін айқындайтын нормативтік құқықтық актілерді сақтауын қамтамасыз етеді;

- халықаралық шарттардан туындайтын Қазақстан Республикасы міндеттемелерінің орындалуын және құқықтарының жүзеге асырылуын қамтамасыз етеді, сондай-ақ халықаралық шарттарға басқа да қатысушылардың өз міндеттемелерін орындауын бақылайды;

- Қазақстан Республикасының қоршаған ортаны қорғау саласындағы халықаралық шарттарын іске асыруды жүзеге асырады;

- нормативтік техникалық құжаттар техникалық регламенттердің талаптарын іске асыру үшін қолданылған жағдайда, Қазақстан Республикасының стандарттау саласындағы заңнамасында белгіленген тәртіппен оларды ұлттық стандарттар ретінде әзірлеу жөнінде ұсыныстар енгізеді;

- реттелетін салада біліктілік талаптары мен оларға сәйкестікті растайтын құжаттар тізбесін бекіту туралы нормативтік құқықтық актілерді әзірлейді, рұқсаттар және хабарламалар саласындағы уәкілетті органмен, ақпараттандыру саласындағы уәкілетті органмен келіседі және бекітеді;

- екінші санаттағы рұқсатты алу үшін өтініштер нысандарын, екінші санаттағы рұқсаттардың нысандарын әзірлейді, рұқсаттар және хабарламалар саласындағы уәкілетті органмен, ақпараттандыру саласындағы уәкілетті органмен келіседі және бекітеді;

- бақылау және қадағалау субъектілерін (объектілерін), тексеру парақтарын іріктеу үшін тәуекел дәрежесін бағалау өлшемшарттарына қатысты актілерді әзірлейді және кәсіпкерлік жөніндегі уәкілетті органмен бірлесіп бекітеді, олар реттеуші мемлекеттік органдардың интернет-ресурстарында орналастырылады;

- реттелетін салаларда тексерулер жүргізудің жартыжылдық жоспарларын әзірлейді және бекітеді және тексерулер жүргізудің бекітілген жартыжылдық кестелерін Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексіне сәйкес Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының тексерулер жүргізудің жартыжылдық жиынтық кестесін қалыптастыруы үшін Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі уәкілетті органға жібереді;

- кәсіпкерлік жөніндегі уәкілетті орган айқындайтын тәртіппен Қазақстан Республикасы Кәсіпкерлік кодексінің 82-бабының 2-тармағында көзделген құжаттар бойынша реттеушілік әсерге талдау жүргізеді;

- реттелетін саладағы мемлекеттік бақылау және қадағалау тиімділігінің мониторингін жүзеге асырады;

- қоршаған ортаға эмиссиялар нормативтерін айқындау әдістемесін әзірлейді және бекітеді» [76].

«- Қазақстан Республикасының Экология кодексінде көзделген жағдайларда қоршаған ортаны қорғау саласындағы нормативтік құқықтық актілерді әзірлейді және бекітеді;

- аумақтардың экологиялық ахуалын бағалау өлшемшарттарын белгілейді;

- полигон операторының тарату қорын қалыптастыру тәртібін айқындайды;

- қалдықтардың жинақталу лимиттерін және қалдықтарды көму лимиттерін есептеу әдістемесін әзірлейді және бекітеді;

- қалдықтарды басқару бағдарламасын әзірлеу қағидаларын әзірлейді және бекітеді;

- жыл сайын 1 мамырға дейін ресми интернет-ресурста өткен жылғы;

- экологиялық залалды ремедиациялау бойынша іске асырылған іс-шаралар;

- мемлекеттік экологиялық бақылау нәтижелері және Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасының талаптарын бұзғаны үшін бюджетке өндіріп алынған айыппұлдардың жалпы сомасы туралы ақпарат орналастырады;

- Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексінде көзделген жағдайларды қоспағанда, мемлекеттік экологиялық бақылауды ұйымдастыруға және жүргізуге қатысты құжаттардың нысандарын әзірлейді;

- өндірістік экологиялық бақылау жүргізу кезінде қоршаған ортаға эмиссиялар мониторингінің автоматтандырылған жүйесін жүргізу қағидаларын әзірлейді және бекітеді;

- қоршаған ортаға әсерді бағалауды жүргізу жөніндегі нұсқаулық-әдістемелік құжаттарды әзірлейді және бекітеді;

- мұнайдың Қазақстан Республикасының теңізінде, ішкі су айдындарында және сақтық аймағында авариялық төгілуін жоюға арналған диспергенттер тізбесіне енгізу үшін диспергенттерді айқындау жөніндегі әдістемені әзірлейді және бекітеді;

- мұнайдың Қазақстан Республикасының теңізінде, ішкі су айдындарында және сақтық аймағында авариялық төгілуін жоюға арналған диспергенттер мен хердерлердің тізбесін әзірлейді және бекітеді;

- мұнайдың Қазақстан Республикасының теңізінде, ішкі су айдындарында және сақтық аймағында авариялық төгілуін жоюға арналған диспергенттер мен хердерлердің тізбесіне қосу үшін хердерлерді айқындау әдістемесін әзірлейді және бекітеді;

- техникалық газды күкіртпен жұмыс істеу қағидаларын әзірлейді және бекітеді» [76].

« - Қазақстан Республикасы экологиялық заңнамасының талаптарын бұзу нәтижесінде алынған экономикалық пайда сомасын айқындау әдістемесін әзірлейді және бекітеді;

- экологиялық рұқсаттар беру, қоршаған ортаға әсер ету туралы декларацияны ұсыну қағидаларын, сондай-ақ әсер етуге экологиялық рұқсат бланкілерінің нысандарын және оларды толтыру тәртібін, әсер етуге экологиялық рұқсат алуға өтініштер нысандарын әзірлейді және бекітеді;

- қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті органның мемлекеттік экологиялық бақылау бөлімшелері мемлекеттік қызметшілерінің санаттарын мемлекеттік экологиялық бақылауды жүзеге асыратын лауазымды адамдарға

жатқызу тәртібін айқындайды;

- мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізу жөніндегі функциялар мен өкілеттіктерді қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган, оның құрылымдық және аумақтық бөлімшелері арасында бөлуді белгілейді;
- әсер етуге экологиялық рұқсат берілетін I санаттағы объектілерді қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган, оның құрылымдық және аумақтық бөлімшелері арасында бөлуді белгілейді;
- нысанды киім (погонсыз) киіп жүруге құқығы бар лауазымды адамдар лауазымдарының тізбесін, нысанды киім (погонсыз) үлгілерін, киіп жүру тәртібін әзірлейді және бекітеді;
- қажет болған кезде бақылау жөніндегі іс-шараларды әзірлейді;
- өз құзыреті шегінде мемлекеттік құпияларды құрайтын мәліметтердің қорғалуын қамтамасыз етеді;
- берілген рұқсат құжаттары түзетуді, қайта ресімдеуді және электрондық форматқа көшіруді:
- озонды бұзатын заттарды пайдалана отырып жұмыстар жүргізуге, құрамында озонды бұзатын заттар бар жабдықтарды жөндеуге, монтаждауға, оларға қызмет көрсетуге, озонды бұзатын заттарды тасымалдауға, сақтауға, рекуперациялауға, қалпына келтіруге, кәдеге жаратуға рұқсаттар;
- қоршаған ортаны қорғау саласындағы жұмыстарды орындауға және қызметтер көрсетуге лицензиялар (қызметтің кіші түрлері: шаруашылық және өзге де қызметтің I санаты үшін табиғат қорғауды жобалау, нормалау; қауіпті қалдықтарды қайта өңдеу, залалсыздандыру, кәдеге жарату және (немесе) жою);
- қауіпті қалдықтарды экспорттауға және импорттауға лицензиялар;
- озонды бұзатын заттарды және құрамында солар бар өнімдерді Еуразиялық экономикалық одаққа мүше болып табылмайтын мемлекеттерден Қазақстан Республикасының аумағына әкелуді және Қазақстан Республикасының аумағынан осы мемлекеттерге әкетуді лицензиялар;
- озонды бұзатын заттарды және құрамында солар бар өнімдерді Еуразиялық экономикалық одаққа мүше мемлекеттерден Қазақстан Республикасының аумағына әкелуге және (немесе) Қазақстан Республикасының аумағынан осы мемлекеттерге әкетуге рұқсаттар жүзеге асырады;
- өзінің құрылымдық және аумақтық бөлімшелерінің, лауазымды адамдардың мемлекеттік орган қабылдаған шешімдерді, сондай-ақ Қазақстан Республикасы заңнамасының талаптарын орындауына ішкі бақылауды жүзеге асырады;
- ауыр металдар эмиссияларын есептеу әдістемесін әзірлейді және бекітеді;
- жобадан кейінгі талдау жүргізу қағидаларын және жобадан кейінгі талдау нәтижелері бойынша қорытынды нысандарын әзірлейді және бекітеді;
- қоршаған ортаны қорғау жөніндегі іс-шаралар жоспарын әзірлеу қағидаларын әзірлейді және бекітеді;
- атмосфералық ауаға жол берілетін антропогендік әсер ету

нормативтерін айқындау қағидаларын әзірлейді және бекітеді;

- су объектілеріне жол берілетін антропогендік әсер ету нормативтерін айқындау қағидаларын әзірлейді және бекітеді;
- күкіртті карталарда ашық түрде орналастыру нормативтерінің жобасын әзірлеу әдістемесін әзірлейді және бекітеді;
- жол берілетін жиынтық антропогендік жүктеме нормативтерін әзірлеу қағидаларын әзірлейді және бекітеді;
- қоршаған ортаға теріс әсер ететін объектінің санатын айқындау жөніндегі нұсқаулықтарды әзірлейді және бекітеді;
- өндірістік экологиялық бақылау бағдарламасын әзірлеу, ішкі есепке алуды жүргізу, өндірістік экологиялық бақылау нәтижелері бойынша мерзімді есептерді қалыптастыру және ұсыну қағидаларын әзірлейді және бекітеді;
- қоршаған ортаға әсер ету туралы қабылданған декларациялар бойынша жиынтық деректер нысандарын әзірлейді және бекітеді;
- қабылданған қаржылық қамтамасыз етуді есепке алу қағидаларын әзірлейді және бекітеді» [76].

«- I санаттағы объектіні пайдалану салдарын жою жөніндегі міндеттемелердің орындалуын қаржылық қамтамасыз ету мөлшерін айқындау әдістемесін әзірлейді және бекітеді;

- кепілдік беру, банктік салым кепілі, мүлік кепілі және сақтандыру туралы өтініштің нысандарын әзірлейді және бекітеді;
- I санаттағы объектіні пайдалану салдарларын жою жөніндегі міндеттемелердің орындалуын қаржылық қамтамасыз ету ретінде ұсынылатын кепілдіктің үлгілік нысанын әзірлейді және бекітеді;
- I санаттағы объектіні пайдалану салдарларын жою жөніндегі міндеттемелердің орындалуын қаржылық қамтамасыз ету ретінде банктік салым кепілінің үлгілік шартын әзірлейді және бекітеді;
- I санаттағы объектіні пайдалану салдарларын жою жөніндегі міндеттемелердің орындалуын қаржылық қамтамасыз ету ретінде мүлік кепілінің үлгілік шартын әзірлейді және бекітеді;
- сыртқы тәуелсіз сарапшыларды, оның ішінде оларға қойылатын біліктілік өлшемшарттарын тарту қағидаларын әзірлейді және бекітеді;
- шаруашылық және өзге де қызметтің экологиялық қауіпті түрлерінің тізбесін әзірлейді және бекітеді;
- жиынтық экологиялық пайдаға талдау жүргізу әдістемесін әзірлейді және бекітеді;
- мұнайдың Қазақстан Республикасының теңізінде, ішкі су айдындарында және сақтық аймағында авариялық төгілуін жою үшін диспергенттер мен хердерлерді диспергенттер мен хердерлер тізбесіне қосу қағидаларын әзірлейді және бекітеді;
- газдарды тазарту қондырғыларын пайдалану қағидаларын әзірлейді және бекітеді;
- экологиялық рұқсаттар мен қоршаған ортаға әсер ету туралы декларациялардың тізілімін жүргізу қағидаларын әзірлейді және бекітеді;

- қоршаған ортаны қорғау саласында халықаралық ынтымақтастықты жүзеге асырады;

- тиісті салада мемлекеттік бақылау және қадағалау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырады;

- өз құзыреті шегінде Қазақстан Республикасы Кәсіпкерлік кодексінің 141-бабының 2 және 3-тармақтарында, 143-бабының 1-тармағында көзделген нормативтік құқықтық актілерді, сондай-ақ тексерулер жүргізудің жартыжылдық кестелерін әзірлейді;

- Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес мемлекеттік бақылау мен қадағалауды жүргізеді;

- мемлекеттік бақылау мен қадағалау жүргізуді жетілдіру жөнінде ұсыныстар енгізеді;

- Қазақстан Республикасының атынан жасалатын Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары бойынша міндеттемелерді орындайды;

- озонды бұзатын заттарды және құрамында солар бар өнімдерді Еуразиялық экономикалық одаққа мүше болып табылмайтын мемлекеттерден Қазақстан Республикасының аумағына әкелуді және Қазақстан Республикасының аумағынан осы мемлекеттерге әкетуді лицензиялауды жүзеге асырады;

- озонды бұзатын заттарды және құрамында солар бар өнімдерді Еуразиялық экономикалық одаққа мүше мемлекеттерден Қазақстан Республикасының аумағына әкелуге және (немесе) Қазақстан Республикасының аумағынан осы мемлекеттерге әкетуге рұқсаттар береді;

- Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасының талаптарын бұзуға байланысты жеке және заңды тұлғалардың рұқсаттарын, қорытындыларын, лицензияларын және басқа да рұқсат беру құжаттарын кері қайтарып алу, олардан айыру және олардың қолданысын тоқтата тұру жөнінде Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген шараларды қабылдайды;

- өз құзыреті шегінде табиғи ресурстарды пайдалану саласында лицензиялар, рұқсаттар, шарттар (келісімшарттар) беруді келіседі;

- озонды бұзатын заттарды пайдалана отырып жұмыстар жүргізуге, құрамында озонды бұзатын заттар бар жабдықтарды жөндеуге, монтаждауға, оларға қызмет көрсетуге, озонды бұзатын заттарды тасымалдауға, сақтауға, рекуперациялауға, қалпына келтіруге, кәдеге жаратуға рұқсаттар береді» [76].

«- жеке және заңды тұлғалардың Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасының талаптарын сақтауын, оның ішінде:

- Қазақстан Республикасының Экология кодексінің қоршаған ортаны қорғау саласындағы ережелерін сақтауын;

- ерекше қорғалатын табиғи аумақтар саласындағы экологиялық талаптардың сақталуын;

- жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды консервациялау және салдарын жою, бүлінген жерлерді қалпына келтіру кезінде экологиялық талаптардың сақталуын;

- өндірушілердің (импорттаушылардың) кеңейтілген міндеттемелерін орындауын;

- оператордың Қазақстан Республикасының Экология кодексінде айқындалған талаптарды өндірушілердің (импорттаушылардың) кеңейтілген міндеттемелерін орындауын;

- қоршаған ортаны қорғау саласындағы лицензияланатын қызмет түрлерін, сондай-ақ хабарлама жасау тәртібі белгіленген қызметті жүзеге асырудың біліктілік талаптары мен ережелерін сақтауын;

- әкімшілендірілетін қондырғылардың парниктік газдардың квоталанатын шығарындыларының көлемін бақылауды жүзеге асырады;

- шаруашылық және өзге де қызметтің экологиялық қауіпті түрлерін жүзеге асыратын жеке және (немесе) заңды тұлғалардың міндетті экологиялық сақтандыру шартын жасасу жөніндегі міндеттерді орындауына мемлекеттік бақылауды жүзеге асырады;

- полигондарда қалдықтарды орналастыруға және полигондарды күтіп-ұстауға қойылатын талаптардың сақталуын бақылауды жүзеге асырады;

- белгіленген құзыреті шеңберінде тиісті техникалық регламенттер талаптарының сақталуына Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексінде айқындалған тәртіппен мемлекеттік бақылауды және қадағалауды жүзеге асырады;

- Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген құзыреті шегінде әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізуді жүзеге асырады;

- Қазақстан Республикасының қоршаған ортаны қорғау туралы заңнамасы саласындағы әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарайды;

- Эмиссиялары экологиялық нормалауға жататын ластаушы заттардың тізбесін әзірлейді және бекітеді;

- Нақты аумақтар және (немесе) акваториялар (немесе олардың бөліктері) шегінде табиғи ортаның жекелеген компоненттеріне жол берілетін жиынтық антропогендік жүктеме нормативтерін белгілейді» [76].

« - Стационарлық шығарындылар көздеріне түгендеу жүргізу, оның деректерін түзету, осындай түгендеу жүргізу және түзету нәтижесінде алынған деректерді құжаттау және сақтау қағидаларын әзірлейді және бекітеді;

- экологиялық рұқсаттар мен қоршаған ортаға әсер ету туралы декларациялардың тізілімін жүргізуді ұйымдастырады;

- оршаған ортаны қорғау саласындағы лицензияланатын қызмет түріне олардың кіші түрлері бойынша біліктілік талаптарын әзірлейді;

- I санаттағы объектіні пайдалану салдарларын жою жөніндегі міндеттемелердің орындалуын қаржылық қамтамасыз ету ретінде сақтандырудың үлгі шартын әзірлейді және бекітеді;

- Жиынтық экологиялық пайданы талдау негізінде Қазақстан Республикасының теңізінде, ішкі су айдындарында және сақтық аймағында мұнайдың төгілуін жоюдың оңтайлы әдістерін таңдау туралы шешімді айқындау, келісу және қабылдау қағидаларын әзірлейді және бекітеді;

- сараптама комиссияларын құрады және олар туралы ережелерді бекітеді;

- сараптамалық кеңестер құрады;

- өз құзыреті шегінде мемлекеттік экологиялық сараптаманың сарапшылық кеңестері туралы ережелерді және олардың дербес құрамын бекітеді;

- қоршаған ортаға әсерді бағалауды жүргізу кезінде Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасы талаптарының сақталуына мемлекеттік бақылауды жүзеге асырады;

- бастапқы консультациялар барысында келісілген тәртіп пен шарттарға сәйкес қозғалатын тараптармен консультациялар өткізуді ұйымдастырады;

- стратегиялық экологиялық бағалау немесе қоршаған ортаға әсерді бағалау процесінде өз функцияларын орындау кезінде қозғалатын тараптармен консультациялар барысында алынған, сондай-ақ қозғалатын тараптардың мүдделі органдары мен жұртшылығы ұсынған ескертпелер мен ұсыныстарды қарауды және есепке алуды қамтамасыз етеді» [76].

« -Экологиялық рұқсаттар беру қағидаларына сәйкес экологиялық тиімділікті арттыру бағдарламасының орындалуына жыл сайынғы мониторингті жүзеге асырады;

- қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган айқындайтын тәртіппен мүдделі мемлекеттік органдармен бірлесіп, мұнайдың төгілуіне сезімталдық картасын және экологиялық сезімталдық индексін әзірлеуге, айқындауға және келісуге қатысады;

- бюджеттік жоспарлау жөніндегі орталық уәкілетті органмен келісу бойынша бюджеттік субсидиялардан экономикалық әсерді айқындау жөніндегі қағидаларды әзірлейді және бекітеді;

- бюджеттік жоспарлау жөніндегі орталық уәкілетті органмен келісу бойынша заттай нормаларды әзірлейді және бекітеді;

- қажет болған жағдайларда бюджетті атқару жөніндегі орталық уәкілетті органмен келісу бойынша өз жүйесінің мемлекеттік мекемелеріндегі бухгалтерлік есеп жөніндегі жалпы ережелерді олардың қызметінің ерекшелігін ескере отырып және мемлекеттік мекемелерде бухгалтерлік есеп жүргізудің белгіленген тәртібін сақтай отырып қолдану тәртібі туралы нұсқаулар шығарады;

- бюджеттік мониторингті және оның нәтижелері туралы есепті бюджетті атқару жөніндегі уәкілетті органға ұсынуды жүзеге асырады;

- тиісті салада мемлекеттік мүлікті басқару жөніндегі мемлекеттік саясатты іске асыруды жүзеге асырады, өз құзыреті шегінде жетекшілік ететін салаларда мемлекеттік мүлікті басқару саласындағы нормативтік құқықтық актілерді әзірлейді, бекітеді;

- салықтарды және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді есептеуді, төлеуді (ұстап қалуды және аударуды), бухгалтерлік және салықтық есепке алуды жүргізуді және салық есептілігін толық көлемде ұсынуды жүзеге асырады, салық төлеушінің орналасқан жері бойынша салық органына жеке

табыс салық және әлеуметтік салық бойынша декларацияны тоқсан сайын есепті кезеңнен кейінгі екінші айдың 15-күнінен кешіктірмей ұсынады»» [76].

Сонымен қатар: «- Мемлекеттік сатып алуды өткізуді ұйымдастыруды жүзеге асырады; құқықтары мен міндеттемелері; комитеттің құқықтары» [76].

Тағы да тоқталып кететін сәт:

«- Комитеттің құзыретіне кіретін өндірістік қызмет мәселелерін жедел шешуді қамтамасыз ету үшін Қазақстан Республикасы Экология және табиғи ресурстар министрлігінің құрылымдық бөлімшелерімен өзара қарым-қатынас жасау;

- министрліктерден, ведомстволардан және өзге орталық және жергілікті атқарушы органдардан, кәсіпорындар мен ұйымдардан, сондай-ақ лауазымды тұлғалардан қажетті ақпаратты өз құзыреті шегінде алу;

- кеңесу органы болып табылатын Мемлекеттік экологиялық сараптама жөніндегі Сарапшылық кеңесті құру туралы ұсыныстарды бекіту;

- Комитеттің құзыретіне жатқызылған мәселелерді шешу үшін, өзге де мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардан қажетті ақпаратты, құжаттар мен материалдарды сұрату және алу;

- Комитет реттейтін қызметті жетілдіру жөнінде ұсыныстар енгізу;

- мемлекеттік экологиялық бақылауды жүзеге асыру үшін қажетті құжаттаманы, талдау нәтижелерін және өзге де материалдарды сұрату және алу;

- Қазақстан Республикасының қоршаған табиғи ортаны және табиғат ресурстарын қорғау мәселелері бойынша мемлекеттік бағдарламаларының және болжамдарының жобаларын іске асыру жөніндегі ұсыныстарды енгізу;

- Министрліктің құрылымдық бөлімшелеріне нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу, сондай-ақ оларға өзгерістер мен толықтырулар енгізу қажеттілігі жөнінде ұсыныстар енгізу;

- өз құзыреті шегінде халықаралық экологиялық ұйымдармен, шетелдік заңды тұлғаларымен өзара әрекеттестікті ұйымдастыру және жүзеге асыру, Қазақстан Республикасы қабылдаған келісімдер мен конвенцияларды, экологиялық бағдарламаларды және жобаларды орындау жөніндегі мемлекетаралық ынтымақтастыққа қатысу;

- аумақтық экология департаменттерінің қызметтерін қадағалау және үйлестіру және бақылау бойынша басшылықты жүзеге асыру;

- Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамалық актілерінде бекітілген өзге де құқықтарды жүзеге асыру» [76].

Комитеттің міндеттемелері:

«- Қазақстан Республикасының заңнамасын, жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңмен қорғалатын мүдделерін сақтау;

- осы Ережеге сәйкес Комитетке жүктелген функцияларды уақтылы және сапалы орындау;

- Комитеттің құзыретіне кіретін мәселелер бойынша түсініктемелер беру;

- өз құзыреті шегінде және заңнама шеңберінде, бұл жөнінде Министрліктің құрылымдық бөлімшелері мен мемлекеттік органдар ресми

сұрау салған ретте қажетті материалдар мен анықтамаларды ұсыну;

- Комитет қызметкерлерінің әкімшілік мемлекеттік қызметшілер этикасы нормаларын сақтауын қамтамасыз ету;

- Министрлік басшылығына немесе құқық қорғау органдарына белгілі болған сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық жағдайлары туралы жеткізу;

- жеке және заңды тұлғалардың шағымдарын туғызатын себептерді жою және жұмысты жетілдіру мақсатында қоғамдық пікірді зерделеуді, ондағы сыни ескертпелерді, жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін талдауды және қорытуды жүзеге асыру»» [76].

Үшінші функционалдық органға: «Қазақстан Республикасы Экология және табиғи ресурстар министрлігінің «Орман шаруашылығы және жануарлар дүниесі комитеті» «Қазақстан Республикасы Экология және табиғи ресурстар министрлігінің Орман шаруашылығы және жануарлар дүниесі комитеті» республикалық мемлекеттік мекемесі Қазақстан Республикасы Экология және табиғи ресурстар министрлігінің құзыреті шегінде оған Қазақстан Республикасының Конституциясымен, заңдарымен, өзге де нормативтік құқықтық актілерімен және осы Ережемен жүктелген орман шаруашылығы, жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар саласында стратегиялық, реттеуші, атқарушылық және бақылау функцияларын жүзеге асыратын мемлекеттік орган және ведомство болып табылады»» [77].

««2023 жылғы 3 ақпандағы «Орман шаруашылығы және жануарлар дүниесі туралы» [77] аталған комитеттің ережесіне сәйкес оның мақсаттары, құқықтары мен міндеттері төмендегідей:

Мақсаттары:

«- Орман шаруашылығы, жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар саласында стратегиялық, атқарушылық және бақылау функцияларын орындау» [77].

Құқықтары мен міндеттері:

«- өзінің құзіреті шегінде орындауға міндетті нормативтік құқықтық актілер қабылдайды;

- мемлекеттік органдардан, ұйымдардан, олардың лауазымды тұлғаларынан заңнамада белгіленген тәртіппен қажетті ақпарат пен материалдар сұратады және алады;

- Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген өзге де құқықтарды жүзеге асырады.

- мемлекеттік қызмет стандарттарына қолжетімділікті қамтамасыз ету;

- мемлекеттік қызмет көрсету тәртібі туралы мемлекеттік қызметті алушылардың хабардар болуын қамтамасыз ету;

- мемлекеттік қызмет көрсету сапасын бағалау мен мемлекеттік қызмет көрсету сапасын бақылау жөніндегі уәкілетті органға, ақпараттандыру саласындағы уәкілетті органға мемлекеттік қызмет көрсету сапасын бағалау үшін тиісті ақпарат беруге қатысу;

- заңнамада белгіленген тәртіппен қоғамдық мониторинг жүргізетін

коммерциялық емес ұйымдарға тиісті ақпарат беруге қатысу;

- мемлекеттік қызметті алушылардың шағымдары мен өтініштерін қарау;

- Қазақстан Республикасының заңнамасын, жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын және заңмен қорғалатын мүдделерін сақтау» [77].

Қызметтері:

« - Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілеген құзыреті шегінде мемлекеттік орман қорын иелену мен пайдалануды жүзеге асырады;

- мемлекеттік орман саясатын қалыптастыру бойынша ұсыныстар әзірлейді және іске асырады;

- ормандарды күзетуді, қорғауды, молықтыруды және орман өсіруді ұйымдастырады және қамтамасыз етеді, өзінің функционалдық қарауындағы мемлекеттік орман қоры аумағында орман пайдалануды реттейді;

- орман қорының жай-күйіне, күзетілуіне, қорғалуына, пайдаланылуына, ормандардың молықтырылуы мен орман өсіруге тексерулер арқылы мемлекеттік бақылауды жүзеге асырады;

- ормандарды зиянкестер мен аурулардан қорғау жөніндегі іс-шаралардың орындалуына, орман зиянкестері мен аурулары ошақтарының, екпелердің табиғи антропогендік сипаттағы қолайсыз әсерлерден әлсіреуінің және қурап-солып қалуының пайда болуының, таралуының алдын алу, олардың нақты есебін жүргізу мен болжам жасаудың дәлме-дәлдігі жөніндегі шаралардың дер кезінде қабылдануына мемлекеттік бақылауды жүзеге асырады;

- кеспе ағаштардың бөлінуіне мемлекеттік бақылауды жүзеге асырады;

- мемлекеттік орман қоры учаскелерінде сүректі түбірімен босату мен ағаш кесу қағидаларының, орман пайдаланудың өзге де қағидаларының сақталуына мемлекеттік бақылауды жүзеге асырады;

- мемлекеттік орман қоры учаскелерінде орман тұқымдарының аудандастырылуы, орман тұқымдарын дайындау, өңдеу, сақтау мен пайдалану қағидалары сақталуына мемлекеттік бақылауды және олардың сапасына, питомник шаруашылығының жүргізілуіне бақылауды жүзеге асырады;

- орман қоры жерлерінің олардың нысаналы мақсатына сәйкес пайдаланылуына және осы жерлердің қорғалуына мемлекеттік бақылауды жүзеге асырады;

- құрылыс жұмыстары, пайдалы қазбалар өндіру, коммуникациялар тарту және орман шаруашылығын жүргізумен және орман пайдаланумен байланысты емес өзге де жұмыстарды орындау кезінде мемлекеттік орман қорын пайдалану тәртібінің сақталуына мемлекеттік бақылауды жүзеге асырады;

- мемлекеттік орман қоры учаскелерінде есептік кеспеағаштарды және ағаштың кесілетін жасын белгілейді және бекітеді;

- мемлекеттік орман қоры аумағында орман қорының мемлекеттік есебін, мемлекеттік орман кадастрын, ормандың мемлекеттік мониторингін жүргізу және орман орналастыру қағидаларын әзірлейді және олардың жүргізілуін қамтамасыз етеді;

- Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шарттар белгілеген қағидаттарға сәйкес ормандарды қорғау, күзету, молықтыру, орман

өсіру және орман пайдалану саласында халықаралық ынтымақтастықты жүзеге асырады;

- облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың жергілікті атқарушы органының орман шаруашылығымен айналысатын құрылымдық бөлімшесі басшысының, сондай-ақ орман мекемелері мен табиғат қорғау ұйымдары басшыларының орман қорының жай-күйі, оны күзету, қорғау, пайдалану, ормандарды молықтыру және орман өсіру мәселелері бойынша есебін тыңдайды;

- мемлекеттік орман қоры учаскелерінде орман пайдалану құқығын, сондай-ақ өзінің қарауындағы ормандардың жай-күйіне және молықтырылуына қауіп төндіретін жұмыстарды Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес тоқтата тұрады, шектейді, тоқтатады;

- орман қорын күзету, қорғау және пайдалану, ормандарды молықтыру мен орман өсіру, орман селекциясы және орман тұқым шаруашылығы саласындағы ғылыми-техникалық даму бағыттарын айқындайды, ғылыми зерттеу және жобалау-іздестіру жұмыстарын ұйымдастырады;

- облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың жергілікті өкілдік және атқарушы органдары өкілдерінің қатысуымен өз қарауындағы мемлекеттік орман қоры учаскелерінде орман ресурстарын ұзақ мерзімді орман пайдалануға беру жөнінде тендерлер ұйымдастырады және өткізеді» [77].

«-Қазақстан Республикасының орман заңнамасы, Қазақстан Республикасының жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану мен ерекше күзетілетін табиғи аумақтар саласындағы заңнамасы саласындағы әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарайды;

- облыстардың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың орман шаруашылығымен айналысатын жергілікті атқарушы органдарын, сондай-ақ орман мекемелері мен табиғат қорғау ұйымдарын орман қорын күзету, қорғау, пайдалану, ормандарды молықтыру және орман өсіру мәселелері бойынша үйлестіруді және оларға әдістемелік басшылық жасауды жүзеге асырады;

- орман орналастыру жобаларын бекітеді;

- мемлекеттік орман қоры учаскелерінде сүректі түбірімен босату қағидаларына сәйкес мемлекеттік орман қоры аумағында ағаш кесудің жыл сайынғы көлемдерін қалыптастырады және бекітеді;

- орман тұқымдарын аудандастыруды бекітеді;

- орман пайдаланушыларға орман ресурстары сауықтыру, рекреациялық, тарихи-мәдени, туристік және спорттық мақсаттар, аңшылық шаруашылығының мұқтаждықтары, жанама орман пайдалану үшін ұзақ мерзімді орман пайдалануға берілген өзінің қарамағындағы мемлекеттік орман қоры жерлерінде құрылыс объектілерін салуға учаскелер береді;

- Қазақстан Республикасының орман заңнамасын бұзу келтірген залалдың мөлшерін есептеуге арналған базалық мөлшерлемелер әзірлейді;

- ұзақ мерзімді орман пайдалану кезінде орман пайдаланушылар әзірлейтін өртке қарсы іс-шаралар жоспарларына қойылатын талаптарды айқындайды;

- облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың орман

шаруашылығымен және ерекше қорғалатын табиғи аумақтармен айналысатын жергілікті атқарушы органдарына мемлекеттік бақылауды жүзеге асырады;

- ағаштардың қурау және құрып кету қатері төнген кезде мемлекеттік орман қоры учаскелерінде ағаш кесуге тыйым салу туралы шешім қабылдайды;

- мемлекеттік органдардың ерекше қорғалатын табиғи аумақтар саласындағы қызметін салааралық үйлестіруді жүзеге асырады;

- ерекше қорғалатын табиғи аумақтар саласында мемлекеттік саясатты іске асырады;

- тексерулер арқылы ерекше қорғалатын табиғи аумақтар ормандарында күзет режимдерінің сақталуына мемлекеттік бақылауды жүзеге асырады;

- республикалық және жергілікті маңызы бар мемлекеттік табиғи қаумалдар мен республикалық маңызы бар мемлекеттік қорық аймақтарын тарату және олардың аумағын азайту тәртібін әзірлейді және ұсыныстар енгізеді;

- өзінің қарауындағы заңды тұлға мәртебесіндегі республикалық маңызы бар ерекше қорғалатын табиғи аумақтар көрсететін қызметтер үшін Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес тарифтер мөлшерін бекітеді;

- республикалық маңызы бар ерекше қорғалатын табиғи аумақтар құру және кеңейту жөніндегі жаратылыстану-ғылыми және техникалық-экономикалық негіздемелерді бекітеді;

- табиғат қорғау ұйымының рәміздерін (эмблемасы мен туын), сондай-ақ табиғат қорғау мекемесінің рәміздерін (эмблемасы мен туын) әзірлеу және пайдалану тәртібін бекітеді;

- өзінің қарамағындағы табиғат қорғау мекемелерінің ережелерін бекітеді;

- заңды тұлға мәртебесі бар ерекше қорғалатын табиғи аумақтар құрамына кіретін су объектілерінде балық аулау көлемдерін бекітеді;

- өздерінің қарамағындағы ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жай-күйі, оларды күзету, қорғау, пайдалану және қаржыландыру мәселелері бойынша орталық және жергілікті атқарушы органдардың есептерін қарайды;

- өзінің қарамағындағы республикалық маңызы бар ерекше қорғалатын табиғи аумақтар, экологиялық дәліздер құру және кеңейту жөніндегі жаратылыстану-ғылыми және техникалық-экономикалық негіздемелердің жобаларын әзірлеуді және оларды бекітуді ұйымдастырады;

- өзінің қарамағындағы ерекше қорғалатын табиғи аумақтарға басшылық жасауды, оларды күзетуді, қорғауды және қалпына келтіруді, сондай-ақ ғылыми зерттеулер жүргізуді қамтамасыз етуді жүзеге асырады;

- республикалық маңызы бар ерекше қорғалатын табиғи аумақтарда ғылыми қызмет ұйымдастырады;

- ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың мемлекеттік кадастрын жүргізеді;

- өздерінің қарауындағы ерекше қорғалатын табиғи аумақтар мен мемлекеттік табиғи-қорық қоры объектілерінің жай-күйіне, күзетілуіне, қорғалуына және пайдаланылуына мемлекеттік бақылауды жүзеге асырады» [77].

« -Қазақстан Республикасының аумағын ұйымдастырудың бас

схемаларын, аумақтық дамудың өңіраралық схемаларын, қала құрылысын жоспарлаудың кешенді схемаларын және экологиялық дәліздер аумағын қозғайтын өзге де қала құрылысы құжаттамасын келісімдейді;

- Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген құзыреті шегінде әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы істер бойынша іс жүргізеді;

- Құрып кету қаупі төнген жабайы фауна мен флора түрлерімен халықаралық сауда туралы конвенция қолданылатын жануарлар түрлерін Қазақстан Республикасының аумағына импорттауға, Қазақстан Республикасының аумағынан экспорттауға және (немесе) кері экспорттауға рұқсаттар береді;

- аңшы куәлігін беру жөніндегі есептіліктің нысанын әзірлейді және бекітеді;

- жануарларды интродукциялауды, реинтродукциялауды, будандастыруды жүргізуге рұқсаттар береді;

- жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану саласында ғылыми зерттеулер мен жобалау-іздестіру жұмыстарын жүргізуді ұйымдастырады және (немесе) қамтамасыз етеді;

- жануарлар дүниесінің мемлекеттік есебін, оның кадастрын және мониторингін жүргізуді ұйымдастырады;

- жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану саласында мемлекеттік саясатты іске асырады;

- интернет-ресурста зоологиялық коллекциялар тізілімін жүргізеді, орналастырады және тоқсан сайын жаңартып тұрады;

- жануарларды интродукциялауды, реинтродукциялауды және будандастыруды жүзеге асыру тәртібінің сақталуына мемлекеттік бақылауды жүзеге асырады» [77].

- Қазақстан Республикасының жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану саласындағы заңнамасы талаптарының сақталуын айқындау мақсатында жануарлар дүниесін пайдаланушылардың қызметін тексереді;

- жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану саласындағы мемлекеттік бақылауды және қадағалауды жүзеге асырады;

- Аңшылық шаруашылығын жүргізу қағидаларының сақталуына бақылау жасайды;

- Аң аулау қағидаларының сақталуына бақылау жасайды;

- жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану саласындағы нормалар мен нормативтердің сақталуына бақылау жасайды;

- жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану жөніндегі іс-шаралардың орындалуын бақылайды және қадағалайды;

- жануарлар дүниесін пайдалануға белгіленген шектеулер мен тыйым салулардың сақталуына бақылау мен қадағалауды жүзеге асырады;

- жабайы тірі жануарларды, оның ішінде сирек кездесетін және құрып кету қаупі төнген жануарларды Еуразиялық экономикалық одақтың кеден аумағынан әкетуге қорытынды (рұқсат құжатын) береді;

- балық шаруашылығы су айдындарының резервтік қорында және (немесе)

учаскелері мен аңшылық алқаптарда жануарлар дүниесінің өсімін молайтуды және мемлекеттік есепке алуды ұйымдастырады және қамтамасыз етеді;

- жануарлар дүниесі объектілерін, олардың бөліктері мен дериваттарын пайдалануға шектеу мен тыйым салуды енгізу, жануарлар дүниесі объектілерін пайдаланудың және (немесе) оларды пайдалануға тыйым салудың белгіленген мерзімдерін ауыстыру туралы шешім қабылдайды, тиісті ғылыми ұйымдар берген, мемлекеттік экологиялық сараптамадан өткізілуге тиіс биологиялық негіздеменің негізінде оларды пайдалану орындары мен мерзімдерін белгілейді;

- Мемлекеттік қызметтер көрсету мәселелері жөніндегі бірыңғай байланыс орталығына мемлекеттік қызметтерді көрсету тәртібі туралы ақпарат ұсынады;

- жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану саласында жергілікті атқарушы органдарға мемлекеттік бақылау мен қадағалауды жүзеге асырады;

- Қазақстан Республикасының ерекше қорғалатын табиғи аумақтар, жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану саласындағы заңнамасының, Қазақстан Республикасы орман заңнамасының бұзылуы анықталған жағдайда жеке және заңды тұлғалардың қызметін тоқтата тұрады;

- Қазақстан Республикасының заңдарында, Қазақстан Республикасы Президентінің, Қазақстан Республикасы Үкіметінің және Қазақстан Республикасының Экология және табиғи ресурстар министрінің актілерінде көзделген өзге де функцияларды жүзеге асырады» [77].

Ауыл шаруашылығы саласындағы функционалдық мемлекеттік басқару органдары ведомстволық тұрғыдан әр түрлі мекемелерге қарайтын болса да, бір мақсатты көздеп жүзеге асыратындықтан функиоанлдық топтаманың ішіне жатқызылады. Аты айтып тұрғандай, функционалдық сипаттағы мемлекеттік басқару органдары ауыл шаруашылығы саласындағы бір бағыттағы немесе бінеше бағыттарды қамтитын қызметтерді жүзеге асырады. Ғылымда функционалдық бағыттағы мемлекеттік басқару органдар жүйесіне басқа да органдарды кіргізетін көзқарастар кездеседі. Бірақ та біздің ойымызша, дау тудырмайтын ауыл шаруашылығы саласындағы функционалдық органдардың жүйесін біз талдап көрсеткен, мемлекеттік органдар құрайды.

3 ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ

3.1 Ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқаруды жетілдірудің мәселелері

Еліміздің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің өзекті мәселелері елдің аграрлық саласын дамыту мен дұрыс басқаруға тікелей байланысты. «2019 жылы басталған және бүгінгі күнге дейін жалғасып келе жатқан пандемия Қазақстанда ауыл шаруашылығының, агроөнеркәсіптік кешеннің және оның жекелеген салаларының жұмыс істеуінің көптеген шешілмеген мәселелерін ашты. 2022 жылдың жазында Қазақстанда «қант үшін адамдардың шайқасы» жарқын мысал болып табылады, бұл мәселе қыстың басында пайда бола бастады, бұқаралық ақпарат құралдарында оның тапшылығы туралы бірнеше рет хабарланды» [78].

Қазақстанның тәжірибесі көрсеткендей, мемлекеттік органдар, оның ішінде бейінді министрліктер аталған проблеманы шешуде өздерінің дәрменсіздігін көрсетті, бұл бірқатар мемлекеттік шенеуніктерді жұмыстан шығарумен аяқталды. Осы мысалда аграрлық өндірістің тұрақтылығын қамтамасыз ету және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің өзекті мәселелерін шешу мақсатында аграрлық саланы мемлекеттік қолдаудың құқықтық проблемаларын зерделеудің өзектілігі мен қажеттілігі туралы толық жауапкершілікпен айтуға болады.

«Елдің азық-түлік қауіпсіздігі мәселелерін ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің стратегиялық бағыты, елдегі аграрлық өндірісті орнықты дамыту ретінде шешу біздің қоғамымыздың тұрмыс-тіршілігінің салауатты жай-күйі мен қалыпты жұмыс істеуіне тікелей әсер етеді. Сонымен қатар, қазіргі заманғы даму тенденциялары, органикалық тамақ өнімдерін өндіруге деген қызығушылық оның, Қазақстандағы «жасыл» экономикаға көшу саясатын жүзеге асырудағы маңыздылығы тұрғысынан зерттелмеген. Бұл проблеманы ҚР халықаралық міндеттемелерін орындау тұрғысынан талдау, Дүниежүзілік сауда ұйымының (бұдан әрі - ДСҰ) талаптарын орындау, жайылымдардың шөлейттенуі мен тозуын болдырмау және т. б. қажет» [79, с. 260].

Қазақстанда аграрлық қатынастардың жалпы құқықтық мәселелерін, аграрлық өндіріс саласындағы табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану мен қорғаудың құқықтық мәселелерін зерттеу бойынша ғылыми негіз бар. Атап айтқанда, Л.К. Еркінбаева: «Аграрлық құқықтық қатынастардың мазмұнын зерттеді» [80], Е.Ш. Дүсіпов аграрлық кәсіпкерліктің құқықтық ерекшеліктерін ашты [81], А.Т. Өзенбаева өз зерттеулерін азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің құқықтық мәселелеріне арнады [82], И.С. Несіпбаева ауыл шаруашылығы кооперативтерінің құқықтық субъектілігінің ерекшеліктерін зерттеді [83]. Сонымен қатар, шетелдік ғалымдардың, соның ішінде Katherine Hill,Tobias Döring, Beatrice Garske, Jessica Stubenrauch, Felix Ekardt [84], М. Абросимова

және т.б. еңбектері баршылық [85]. Жоғарыда келтірілген ғылыми еңбектерде зерттелетін мәселенің жеке фрагменттері бар, бұл қарастырылып отырған бағытта ғылыми дамуды тереңдету қажеттілігін айқын көрсетеді.

«Жүйелі тәсіл біртұтас өзара шартталған әлеуметтік жүйе түріндегі аграрлық саланы мемлекеттік реттеудің құқықтық проблемаларын зерттеуде қолданылды; кешенді тәсіл ретінде мемлекеттік қолдау, аграрлық саланы цифрландыру процестерін анықтайтын және осы саланы құқықтық реттеуге қажеттілікке әкеп соқтыратын ішкі және сыртқы факторларды есепке алуға және талдауға мүмкіндік берілді; эмпирикалық тәсілі ретінде АӨК-ні мемлекеттік қолдау проблемаларын зерттеуге мүмкіндік берді ұлттық және халықаралық тәжірибені ескере отырып, елде зерттеу жүргізу кезіндегі интеграциялық тәсіл аграрлық саланы мемлекеттік реттеу саласындағы құқықтық нормаларды жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеуге, сондай-ақ практикалық ұсынымдар әзірлеуге мүмкіндік берді.

Қазақстан Тәуелсіздігінің отыз жылдық кезеңінде ауыл шаруашылығын және АӨК жүйесін дамытудың бірнеше мемлекеттік бағдарламалары қабылданды.

Олардың әрқайсысының алдында үлкен міндеттер тұрды, соның ішінде ауыл шаруашылығының тұрақты дамуын қамтамасыз ету (өндірістің жеделдетілген өсуі және экспорттық әлеуетті арттыру), оған 2010 жылы қол жеткізу керек болған. Алайда, тәжірибе көрсеткендей, көптеген міндеттер дұрыс шешілмеген және нәтижелерге қол жеткізілмеген» [79, с. 261]. Осыған байланысты аграрлық қатынастарға қатысушыларға мемлекеттік ықпал ету нысандарын, тәсілдерін, әдістерін, осы саланы қолдауды жүзеге асыруға мемлекеттік қатысуды қайта қарауды талап етті.

«Ұлттық заңнаманың мазмұнын зерделеу «мемлекеттік басқару» мен «мемлекеттік реттеудің» табиғаты туралы біркелкі түсінік жоқ екенін көрсетті, бұл проблема ғылыми әзірлемелер деңгейінде де байқалады. Кейбір ғалымдар басқару мен реттеуді тең деп санайды және оларды қолдану бір-біріне қайшы келмейді. Жоғарыда аталған ұғымдардың қарама-қайшылығы заңнамалық практиканың пайдасына, оларды бірлесіп пайдалану, керісінше, қазіргі заманғы заңнаманың мазмұнын байытады»» [86].

«Екінші жартысы «мемлекеттік реттеу» ұғымы «мемлекеттік басқаруға» қарағанда кеңірек деп санайды және «мемлекеттік басқару» әкімшілік әдістерді тікелей қолдана отырып, мемлекеттік органдардың тікелей араласуы ретінде қарастырылады, ал мемлекеттік реттеу нарықтық қатынастарды реттеудің кеңірек және жанама құралы ретінде қарастырылады. Ол көптеген құралдармен, соның ішінде әдістерді қамтиды» [87].

«Аграрлық саланы мемлекеттік реттеу мемлекеттік саясатты іске асыруда әртүрлі тәсілдерді бастан өткергенін атап өту қажет, бұл объективті және субъективті себептермен, қалыптасқан әлеуметтік-экономикалық өзгерістермен түсіндіріледі. Сарапшылар атап өткендей, «барлық түбегейлі өзгерістер мемлекет экономикасы үшін ауыртпалықсыз болған жоқ. Көпжылдық аймақаралық және салааралық экономикалық байланыстардың бұзылуы ауыл

шаруашылығындағы дағдарысқа әкелді. Жекешелендіру және монополиясыздандыру, АӨК-ні құрылымдық қайта құру, жер қатынастарын нарықтық тетіктер арнасына айналдыру-мұның бәрі орын алған экономикалық аграрлық қайта құрулардың жолдары мен нысандары» [88].

ҚР Үкіметі аграрлық саланы мемлекеттік қолдау жүйесін қайта бағдарлауда белгілі бір қадамдар жасауда, оған сәйкес субсидия алушылар ретінде ауыл шаруашылығы қызметкерлері нақты индикативтік көрсеткіштерге қол жеткізу бойынша қарсы міндеттемелер алатын норма енгізілді [89].

«Аграрлық салада мемлекеттік басқарудың құқықтық құралдарын дамытудағы елеулі қадам Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын қабылдау болды. Қазіргі уақытта Қазақстан мемлекеттік секторда жобалық менеджменттің құралдарды, әдістерді, озық тәжірибелер мен стандарттарды негізге ала отырып, жобалық басқаруды енгізуге көшті, бұл негізгі ұлттық индикаторларға қол жеткізудің мониторингі мен рейтингін қамтамасыз етеді.

АӨК дамытудың жоғарыда көрсетілген тұжырымдамасы жобалық басқару қағидаттарын ескере отырып жасалды. Көптеген ғалымдардың пікірінше, АӨК саласындағы мемлекеттік қолдау, ең алдымен, аграрлық өндіріс саласында жұмыс істейтін шаруалар үшін қолайлы жағдайлар жасауға бағытталған. Осыған байланысты оларды жіктеудің әртүрлі тәсілдері бар. Бірінші бағыт субсидиялар мен жеңілдетілген несиелерді бөлу түріндегі қаржылық көмек көрсетумен, инвестициялық қолдаумен, сондай-ақ сатып алу интервенциялары, кепіл операциялары, мемлекет мұқтажы үшін ауыл шаруашылығы өнімдерін жеткізу шараларымен байланысты. Екіншіден, жеңілдіктерді белгілеуге байланысты бұл шаралар (салық, энергоресурстарға, астықты темір жолмен тасымалдауға және т.б. Қолдау көрсету шараларының келесі тобы қызмет көрсетумен байланысты (мемлекеттік кепілдіктер мен кепілгерліктер беру, ақпараттық-консультациялық қызмет көрсету)» [90].

«Жоғарыда келтірілген көзқарастарды, пікірлер мен пайымдауларды талдау негізінде, бұл «мемлекеттің бәсекеге қабілетті отандық ауыл шаруашылығы өндірісін дамыту үшін құқықтық, экономикалық, әлеуметтік және өзге де жағдайлар жасау, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету, ауыл шаруашылығы қызметін ұйымдастыруға нарықтық құралдарды енгізу, аграрлық саладағы халықаралық ынтымақтастықты шарттар мен шектерде дамыту жөніндегі мақсатты қызметі», - деп біржақты айтуға мүмкіндік беретіндігін және қолданыстағы заңнамада айқындалып кетеді»» [91, 186 б.].

Біздің ойымызша, қарастырылып отырған қызмет саласын белгілеу кезінде «мемлекеттік реттеу» терминін қолдану керек және осы қағида бойынша «Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» ҚР заңының мазмұны (мәні) құрылған [37]. ҚР-да АӨК-ті мемлекеттік қолдау жүйесін зерделеуде мемлекет соңғы жылдары ауыл шаруашылығы саласын дамытуға салықтық және өзге де жеңілдіктер түрінде жеткілікті қаржы ресурстарын және басқа да қолдау шараларына бөлгені айқын көрінді. «Осыған қарамастан, олар қажетті нәтиже бермеді, оның маңызды себептерінің бірі - сыбайлас жемқорлық. Осыған байланысты, ҚР Сыбайлас

жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі: «Соңғы бес жылда субсидиялау ережелеріне 46 реттен астам өзгерістер енгізілгенін айтты. Фермерлер мен инвесторлар толық ақпаратқа ие емес (дезоринтрованы), үнемі сенімсіздікті сезінеді және мемлекеттік қолдауды ескере отырып, ұзақ мерзімді даму жоспарларын құра алмайды. Агробизнес субъектілері агросаясаттың тұрақтылығын талап етеді. Бес жыл ішінде осы сала бойынша 960 қылмыстық іс қозғалды, 450 адам қылмыстық жауапкершілікке тартылған»» [92].

«Осыған байланысты субсидиялау жүйесін қайта қарау қажет деп санаймыз, оның негізінде ауыл шаруашылығын дамытуға мемлекеттік салымдардың ашықтығы, дұрыс бағытталуы және тиімділігі болуға тиіс. Осы саланы цифрландыру және оны енгізу жүйенің ашықтығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді деп санаймыз» [93].

«Бүгінгі күннің тәжірибесі көрсеткендей, ауыл шаруашылығы қызметкерлеріне заманауи техника, жабдықтар, сумен жабдықтау, инновациялық инфрақұрылымдар салу мәселелерін шешуге жәрдемдесу қажет. «Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» ҚР Заңының 6-бабына сәйкес Қазақстанда субсидиялаудың әртүрлі түрлері бар. Субсидиялар ірі және орта кәсіпкерлік субъектілеріне қайта өңдеуші кәсіпорындардың ауыл шаруашылығы өнімін тереңдетіп өңдеу өнімдерін өндіру үшін сатып алуға жұмсаған шығындарын қаржыландыру мақсатында бөлінеді»» [94], «агроөнеркәсіптік кешен субъектілерінің қарыздарын сақтандыру» [95], «сондай-ақ инвестициялық салымдар кезінде агроөнеркәсіптік кешен субъектісінің зардап шеккен шығыстарының бір бөлігін өтеу бойынша субсидиялау»» [96].

Бұдан басқа, Қазақстанда субсидиялардың 10-ға жуық түрі бөлінеді, оның ішінде: «Мал шаруашылығының өнімділігін және өнім сапасын арттыруды; асыл тұқымды мал шаруашылығын дамытуды; өсімдік шаруашылығы өнімінің шығымдылығы мен сапасын арттыруды; ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілерге су беру бойынша көрсетілетін қызметтердің құнын; ауыл шаруашылығы дақылдарын қорғалған топырақта өңдеп өсіру шығындарының құнын; отандық ауыл шаруашылығы өнімін өңдеу үлесін ұлғайтуды; агроөнеркәсіптік кешен субъектілеріне кредит беру, сондай-ақ ауыл шаруашылығы жануарларын, техникасы мен технологиялық жабдығын сатып алуға лизинг кезінде сыйақы мөлшерлемелерін; ауыл шаруашылығы өнімін өндіруді басқару жүйелерін дамытуды; агроөнеркәсіптік кешен субъектілерін қаржылық сауықтыру жөніндегі бағыт шеңберінде кредиттік және лизингтік міндеттемелер бойынша сыйақы мөлшерлемелерін; облигациялар бойынша купондық сыйақыны; (6-баптың 41-тармағы)» [37].

Біз, Қазақстан аграрлық секторды субсидиялаудың көптеген прогрессивті құқықтық тетіктерін имплементациялауға тырысады деген қорытындыға келдік, алайда әлі де, тиісті деңгейде орындалып жатқан жоқ. Мысалы, ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі АӨК субъектілерін субсидиялау мақсатында: «Мемлекеттік қаржы ресурстарын пайдалану мониторингін қолданбайды. Дегенмен, жобалық басқарудың негізгі қағидаттарына: оның озық тәжірибелер мен практикалар негізінде дамуы; мақсаттардың, нәтижелердің, мазмұнның

қайталануын болдырмайтын, ресурстарды айқындайтын, ақпараттық-аналитикалық платформалармен және деректерді мониторингілеудің, жинаудың және өңдеудің цифрлық жүйелерімен интеграцияланған жоспарлаудың айқындылығы, жобалық басқарудың бірыңғай ақпараттық жүйесі жатады» [97].

Аталған салада мемлекеттік мониторингті енгізу мемлекеттік құрылымдардың нәтижелі өзара іс-қимылы үшін жағдай жасайды және субсидия алушылардың тәртіптілігін арттырады деп санаймыз.

«Біздің ойымызша елімізде 2014 жылы енгізілген АӨК субъектілерінің инвестициялық салымдарына субсидияның жетілдіру перспективалары бар, өйткені ол инновацияларды қолдауға, ауыл шаруашылығын технологиялық жаңғыртуға бағытталған, бұл бүгінде сұранысқа ие деп айтсақ болады» [98].

Сарапшылар АӨК саласында субсидиялауды бағалаудың ғылыми негізделген әдістемелік тәсілдерінің жоқтығын атап өтті, бұл оны құқықтық тәртіпте бекітуді талап етеді. «Шет елдерде субсидиялау жүйесін зерделеу ауылда өндірістік қана емес, сонымен қатар әлеуметтік-тұрмыстық инфрақұрылымды дамытуға субсидиялар қолданылатынын көрсетті. Сонымен қатар, жер құнарлылығын арттыруға, өндірістік инфрақұрылым мен ғылыми-зерттеу қызметін дамытуға, ауыл шаруашылығы өнімдерін тасымалдауға субсидиялар бөлінеді» [99]. «Қазақстан үшін табиғи-климаттық жағдайлары әртүрлі Финляндияның тәжірибесі қолайлы. Бұл елдегі мемлекеттік қолдау ауыл шаруашылығы Қоры атынан арнайы құрылған үйлестіруші ұйым арқылы, сондай-ақ жаңадан бастаған фермерлер үшін «бастапқы субсидиялар жүйесін» қолдану арқылы жүзеге асырылады»» [100, с. 63].

Мемлекеттік қолдаудың осындай маңызды шараларының бірі-ауыл шаруашылығы өндірісіне инвестиция салу. «Қазақстан бұл тұрғыда түрлі инвестициялық жобаларды жүзеге асыра бастады. 2021 жылы «VALLEY Kusto GB BV» компаниясымен демонстрациялық фермалар желісін құру және Қазақстанда ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігін басқару және суарудың заманауи жүйелерін шығаратын зауыт салу бойынша инвестициялар туралы келісімге қол қойылды»» [101].

«ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі жергілікті атқарушы органдардың агроөнеркәсіптік кешеннің 2021-2025 жылдарға арналған инвестициялық жобаларын іске асыру бойынша жол карталарын әзірлеуге бастамашылық жасады. Жол карталарына сәйкес Инвесторлар 5 жыл ішінде ҚР Ауыл шаруашылығына 4,5 трлн теңгеге жуық қаржы салады» [102]. Бекітілген жол карталарына сәйкес 2021 жылға жоспарланған 267 млрд теңгеге 285 жоба бар. 2021 жылғы 31 желтоқсандағы жағдай бойынша 255 млрд теңге сомасына 281 жоба пайдалануға берілді [102].

«2022 жылы Қазақстан Республикасының Үкіметі мен келесі компаниялар арасында инвестициялар туралы келісім жасасу мүмкіндігін пысықтау жоспарлануда: «Тайсон Фудстың қатысуымен ІҚМ етін өндіру» бойынша «Tyson Food» жобасы; «KS Genetics» жобасы бойынша Алматы облысында толық циклді инновациялық, экспортқа бағдарланған мал шаруашылығы кешенін құру»; «QAZSUGAR» ЖШС жобасы бойынша: «Тәулігіне 8000 тоннаға дейін қант қызылшасын өңдейтін өндірістік қуаты бар қант зауытын салу»; «Прима Кус»

ЖШС «бройлер етін өндіру және қайта өңдеу бойынша тұйық циклді құс кешенін салу» жобасы. Бұдан басқа, бекітілген Жол карталарына сәйкес 573 млрд теңге сомасына 308 инвестициялық жобаны пайдалануға беру жоспарлануда»» [103].

Қорытындалай келе айтсақ: «Қазақстан Республикасының заңнамасын жетілдіру жағдайында, АӨК субъектілерін мемлекеттік қолдаудың озық және тиімді тетіктері заңнамалық деңгейде бекітілді. Нарықтық қайта құрулардың әсерінен субсидиялау мен инвестициялаудың жаңа бағыттары пайда болды. Инвестициялық субсидия, жаңа бастаған фермерлер үшін «бастапқы субсидиялар жүйесін» қолдану даму перспективаларына ие деп санаймыз, құқықтық тұрғыдан АӨК субсидиялаудың бүкіл жүйесін бағалаудың әдістемелік тәсілдерін реттеу қажет» [37]. «Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» ҚР Заңының 8-12 пп. 9-баптың 2-тармағына өзгерту енгізіліп, және ол мынадай редакцияда жазылсын: «жаңадан бастаушы ауыл шаруашылығы кооперативтерінің өндірістік қызметін субсидиялау», - деп көрсетілген [37].

Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау жүйесін зерттеп-зерделеу мемлекеттің соңғы жылдары ауыл шаруашылығы саласын дамытуға жеткілікті қаржы ресурстарын бөлгенін айқын көрсетті. Осыған қарамастан, мемлекеттік қолдау шаралары қажетті нәтиже бермеді, оның маңызды себептерінің бірі сыбайлас жемқорлық болып табылады, ол үшін АӨК ақпаратының цифрлық экожүйесін құру талап етіледі. Қазақстанда жол картасын әзірлеу керек деп санаймыз, онда оның негізгі мақсаттары мен міндеттерін, АӨК саласында ақпарат алмасу және пайдалану мәселелерін айқындау қажет. Ол үшін құқықтық міндеттердің шеңберін шешу ұсынылады, атап айтқанда, ақпаратпен тұрақты түрде алмасып отыру, қойылған міндеттердің орындалуын мониторингтеу рәсімдерін реттеу талап етіледі. Заңнамалық деңгейде ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің мемлекеттік қолдау алу құқығын іске асыру тетігін реттеу талап етіледі.

Осыған байланысты АӨК субъектілерінің міндеттемелерді орындау мониторингін цифрландыруды көздеу қажет. ««Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» ҚР Заңының 11-бабы 5-тармақпен толықтырылып, мынадай редакцияда жазылуын ұсынамыз: «Субсидиялау жүйесінің тиімділігін бақылау мақсатында АӨК субсидиялау жүйесін бағалауға әдістемелік тәсілдер негізінде агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу саласындағы уәкілетті орган АӨК субъектілерінің міндеттемелерді орындауына мониторинг жүргізеді», - деп белгілеу керек»» [37]. АӨК-ні мемлекеттік қолдауды жүзеге асырудың ұйымдастырушылық деңгейін одан әрі жетілдіру қажет.

Тәжірибе көрсеткендей, АӨК жүйесінде теңдестірілген, негізделген және уақтылы шешімдер қабылдау үшін ақпарат алмасу мен таратудың нақты үйлестірілген жүйесінің болмауы байқалады.

Біз ұсынатын АӨК цифрландырудың жол картасы АӨК саласындағы барлық ақпарат иелерінің өзара іс-қимыл мәселелерін, олардың қызметін кооперациялау нысандары мен әдістерін қамтуы тиіс. Осыған байланысты ауыл

шаруашылығы Қоры атынан үйлестіруші ұйым құру ұсынылады.

Ауыл шаруашылығы саласындағы мемдекеттік басқаруды жалпы ауыл шаруашылығындағы заңнаманың тиімділігін арттыру үшін, біздің ойымызша Аграрлық Кодексті қабылдайтын уақыт жеткендей. Бұл мәселені соңғы кезеңде көптеген ғалымдар көтеріп, айтып келеді [104, 3 б.].

3.2 Шет елдердің ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың ерекшеліктері

Қазақстан Республикасы ішкі сұранысты қамтамасыз етуге ғана емес, сонымен қатар ауыл шаруашылығы өнімін сыртқы нарықтарға белсенді жеткізуші болып табылатын ірі аграрлық ел болып саналады. Сонымен қатар, мал шаруашылығының, өсімдік шаруашылығының, өндірістің және әлемдік нарыққа ілгерілеудің көп жылдық оң тарихы бар мемлекеттердің мысалдарын талдау қажет. Аграрлық секторды дамытудың басым бағыттарының бірі әлемдік нарықтарға шығу болып табылатындықтан, басқа елдердің, атап айтқанда АҚШ-тың агроөнеркәсіптік кешенінде мемлекеттік бақылау жүйесін ұйымдастыру жөніндегі зерттеулер және оның Қазақстанның аграрлық секторына әсері осы уақытқа дейін зерттелмеген.

Бәсекелестік ортадағы көпжүйелі аграрлық экономиканы дамытудың қазіргі заманғы үнемі өзгеріп отыратын үрдістері экономиканың аграрлық секторының бәсекеге қабілеттілігін арттыру және орнықты дамуы үшін мемлекеттік аппараттың барлық деңгейлерінде басқарудың жаңа тәсілдерін, әдістері мен нысандарын іздестіруді негіздеді.

Дамыған елдер экономикасының аграрлық секторын бақылау мен басқаруды ұйымдастыру осы саладағы тауар өндірісінің ерекшелігіне байланысты аграрлық секторда болып жатқан процестерді реттеу қажет екенін, сондай-ақ азық-түліктің әртүрлі түрлерін өндіретін шаруашылықтарға атаулы мемлекеттік қолдау қажет екенін көрсетеді. Әр түрлі елдердің агроөнеркәсіптік кешенді басқару органдарының талдауы көрсеткендей, мемлекет негізінен бюджет қаражатынан мемлекеттік қаржыландыру дәрежесімен және баға саясатын бақылаумен ерекшеленетін әртүрлі модельдерді қолдана отырып, азды-көпті реттейді.

Экономиканы мемлекеттік басқару қажеттілігін анықтау оның қатынастардың нарықтық түріне айналу кезеңінде маңызды. Сондықтан: «ғалымдар өтпелі кезеңде экономиканы мемлекеттік басқаруды пайдалану экономиканы қаржылық сауықтыруға, экономика мен басқару жүйесін жаңа жағдайларға бейімдеуге, белсенді әлеуметтік саясат жүргізуге бағытталған шұғыл шаралар қажеттілігіне байланысты деп санайды» [105, с. 12].

Осы уақытқа дейінгі жүргізілген зерттеулер [106, с. 34] «ауыл шаруашылығына әсер ететін және оны мемлекеттік реттеу үшін ерекше сезімтал салаға айналдыратын нақты факторларды көрсетеді» [107, с. 147]. Олардың ішінде сыртқы жергілікті факторлар мен макроэкономикалық факторларды ажыратуға болады. Бірінші топқа мыналар жатады: «1) Өндірістің негізгі тәсілі

жер болып табылады, өндіріс нәтижелері жердің сапасына, оның құнарлылығына және орналасуына байланысты; 2) табиғи-климаттық факторлардың әсері, 3) өндірістің маусымдылығы, циклділігі; 4) техникалық жағынан артта қалу; 5) жұмыс күші мен инвестициялардың төмен тартымдылығы; 6) ауыл шаруашылығы өндірісінің төмен рентабельділігі. Екінші топқа мынадай факторлар жатады: 1) ауыл шаруашылығы нарығындағы бағалардың тұрақсыздығы; 2) халықтың төмен сұранысы; 3) бағалардың диспаритеті; 4) құрылымдық және қаржылық қайта құрулар; 5) дамыған елдердің агроөнеркәсіптік кешенін дамыту; 6) Азық-түлік импорты» [108, с. 200].

«Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы материалдық өндірістің аса маңызды саласы болып табылады, ол өзінің ерекшеліктеріне және қазіргі нарықтық жағдайларда өндірістің циклділігіне байланысты жетекші орын алады. Сондықтан, нарықтық экономиканың қалыптасуы, ең алдымен, ауыл шаруашылығы өндірісін мемлекеттік басқару органдарының жұмысында түбегейлі өзгерістерді жүзеге асыруды талап етеді. Өйткені, Қазақстан Республикасының аграрлық саясатын іске асырудың негізгі тұжырымдамалық ережелері азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету, агроөнеркәсіптік кешеннің басым дамуының кепілі, ауыл шаруашылығы өндірісін тұрақтандыру және ұлғайту және әлемдік нарықтарға шығу үшін жағдайлар жасау болып табылады. Мемлекеттің аграрлық саясатының басым бағыты агроөнеркәсіптік кешен экономикасын мемлекеттік басқарудың отандық және шетелдік тәжірибені ескере отырып, кәсіпорындардың экономикалық еркіндігімен теңгерімді үйлесуі болуға тиіс» [108, с. 200].

Халықты сапалы, қауіпсіз және қолжетімді өнімдермен тұрақты қамтамасыз етумен қатар, Қазақстан Республикасының аграрлық секторы әлемдік аренада маңызды рөл атқара алады. Қазақстан Еуразиялық экономикалық одақтың, Кеден одағының және Дүниежүзілік сауда ұйымының мүшесі болып табылатынын ескере отырып, сондай-ақ әлемдік экономикалық кеңістікке одан әрі кіру, процестердің жаһандануын күшейту, сауданы ынталаандыру жаңа жағдайларға бейімделуді және тиісінше аграрлық саясатты одан әрі жетілдіруді талап етеді.

Өндірістік әлеуеті ішкі нарық қажеттілігінен едәуір асатын Қазақстан Республикасының аграрлық секторы, бір жағынан, ұлттық экономиканы дамыту және оны әлемдік экономикалық кеңістікке тиімді интеграциялау тетігі бола алатын, ал екінші жағынан, ауыл халқының аграрлық экономикасына инвестицияланатын кірістердің ұлғаюын қамтамасыз ететін және мультипликативтік әсер беретін буын болып табылады ұлттық экономиканың басқа салаларын дамытуда.

Еліміздің аграрлық секторының тиісті дамуын қамтамасыз ету үшін мал шаруашылығын, өсімдік шаруашылығын, өндірісті дамытудың және оны халықаралық нарықтарда ілгерілетудің ұзақ және оң тарихы бар елдердің мысалдарын талдау маңызды. 2021 жылғы 4 қарашада өткен Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрі Ербол Қарашөкеев пен АҚШ ауыл шаруашылығы министрлігінің Халықаралық істер жөніндегі Ауыл

шаруашылығы қызметінің басшысы Дэниел Уитлимен өткен кездесуі де АҚШ-тың ауыл шаруашылығындағы ынтымақтастық, Инвестициялар және климаттың өзгеруі мәселелерін шешу туралы екі жақты келісім ретінде ауыл шаруашылығындағы тәжірибесін зерттеудің өзектілігін пайдалануды қажет етеді. ҚР Ауыл шаруашылығы министрі озық американдық технологиялар мен бай тәжірибені енгізу өзара тиімді процесс болатынын атап өтіп, бірлескен ғылыми зерттеулер, оқыту және тарату үшін американдық технологиялар мен білім беру бағдарламаларының трансферін ұсынды. Қазақстан Республикасында қарастырылып отырған экономика саласының даму динамикасын жақсартуға мүмкіндік беретін оң тәжірибені одан әрі пайдалану үшін Америка Құрама Штаттарында ауыл шаруашылығы саласын мемлекеттік басқару және бақылау жүйесінің жұмыс істеу қағидаттарын қарастыру қажет.

Агроөнеркәсіптік кешеннің даму деңгейін ауылшаруашылық өндірісінің даму деңгейін дәл сипаттайтын 5 топқа біріктірілген келесі көрсеткіштер жүйесін қолдана отырып бағалауға болады. Бірінші топқа: ауыл шаруашылығы саласының компанияның өнім өндіруге деген сұранысын қанағаттандыруға қатысуының сапалық және сандық көрсеткіштерін зерттеуге мүмкіндік беретін көрсеткіштер жатады. Екінші топқа: жерді пайдалануды сипаттайтын көрсеткіштер жатады. Үшінші топқа: өндірістік активтерді пайдалану тиімділігін көрсететін сипаттамалар жатады. Төртінші топ: еңбекті пайдалану мен еңбекақыны көрсететін көрсеткіштерден тұрады. Ауылшаруашылық кәсіпорындарының көрсеткіштері - бесінші топқа кірді.

«Америка Құрама Штаттарының Ауыл шаруашылығы министрлігі 1862 жылы Президент Авраам Линкольннің бұйрығымен құрылды және АҚШ экономикасының агроөнеркәсіптік секторындағы негізгі басқару органы болып табылады. Кафедра өз жұмысының 150 жылында еліміздің аграрлық секторын бақылау мен басқарудың тиімді қағидаттарын әзірледі, бұл, жалпы алғанда, Қазақстанның дамып келе жатқан ауыл шаруашылығы үшін қызықты тәжірибе болып табылады. АҚШ ауыл шаруашылығы министрлігі күрделі және тармақталған құрылымға ие, оның құрамына 17 институт кіреді» [108, с. 204].

«Департамент жұмысының негізгі бағыттарын АҚШ ауыл шаруашылығы министрлігінің агенттіктеріне сәйкес келетін жеті топқа бөлуге болады және төменде 1-суреттегі диаграмма түрінде берілген. Схема АҚШ ауыл шаруашылығы министрлігінің ресми сайтында ұсынылған мәліметтерге негізделген» [109]. «Қазақстан Республикасы үшін АҚШ ауыл шаруашылығы министрлігінің аналогы Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрлігі болып табылады. Министрліктің құрылымына үш комитет, 12 Департамент, үш тәуелсіз Департамент, екі ведомстволық бағынысты ұйым және Әдеп жөніндегі уәкіл кіреді. Аграрлық секторға тікелей қатысы бар мекемелерді қарайтын Министрліктің жұмыс схемасы 2-суретте көрсетілген. Схема Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің ресми сайтында ұсынылған деректерге негізделген» [110].

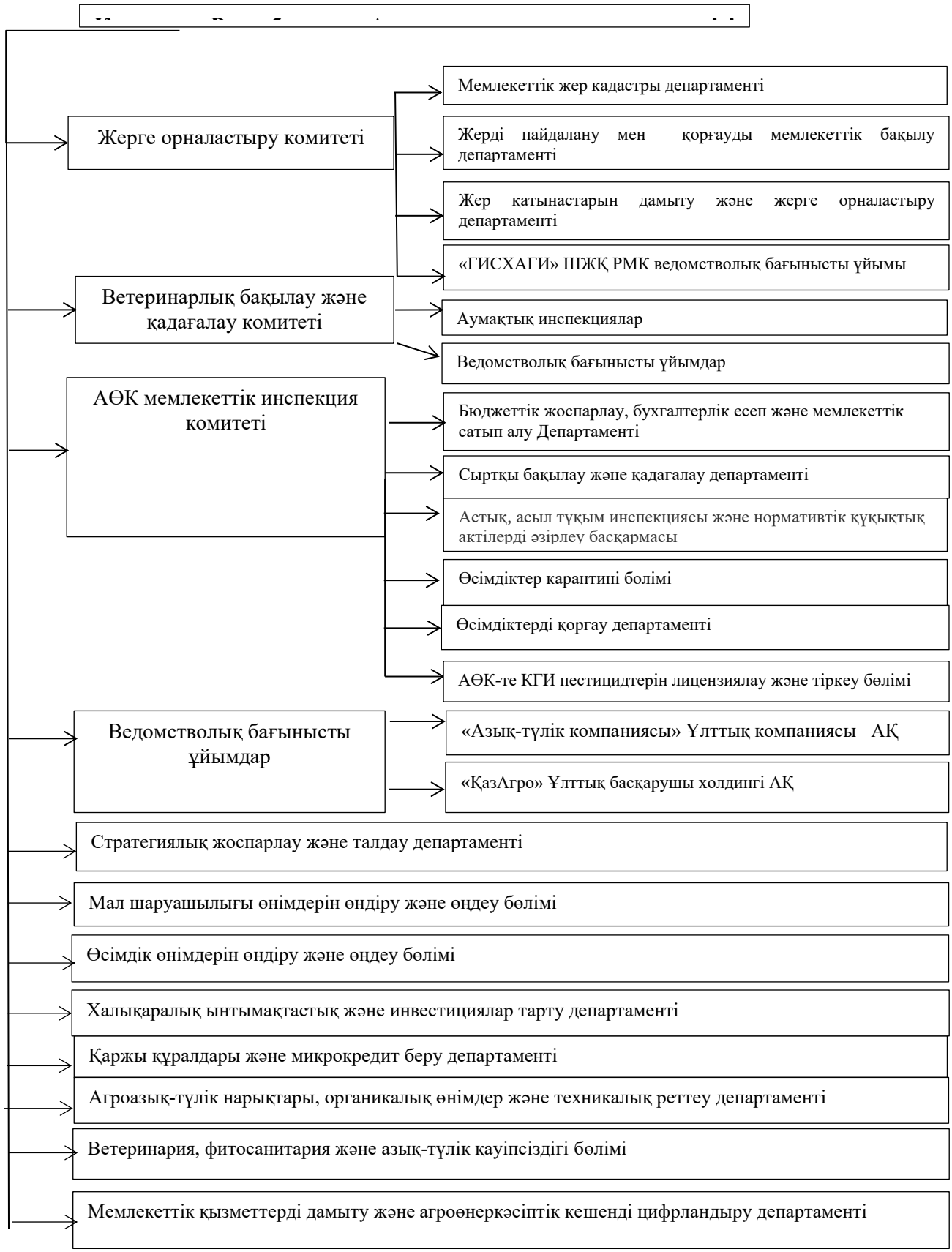
«Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрлігі мен АҚШ ауыл шаруашылығы министрлігі ұқсас құзыреттерге ие және азық-түлік, ауыл

шаруашылығы, экономикалық даму, ғылым, табиғи ресурстарды сақтау және басқа да көптеген мәселелерді шешуге, сондай-ақ заңдарды іске асыруға және азық-түлік жүйесін трансформациялау жөніндегі заң жобаларына ұсыныстар мен түзетулер енгізуге жауапты, үлкенірек, жақсырақ және әділ нарықтар және азық-түлік жүйесінің бүгінде және болашақта бүкіл әлемде тұрақты және бәсекеге қабілетті болуын қамтамасыз ету» [111, с. 49].

АҚШ ауыл шаруашылығы департаментінің Мемлекеттік хатшысы Томас Вилсак ведомство, әрбір Американдық үшін қауіпсіз, сау және қолжетімді тағамға тұрақты қолжетімділікті қамтамасыз етуге баса назар аударатынын атап өтті. Департамент ел азаматтарының азық-түлік қауіпсіздігі мен тамақтану сапасын арттыратын түрлі ауқымды және қуатты бағдарламаларды әзірлейді және іске асырады. Сондықтан, ең алдымен, зерттеу Азық-түлік және тамақтану қызметінің жұмысын қарастырады.

Сурет 1 - АҚШ ауыл шаруашылығы департаментінің құрылым нобайы

Сурет 2 - Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі құрылымының нобайы

Бірінші топқа жататын Food and Nutrition Service операциялық агенттігі Америка Құрама Штаттарында азық-түлік қауіпсіздігін жақсарту және азық-түлік қауіпсіздігін арттыру үшін елдің ауылшаруашылық молшылығын пайдалану үшін жұмыс істейді. Азық-түлік және тамақтану қызметі федералды азық-түлік көмегі бағдарламаларын басқарады және ғылыми зерттеулерді ғылыми негізделген тамақтану бойынша ұсыныстар, тамақтану саясатын үйлестіру және тамақтану бойынша білім беру арқылы тұтынушылардың тамақтану қажеттіліктерімен байланыстыратын тамақтану саясаты мен насихаттау орталығын қамтиды.

«Ең үлкен бағдарлама-бұл қосымша азық-түлік көмегі бағдарламасы (SNAP), оны жүзеге асыру үшін 2021 жылы 68,3 миллиард АҚШ доллары бөлінді, бұл бағдарлама SNAP артықшылықтары табысы төмен американдықтар үшін қажетті тамақтану деңгейін қамтамасыз етуді қамтамасыз етеді. Әлеуметтік бағдарланған тәсілді ескере отырып, қосымша азық-түлік көмегі бағдарламасы (SNAP) бойынша жәрдемақыларды есептеу үшін пайдаланылатын үнемді тамақтану жоспары қайта қаралды және 2022 жылғы бюджетке 105,8 миллиард АҚШ доллары енгізілді. Сонымен қатар, балалардың тамақтануын жақсартуға арналған бірқатар бағдарламалар бар, ал әйелдер мен сәбилер үшін бұл WIC, ұлттық мектептегі түскі ас бағдарламасы сияқты бағдарламалар, ал жазғы аштықты шешу үшін Summer Electronic Benefit Transfer (EBT) кеңейтілді-жаз айларында барлық балаларға арналған Аз қамтылған мектеп жасындағы балаларға арналған азық-түлік көмегі бағдарламасы» [112, с. 326].

«Қазақстанға келетін болсақ, Мемлекет басшысының «сындарлы қоғамдық диалог - Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан Республикасының Халқына Жолдауына сәйкес атаулы әлеуметтік көмек тағайындау тетігі түзетілді, аз қамтылған отбасылардан шыққан 6 жасқа дейінгі балалар арнайы топқа бөлінді, олар үшін азық-түлік ай сайын беріледі, 6 жастан асқан және 18 жасқа дейінгі балалар жылда мектепте тегін тамақ алады» [108, с. 208].

«Екінші топқа азық-түлік қауіпсіздігі және инспекциясы қызметі (Food Safety and Inspection Service), ет, құс және жұмыртқа өнімдерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету арқылы халықтың денсаулығын сақтауға жауапты АҚШ ауыл шаруашылығы министрлігінің агенттігі кіреді. Азық-түлік қауіпсіздігі және инспекциясы қызметі ет, құс еті, теңіз өнімдері мен жұмыртқалардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, сондай-ақ оларды дұрыс таңбалауға және орауға жауап береді. Яғни, бұл қызмет экспорттық-импорттық мал шаруашылығы өнімдеріне ветеринариялық бақылауды жүзеге асырады» [108, с. 208].

«Қазақстан Республикасында ветеринариялық бақылау - Қазақстан Республикасының аумағына алғаш рет әкелінетін жем-шөп пен жем-шөп қоспаларына жүзеге асырылады. Әкелінетін балалар тағамдарын, тамақ өнімдерін және тағамға биологиялық белсенді қоспаларды, генетикалық түрлендірілген объектілерді, бояғыштарды, сумен және тамақ өнімдерімен жанасатын материалдар мен өнімдерді, химиялық заттарды, адам денсаулығына зиянды әсер ететін өнімдер мен заттардың жекелеген түрлерін санитарлық-

эпидемиологиялық бақылау жасалынады» [113, с. 47].

«Карантиндік фитосанитариялық бақылау және қадағалау - Қазақстан Республикасының аумағында карантиндік объектілердің әкелінуі мен таралуын болғызбау үшін жүзеге асырылады» [114, с. 25]. «Бақылаудың аталған түрлерін ведомствоның және оның аумақтық бөлімшелерінің лауазымды адамдары құжаттарды алдын-ала бақылау нысанында жүзеге асырады. Құжаттар талаптарға сәйкес келмеген жағдайда лауазымды адамдар өз құзыреті шегінде азық-түлік тауарларын әкелуді уақытша тоқтата тұру және оларды зертханалық сараптамаға жіберу туралы шешім қабылдайды, не Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен оларды Қазақстан Республикасының аумағына әкелуге тыйым салуды белгілейді» [113, с. 46]. Қазақстан Республикасында тауарлардың кедендік шекара арқылы өткізілуін бақылауды Мемлекеттік кірістер министрлігінің Кеден комитеті жүзеге асырады. Бұдан басқа, Қазақстанда мемлекеттік шекара арқылы өткізу пункттерінде басқа да ресми бақылау іс-шаралары өткізілуі мүмкін.

Негізгі айырмашылық мынада: «АҚШ-та өнімді елге әкелуді бақылайтын Ветеринариялық бақылау пункттері АҚШ Кеден – шекара қызметінің құрамына кіреді» [115, с. 64], Ал, «Қазақстан Республикасында-ауыл шаруашылығы министрлігінің құрылымында: Ветеринариялық бақылау және қадағалау комитеті және АӨК мемлекеттік инспекция комитеті» [108, с. 209].

Ветеринарлық бақылаудың бұл моделі өзінің тиімділігін дәлелдеді, бірақ ол Еуропалық Одақ пен АҚШ елдеріне тән емес. «Қазақстан үшін Дүниежүзілік сауда ұйымына кіруіне байланысты инспекторларды жеке құзыретті органға бағындыра отырып, ветеринариялық-санитариялық бақылаудың Батыс моделін дамыту орынды:

- Маркетинг және реттеу бағдарламасы (үшінші топ) АҚШ-тың ауылшаруашылық өнімдерінің ішкі және халықаралық маркетингін жеңілдетеді, АҚШ-тағы өсімдіктер мен жануарлардың денсаулығын қорғайды, генетикалық түрлендірілген организмдерді реттейді, жануарларды қорғау туралы Заңның қолданылуын реттейді және жабайы табиғатқа зиянды басқару қызметін жүзеге асырады. Агенттік ұлттық және халықаралық стандарттарды белгілеуге белсенді қатысады.

Агенттіктің құрамына:

- Ауылшаруашылық маркетинг қызметі американдық азық-түлік, талшық және арнайы дақылдар өндірушілері үшін ішкі және халықаралық маркетингтік мүмкіндіктер жасайтын бағдарламаларды басқарады. Бұл қызметтің инспекторлары аграрлық секторға арналған бағдарламаларды әзірлейді, халықаралық бағдарламаларға қатысады және әлеуетті халықаралық серіктестермен кездесулер өткізеді. Олардың жұмысы арқылы АҚШ Ауыл шаруашылығын дамыту және қолдау бойынша көптеген халықаралық бағдарламаларға қатысады. Қазақстандағы жағдайға келетін болсақ, осыған ұқсас функцияларды аграрлық азық-түлік нарықтары, органикалық өнімдер және техникалық реттеу департаменті орындайды, алайда аграрлық секторды тиімді дамыту үшін осы департаменттің мүмкіндіктерін кеңейту қажет, Бұл ауыл

шаруашылығы өнімдерінің ішкі және сыртқы нарықтарының жай-күйі мен даму бағыттарына мониторинг жүргізуге және өнімді әлемдік нарықтарға жылжытуға мүмкіндік береді. Аграрлық маркетинг қызметінің тағы бір маңызды функциясы - Тұтынушыға өзіне қажетті өнімді дәл таңдауға мүмкіндік беретін азық-түлік өнімдеріндегі таңбалауды бақылау болып табылады, сондай-ақ глютенсіз, жануарлардан алынатын өнімдерсіз, лактозасыз және т.б. өнімдер үшін ерекше таңбалау бар.

- Жануарлар мен өсімдіктердің денсаулығын тексеру Инспекциясы, ол өз кезегінде мыналардан тұрады: 1. Өсімдіктердің денсаулығына қауіп төндіретін гендік инженерия арқылы жасалған өсімдіктер мен белгілі бір организмдердің денсаулығын қорғау үшін жасалған биотехнологияны реттеу қызметтері. 2. Төтенше жағдайлар және сәйкестік қызметтері-бұл төтенше жағдайларға дайындық пен жауап беруге, реттеуші тергеулер мен құқық қолдану әрекеттеріне, қауіпсіздік бастамаларына және ауылшаруашылық агенттерінің қызметін реттеуге қатысты барлық мәселелерге бағытталған жаңадан құрылған бағдарлама. 3. Халықаралық қызмет зиянкестермен және аурулармен күресу саласындағы шетелдік серіктестермен ынтымақтасады, ауыл шаруашылығы өнімдерінің қауіпсіз саудасына жәрдемдеседі және зиянды зиянкестер мен аурулардың таралуын болдырмайтын техникалық және нормативтік дағдыларды дамыту үшін шетелдік серіктестермен халықаралық әлеуетті арттыруға инвестиция салады. 4. Өсімдіктерді қорғау және карантиндік Бағдарламасы Америка Құрама Штаттарының Ауыл шаруашылығы мен табиғи ресурстарын экономикалық және экологиялық маңызды зиянкестерді жұқтырудан және таратудан қорғайды және ауылшаруашылық өнімдерінің қауіпсіз саудасына ықпал етеді. 5. Жабайы табиғат қызметі - адамдар мен жабайы табиғаттың қатар өмір сүруіне мүмкіндік беру үшін жабайы табиғатқа қатысты қақтығыстарды шешуде федералды көшбасшылық пен тәжірибені қамтамасыз етеді.

- Жоғарыда аталған функциялардан басқа, жануарлар мен өсімдіктердің денсаулығын тексеру Инспекциясы жануарлардың денсаулығы мен күтіміне, өсімдіктердің денсаулығына, зиянкестер мен ауруларға қарсы күреске жауап береді және өнімнің экспорт-импортын бақылайды, соңғы функцияны екінші топқа жатқызуға болады, өйткені бұл функция өнімнің қауіпсіздігін және ауылшаруашылық өнімдерінің еркін ағынын қамтамасыз етеді, ауылшаруашылық өнімдерін қорғау АҚШ-тың зиянкестер мен ауруларға қарсы салалары, экспорттық нарықтардың американдық ауылшаруашылық өнімдеріне ашықтығын қолдайды, АҚШ-тың сауда серіктестері көтерген өсімдіктер мен жануарлардың денсаулығына қатысты негізсіз санитарлық немесе фитосанитарлық кедергілерді жою бойынша жұмыс. Техникалық сарапшылар тобына зерттеушілер, ветеринарлар, патологтар және энтомологтар кіреді. Қазақстанда импортталатын ауыл шаруашылығы өнімдерін бақылаудың аталған функцияларын ветеринария, фитосанитария және тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі департаменті орындайды.

- Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің құрылымында ауыл шаруашылығына тікелей қатысы бар сегіз Департамент бар,

олардың функцияларын төменде талқыланатын жануарлар мен өсімдіктердің денсаулығын тексеру қызметінің функцияларымен ішінара салыстыруға болады» [108, с. 199-200].

«Стратегиялық жоспарлау және талдау Департаменті мониторинг пен талдауға, агроөнеркәсіптік кешенді дамыту бойынша ұсыныстар әзірлеуге, агроөнеркәсіптік кешенді ғылыми қамтамасыз ету және кадрлар даярлау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыруға, оның ішінде ведомстволық бағынысты жоғары оқу орындарын, ғылыми-зерттеу және эксперименттік ұйымдарды дамыту жөніндегі қызметті ұйымдастыруға жауапты» [108, с. 199-200].

Мал шаруашылығы өнімдерін өндіру және қайта өңдеу бөлімі мал шаруашылығы және жайылымдық пайдалану саласындағы заңнаманы жетілдіру, отандық және шетелдік өндірістің жай-күйіне мониторинг жүргізу және талдау, мал шаруашылығы және аквамәдениет (балық шаруашылығы) саласындағы болжамдау, мал шаруашылығы және аквамәдениет саласындағы отандық және халықаралық инвестициялық жобаларды іске асыру және үйлестіру бойынша жұмыс жүргізуде.

Өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіру және қайта өңдеу бөлімі Өсімдік шаруашылығы, тұқым шаруашылығы және сортты сынау, Агротехнология, агрохимия, топырақ құнарлылығын қолдау және арттыру, агроөнеркәсіптік кешеннің техникалық саясаты, тұқым шаруашылығы мен сортты сынаудың дамуын болжау, маусымдық ауыл шаруашылығы жұмыстарын қамтамасыз ету, суармалы жерлерде мелиорацияның заманауи әдістері мен су үнемдеу технологияларын енгізу, суармалы жерлердің мелиоративтік жай-күйіне мониторинг жүргізу саласында жұмыс жүргізеді.

Агроазық-түлік нарықтары, органикалық өнімдер және техникалық реттеу департаменті агроазық-түлік нарықтарын реттеу, органикалық өнім өндіру және техникалық реттеу саласындағы ұлттық саясатты, стратегиялық жоспарларды, мемлекеттік және басқа да бағдарламалар мен жобаларды қалыптастырады және іске асырады.

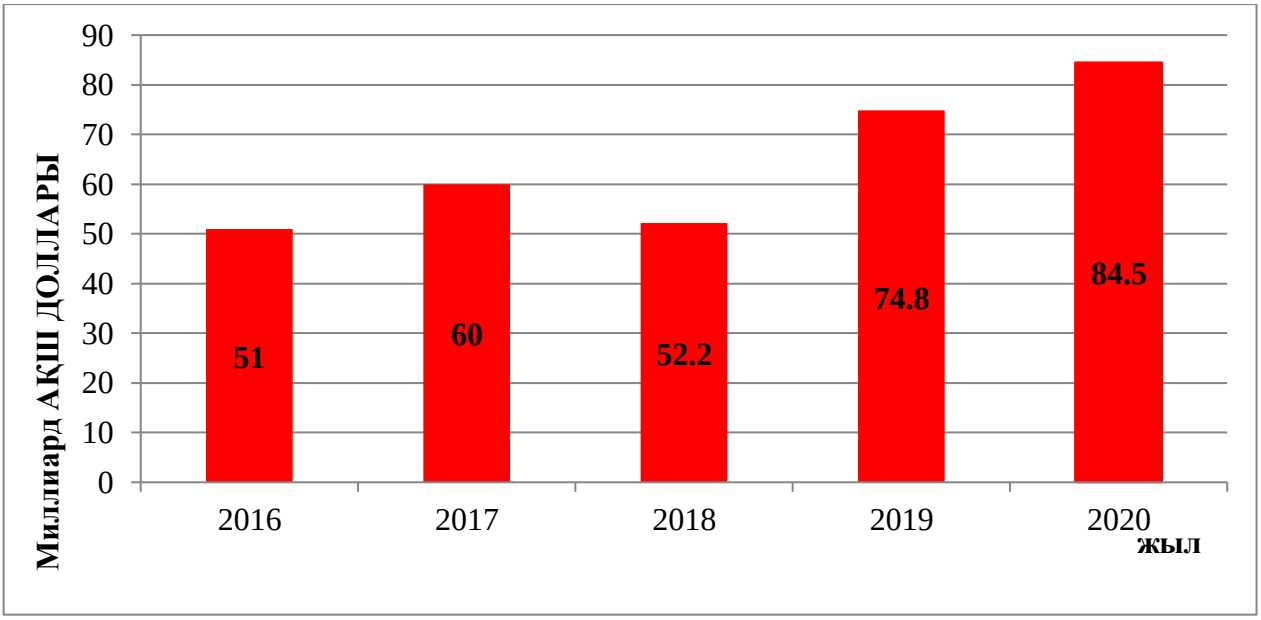
Ветеринария, фитосанитария және азық-түлік қауіпсіздігі департаменті осы мәселелер бойынша заңнаманы жетілдіру жолымен ветеринариялық және фитосанитариялық қауіпсіздік саласындағы бірыңғай ұлттық саясаттың стратегиялары мен іске асырылуын айқындайды.

АӨК Мемлекеттік қызметтерді дамыту және цифрландыру департаменті Агроөнеркәсіптік кешенде цифрландыру жобаларын енгізуге, ақпараттық технологияларды пайдалануды кеңейтуге бағытталған, бұл мемлекеттік қызметтер көрсету процестерінің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Бұл тарауда ауылшаруашылық өндірісі және табиғатты қорғау тобын қарастырады, ол елдің фермерлері мен ранчо иелерінің, сондай-ақ жекелеген ауылшаруашылық жерлерінің және басқа да өнеркәсіптік емес жеке орман алқаптарының менеджерлерінің департаментінің үйлестіру орталығы болып табылады. Агенттіктер егінді сақтандыру, консервациялау бағдарламалары, фермерлерді әлеуметтік қорғау, несиелер және апаттарға көмек бағдарламалары

арқылы ауыл шаруашылығымен байланысты елеулі тәуекелдерді азайтуға бағытталған бағдарламаларды жүзеге асырады. Бұл топқа келесі агенттіктер кіреді: фермаларға қызмет көрсету агенттігі, табиғи ресурстарды қорғау қызметі, тәуекелдерді басқару агенттігі.

Қазақстан Республикасының қаржы құралдары және микрокредит беру департаменті қарыздар/микрокредиттер нысанында қаржылық қызметтердің экономикалық қолжетімділігін арттыру үшін жағдайлар жасау арқылы ауыл шаруашылығына қаржылық қолдау көрсетеді. Бұдан басқа, Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытуды ынталандыру мақсатында Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 11 желтоқсандағы Жарлығымен «ҚазАгро «Ұлттық басқарушы холдингі» АҚ құрылды, ол «ҚазАгроҚаржы» АҚ, «Аграрлық кредиттік корпорация» АҚ, «қаржылық қолдау қоры» АҚ сияқты оған кіретін компаниялардың инвестициялық активтерін тиімді басқаруды қамтамасыз етеді ауыл шаруашылығы»» [116, с. 86] мұндай шешімдер қабылдау аграрлық секторды мемлекеттік қолдау көлемін ұлғайтуға мүмкіндік бергені, нәтижесінде саланы техникалық жаңғырту қарқынының артуына әкеліп соқтырғаны, бұл еңбек өнімділігіне оң әсер еткені атап өтілді. Мемлекеттік бюджеттен АӨК қолдау көлемінің өсу қарқыны 3-суретте көрсетілген.

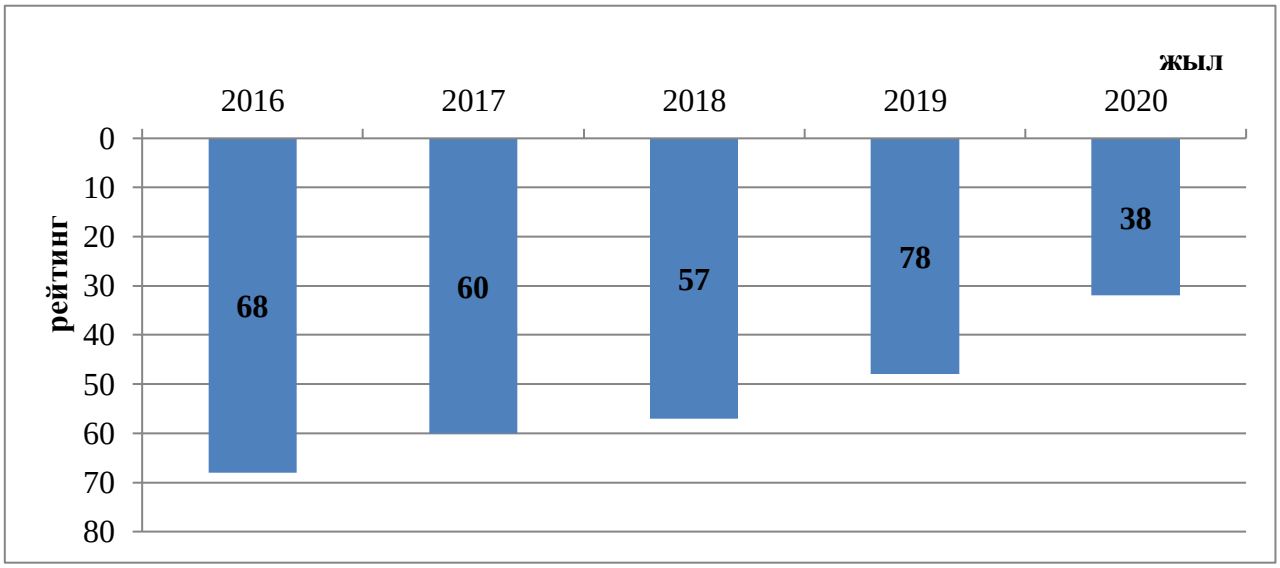
Сурет 3 - Агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік қолдау көлемі

«Аграрлық секторды қолдау бағдарламаларын қаржыландыру 2016-2020 жылдар аралығында АҚШ ауыл шаруашылығы министрлігінің жалпы бюджетінің 13% - дан 23% - на дейін өсті және 29,4 млрд АҚШ долларын құрады» [117, с. 243].

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету, астықтың ішкі нарығын тұрақтандыру, мемлекеттік астық саясатын іске асыру мақсатында, оның ішінде

АӨК субъектілерін қаржылық қолдауға белсенді қатысу арқылы «мемлекеттік азық-түлік келісімшарты» ұйымы құрылды (Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинетінің 1995 жылғы 21 наурыздағы no 309 қаулысы) [118, с. 36]. Сондай-ақ, халықаралық ұйымдар мен жобаларға қатыса отырып, импорттаушы елдердің мемлекеттік компанияларымен өзара іс-қимыл жасай отырып және ұзақ мерзімді сауда қатынастарын нығайта отырып, қазақстандық астықтың экспорттық әлеуетін дамыту үшін перспективалы нарықтарда сыртқы сауда қызметін ұйымдастыра отырып, астықтың сыртқы нарықтарында мемлекеттің мүдделерін білдіреді. Сипатталған іс-қимылдарды іске асыру Қазақстан Республикасына Азық-түлік қауіпсіздігінің жаһандық рейтингінде (The Economist Intelligence Unit деректері бойынша) 113 ел арасында 32-орынға ие болуға мүмкіндік берді.

4-суретте елдегі азық-түлік қауіпсіздігі деңгейінің өзгеруі көрсетілген [108].

Сурет 4 - Қазақстан Республикасындағы азық-түлік қауіпсіздігі деңгейінің өзгеруі (азық-түлік қауіпсіздігінің жаһандық рейтингі)

«Орман қызметіне кіретін бесінші табиғи ресурстар мен қоршаған орта тобының мақсаты-қазіргі және болашақ ұрпақтың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін елдің ормандары мен жайылымдарының денсаулығын, әртүрлілігін және өнімділігін сақтау» [108, с. 201]. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік басқармасы шеңберінде жайылымдарды қорғау және пайдалану мәселелері мал шаруашылығы және қайта өңдеу департаментінің құзыретіне жатады, ал өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіру және қайта өңдеу департаменті топырақ құнарлылығын сақтауға және арттыруға жауапты.

«Ауылдық аумақтарды дамытуды алтыншы топқа жататын мемлекеттік басқару органдары жүзеге асырады. Ауылдық коммуналдық қызметтер мен ауылдық тұрғын үй қызметтері кең ауқымды инвестициялар арқылы

Американың ауылдық жерлеріндегі адамдар мен қауымдастықтардың мүмкіндіктерін кеңейтуге және экономикалық қауіпсіздігіне үлес қосады. Бұл инвестициялар сапалы жұмыс орындарын құруға, инновациялар мен технологияларға қол жеткізуге мүмкіндік береді. Ауылдық даму бағдарламалары несиелер мен гранттар сияқты құралдар мен ресурстарды ұсынады» [119, с. 136].

Жұмыста, Қазақстан Республикасында ауылдық инфрақұрылымды дамыту үшін пайдаланылған ауылдық аумақтарды стратегиялық жоспарлаудың заманауи үрдістері мен шетелдік тәжірибесі көрсетілген.

«Шетелдік ауылшаруашылық қызметі жетінші топты ұсынатын агенттік болып табылады және оның рөлі фермерлерге әлемдік нарықта бәсекелестікке мүмкіндік беру болып табылады, сонымен қатар қызметтің міндеттеріне нарықты талдау, сауда саясаты, сауда әлеуетін арттыру және сауда процедураларын жеңілдету бағдарламалары арқылы АҚШ-тың ауылшаруашылық экспортын ілгерілету кіреді. Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің құрылымына кіретін халықаралық ынтымақтастық және инвестициялар тарту департаменті шетелдік ауыл шаруашылығы қызметінің функцияларын ішінара орындайды және Еуразиялық экономикалық одақ шеңберінде халықаралық интеграция және ынтымақтастықты үйлестіру жөніндегі жұмысты жетілдіру жолымен агроөнеркәсіптік кешенге инвестициялар ағынын ұлғайту үшін жағдайлар жасайды.

Сегізінші топ ең көп, өйткені АҚШ ауыл шаруашылығы министрлігі осы зерттеулерді білімге біріктіру арқылы АҚШ-та қауіпсіз, тұрақты, бәсекеге қабілетті азық-түлік және талшық өндіру жүйесін, сондай-ақ күшті қауымдастықтарды, отбасыларды және жастарды құруға бағытталған зерттеулерге басымдық береді. Осы мақсаттарға жету үшін келесі қызметтер құрылды: ауылшаруашылық зерттеулер қызметі, Экономикалық зерттеулер қызметі, ұлттық ауылшаруашылық статистикасы қызметі, Ұлттық азық-түлік және ауыл шаруашылығы институты» [108, с. 202-204].

«Қазақстанда бұл қызметтің функцияларын агроөнеркәсіптік кешенге жаңа технологиялар мен білімді енгізу, жаңа буын кадрларын даярлау үшін 2015 жылы құрылған «Ұлттық аграрлық ғылыми-білім беру орталығы» КЕАҚ орындайды. Ұлттық аграрлық ғылыми-білім беру мекемесінің құрылымына ұлттық және халықаралық аккредиттеуден өткен 3 аграрлық бейіндегі жоғары оқу орындары (Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Сәкен Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті), 24 ғылыми-зерттеу институты, 13 тәжірибелік-өндірістік шаруашылық және 5 сервистік ұйымдар, бірқатар ғылыми-зерттеу институттары кіреді. ҚР АШМ-нің 2020-2024 жылдарға арналған стратегиялық жоспарына сәйкес екі аграрлық ЖОО-ға ғылыми-зерттеу мәртебесін беру мәселесі пысықталатын болады, бұл олардың ғылыми зерттеулерге, елдің агроөнеркәсіптік кешенін дамытуда шетелдік технологияларды пайдалануға және өндірістік субъектілер арасында білімді таратуға қатысты дербестігін арттыруға мүмкіндік береді. Бұл ғылымның,

білімнің және өндірістің сапалы интеграциясын қамтамасыз етеді. Университет реформасы әлемдегі жетекші ауылшаруашылық зерттеу университеттерімен, соның ішінде Калифорния Дэвис университетімен (UC Davis, АҚШ) серіктестікте жүзеге асырылады» [120].

Қазақстан Республикасы мен АҚШ-тың басқару органдарының құрылымын егжей-тегжейлі салыстырмалы талдау американдық қызметтің құрылымы міндеттердің кең ауқымын қамтиды деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Мысалы, Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің құрылымында генетикалық түрлендірілген организмдермен, өнімдерді өткізумен және жойылып бара жатқан жануарлар мен өсімдіктер түрлерін қорғаумен айналысатын жекелеген департаменттер жоқ. Сондай-ақ, COVID-19 пандемиясынан туындаған карантиндік шектеулерге қарамастан жоспарланған бағдарламаларды жүзеге асыруға көмектесетін маңызды мемлекеттік бөлім болып табылатын төтенше жағдайлар және сәйкестік қызметтері жоқтың қасы.

«Ауыл шаруашылығын басқару органдарының құрылымын талдау көрсеткендей, АҚШ-тың агроөнеркәсіптік кешеніндегі мемлекеттік бақылау жүйесі өте көлемді және күрделі. Бұл ретте, АҚШ ауыл шаруашылығы министрлігінің құрылымына кіретін мемлекеттік органдар бақылау функцияларын ғана емес, сонымен қатар фермерлерге арналған ұсыныстарды әзірлеу, елде өндірілетін өнімдерді ілгерілету, аграрлық секторға мемлекеттік көмектің Елеулі бағдарламаларын іске асыру және т.б. арқылы саланың дамуына ықпал ететінін атап өткен жөн [108, с. 203].

«Мемлекет тарапынан Агроөнеркәсіптік кешенді бақылау мен қолдауды жандандыру нәтижесінде Қазақстан Республикасында экономиканың аграрлық секторының тиімділігі көрсеткіштерінің айтарлықтай өсуі байқалады. Статистикалық деректер Қазақстан Республикасында қабылданған агроөнеркәсіптік кешенді дамыту және оған басымдық беру бағдарламалары мен стратегияларының тиімді жұмысы туралы куәландырады, Еңбек өнімділігі, азық-түлік қауіпсіздігі, мемлекеттік қаржыландыру көлемі, АӨК өнімінің, оның ішінде қайта өңделген ауыл шаруашылығы өнімінің экспорты сияқты маңызды көрсеткіштер ұлғайтылды. Алайда, Ауыл шаруашылығын басқару органдарының құрылымын егжей-тегжейлі зерттеу осы саланы бақылау мен дамытудың кейбір бағыттары қамтылмағанын көрсетті, бұл генетикалық түрлендірілген организмдерді бақылау және елдегі сирек кездесетін жануарлар мен өсімдіктер түрлерінің сақталуын бақылау сияқты маңызды бағыттар. COVID-19 пандемиясынан туындаған карантиндік шектеулер АҚШ ауыл шаруашылығы министрлігінде Төтенше жағдайлар қызметі мен сәйкестік қызметінің құрылуына әкелді, бұл АҚШ экономикасының аграрлық секторына пандемияға дейінгі деңгейде қалуға мүмкіндік береді. Бұл қызметтің оң тәжірибесін толығырақ қарастырып, болашақта мүмкіндігінше Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенін басқаруда қолдану керек» [108, с. 203].

Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы өнімдерінің әлемдік нарығына шығуына және біздің еліміздегі осы саланың жоғары экономикалық

әлеуетіне байланысты ауыл шаруашылығын мемлекеттік басқару әлемнің озық елдерінің өнеркәсібін басқаруды ұйымдастырудың үздік мысалдары мен қағидаттарын пайдалануы тиіс. Осындай мысалдардың бірі АҚШ-тағы аграрлық секторды ұйымдастыру жүйесі болып табылады, ол Қазақстан сияқты елдің үлкен аумағы мен әртүрлі климаттық аймақтары және көптеген реттеу субъектілері бар, ветеринариялық және фитосанитариялық салауаттылықтың жоғары деңгейін, мал шаруашылығының, тамақ өнеркәсібінің, мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігінің дамуын көрсетеді.

3.3 Ауыл шаруашылығы саласындағы халықаралық ұйымдардың қызметінің құқықтық негіздері

Қарастырылып отырған тақырыптың өзектілігі аграрлық қатынастарды реттеу құқықтанушы ғалымдар мен халықаралық деңгейдегі сарапшылардың назарын үнемі аударып отыратындығында. Әр түрлі ауыл шаруашылық тауар өндірушілері мен басқа заңды тұлғалар арасындағы шарттық қатынастар агроөнеркәсіптік заңнама саласында жүргізілетін зерттеулердің басым бағыттарының бірі болып табылады. Сонымен бірге, ауыл шаруашылығының тұрақты, үдемелі және объективті түрде кедергі келтіретін белгілі бір проблемалар еленбей қалады немесе ішінара шешіліп отырады. Осыған байланысты ауыл шаруашылығы саласында жұмыс істейтін көптеген ұйымдар, соның ішінде мемлекетаралық сипаттағы ұйымдар пайда бола бастады.

Қазіргі уақытта әлемдік деңгейде аштық пен адамзаттың өте үлкен бөлігі үшін сапалы және пайдалы тағамға қол жетімділіктің болмауы мәселесі өткір тұр. «Соңғы мәліметтер бойынша, тіпті коронавирустық пандемияға дейінгі кезеңде де жер бетінде шамамен 690 миллион адам аштықтан зардап шекті, бұл планетаның жалпы халқының 8,9% құрайды. Сондай-ақ, 2019-2020 жылдар аралығында аштық саны 10 миллионға, ал 2015-2020 жылдар аралығында шамамен 60 миллион адамға артқанын ескерген жөн. Сонымен қатар, азық-түлік тапшылығын сезінетіндердің саны да артып келеді. 2019 жыл туралы айтатын болсақ, 750 миллион адам туралы айту орынды, бұл өз кезегінде планета халқының шамамен 10% құрайды» [121]. Мұны, сондай-ақ олармен тікелей байланысты және соған байланысты проблемаларды шешу жөніндегі әлемдік қоғамдастықтың күш-жігері ауыл шаруашылығы саласында жұмыс істейтін түрлі халықаралық ұйымдардың қызметінде іске асырылады. Олар өз қызметімен экономикалық дамымаған, әлсіз дамымаған және дамушы елдердің халқы үшін азық-түлікке қолжетімділікті қамтамасыз етеді, әлемдік ауыл шаруашылығы өндірушілерімен байланыс орнатады, олардың қызметін үйлестіреді және осы саладағы алғышарттарды да, бар проблемаларды да жоятын институттар құрады. «Сонымен қатар, бұл ұйымдар, бір жағынан, олардың жұмысының тиімділігінің дәлелі ретінде қызмет ететін, екінші жағынан, халықаралық және ұлттық, мемлекеттік құқықта белгілі бір ережелерді жүзеге асырудың негізі және теориялық-құқықтық негізі ретінде қызмет ететін құжаттамалар жиынтығын әзірлеуде» [122, с. 45].

Сондай-ақ, бұл мәселелер ресейлік және шетелдік АҚШ [123], Ұлыбритания [124], Франция [125], Өзбекстан [126] зерттеушілердің бірқатар ғылыми басылымдардағы жарияланымдарына негізделгенін атап өту маңызды.

Агроөнеркәсіптік кешендегі халықаралық ынтымақтастықтың негізгі мақсаттары мен мәселелеріне келетін болсақ, қазіргі уақытта әдістер мен стратегияларды әзірлеу адамзат өркениетінің маңызды моральдық-идеологиялық бағыттарының бірі болып табылады, ол тұрақты және үдемелі даму жүйесін құруға бағытталған, мысалы, қазіргі әлемнің көптеген елдері өкілдерінің жария мәлімдемелерімен расталады. Себебі, мұндай стратегияны іске асыру қоршаған ортаны, экономиканы және қоғамды үйлестірілген дамыту негізінде қоғамның барлық топтары үшін жаңа мүмкіндіктер ашады. Ұлттық деңгейде ғана емес, жаһандық деңгейде де тұрақты, жүйелі дамуға көшуді қамтамасыз ету құралдарды қаржыландыру, әлеуетті арттыру, сауда, сондай-ақ технологияларды беру саласындағы тиісті бағдарламалық құжаттар болып табылады. Атап айтқанда, халықаралық ынтымақтастық стратегиясы туралы айтатын болсақ, бұл орнықты дамудың барлық секторларындағы, яғни энергетикадағы, биологиялық әртүрлілікті қорғаудағы, орманды пайдаланудағы, теңіз ресурстарын пайдаланудағы және т.б. ынтымақтастықта көрініс табуы мүмкін. Жоғарыда аталған салаларда тәжірибе алмасу және технологиялар трансферті арқылы көрінетін халықаралық ынтымақтастық бенефициар елдердің ауыл шаруашылығы мен экономикалық жүйелерінің аграрлық секторын дамыту үшін ерекше маңызды. Бұл аштық пен дұрыс тамақтанбау сияқты мәселелермен байланысты – бұл кедейлікпен тығыз байланысты жаһандық, жаһандық мәселе және оларды жою тұрақты ауыл шаруашылығына көшумен тығыз байланысты тұрақты даму мәселесі. Осыған байланысты халықаралық-құқықтық жүйенің және тиісінше қабылданған және қолданыстағы тиісті нормативтік құқықтық актілер массивінің агротехнологиялар трансферті халықаралық ауқымда аграрлық секторды дамытудың қазіргі заманғы қажеттіліктеріне қаншалықты жауап беретіндігінің саяси-құқықтық негізін айқындайтынын қадағалау және бақылау проблемасы ерекше өзектілікке ие болып отыр [127, с. 68]. «Сенімді, тұрақты даму саласындағы негізгі халықаралық құжаттардың маңызы артып келеді. Бұл тұрақты даму Тұжырымдамасы оның дәйекті дамуына әсер ететін қазіргі халықаралық құқықтың идеологиялық негіздерінің біріне айналғандығына байланысты.

Агротехнологияларды дамыту, сондай-ақ олардың халықаралық трансфері тұрақты даму стратегиясын іске асыру шеңберінде аграрлық сектордағы халықаралық ынтымақтастықтың маңызды бағыты болып табылады» [128, с. 219]. Сонымен қатар, олар ұлттық, мемлекетаралық деңгейде технологияларды дамыту және трансфермен тығыз байланысты. Халықаралық технологиялар трансфері ғылыми-техникалық инновациялар саласындағы халықаралық ынтымақтастықтың нысаны болып табылады және халықаралық заңдармен және нормативтік актілермен реттеледі. Ол кейбір экономикалық дамымаған елдердің технологиялық қажеттіліктерін технологиялық дамуда жетістікке жеткен басқа дамыған елдерден технологияларды импорттау арқылы

қанағаттандыра алады. Қазіргі жағдайда, экономикалық реформаларға және Бразилияның, Қытайдың, Үндістанның және басқа да бірқатар елдердің кейінгі дамуына байланысты солтүстік-оңтүстік желісі бойынша техникалық ынтымақтастық кеңейе бастағанын есте ұстаған жөн.

«Қазіргі жағдайда, экономикалық реформаларға және Бразилияның, Қытайдың, Үндістанның және басқа да бірқатар елдердің кейінгі дамуына байланысты солтүстік-оңтүстік желісі бойынша техникалық ынтымақтастықтың кеңейе бастағанын есте ұстаған жөн. Атап айтқанда, ол оңтүстік ынтымақтастығымен толықтырылды» [129, с. 17]. Бразилия жаһандық технологиялық алшақтықты (соның ішінде аграрлық секторда) қысқарту үшін жаңа перспективалар ашқан технология доноры еліне айналды. Осылайша, аштық пен тамақтанбау проблемалары негізінен дамушы елдерге, яғни әсіресе әлемдік дамудың шетінде тұрған ең аз дамыған елдерге тән.

Бұл: ««Мыңжылдықтың даму мақсаттары» халықаралық құжатындағы алғашқы міндеттердің бірі кедейлік пен аштықты жою болып табылады» [130].

Айта кету керек, «XX ғасырдың екінші жартысында дамыған елдер де: кейбір дамушы елдер де (соның ішінде Қытай, Бразилия, Мексика, Индонезия) ауылшаруашылық өндірісі мен азық-түлік қауіпсіздігінің айтарлықтай өсуіне қол жеткізді. Бұл негізінен ауыл шаруашылығына инвестициялардың ұлғаюына және экономиканың аграрлық секторының дамуына, компоненттік технологиялардың қолданылуына және генетикалық түрлендірілген тұқымдардың сәтті таралуына байланысты, бұл өз кезегінде экономиканың өнімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Дегенмен, оның кемшілігі де бар, ол пайдаланылған ауылшаруашылық моделі жағымсыз салдарға әкелді, атап айтқанда топырақтың тотығуы, топырақ гумусының азаюы, парниктік газдар шығарындылары, химиялық шығарындылар, «өлі аймақтардың» пайда болуы, Топырақ эрозиясы, суару үшін жер асты суларының сарқылуы, бұл топырақтың жоғалуына әкелді ауыл шаруашылығы дақылдарының биологиялық әртүрлілігі» [131].

Жоғарыда айтылғандардың барлығы, бір қарағанда, ауыл шаруашылығының өнімділігін арттырудың сәтті «осалдығын» көрсете алады. Алайда, кейбір аймақтарда, әсіресе аз дамыған елдерде, тіпті бұл тұрақсыз нәтижелер де айқын емес.

«Мұның себептерінің бірі-зиянды тенденцияларды уақтылы қадағалау және олардың алдын-алу шараларын қабылдау мүмкін болмайтын технологияның үздіксіз алшақтығы мен тапшылығы» [132]. «Жаңа сын-қатерлер жағдайында халықаралық қоғамдастық қол жеткізілген нәтижелерге тоқталмады. Аштықты жою, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету, тамақтануды жақсарту және тұрақты ауыл шаруашылығына жәрдемдесу орнықты даму мақсаттарының дербес пункттерінің бірі ретінде қарастырылады. Қойылған мақсатты іске асыру тиісті білім мен технологияларға негізделген өндіріс пен тұтынудың ұтымды моделіне көшу шеңберінде қол жеткізіледі. Барлық елдер мен халықтар өздерінің ауылшаруашылық өндірушілері атынан білім мен технологияны, тиісті деректерді ұсынып, оларға қол жеткізуді

қамтамасыз етуі керек. Ауыл шаруашылығы технологияларын беру туралы халықаралық заңдар мен нормативтік актілер халықаралық құқық субъектілерінің, яғни белгілі бір халықаралық шарттардың қатысушылары болып табылатын мемлекеттер мен халықаралық ұйымдардың өз міндеттемелерін орындауын үйлестіруді қамтамасыз етуге арналған. Бұл процестерге тек елдер ғана емес, сонымен қатар халықаралық ұйымдардан бастап академия өкілдеріне, сондай-ақ тұрақты даму үшін Жаһандық серіктестіктің мүшелері болып табылатын инженерлерге дейін әртүрлі мүдделі тараптар қатысады. Оларға фермерлер, үкіметтік емес зерттеу орталықтары, үкіметтік емес ұйымдар және агрохолдингтер де кіреді» [133, с. 11].

Қазіргі заманғы халықаралық құқық тұрақты ауыл шаруашылығына көшуді қаншалықты қамтамасыз ететінін әртүрлі салалардағы мемлекетаралық ынтымақтастықтың халықаралық-құқықтық жүйесінің тиімділігін бағалау арқылы бағалауға болады. «Саяси міндеттемелерді орындау халықаралық құқықтың нормалары мен қағидаттарын сақтауға негізделеді, ал халықаралық құқықтың нормалары мен қағидаттары өз кезегінде тиісті нормативтік құқықтық актілерде нақты нысанда көрсетілген халықаралық-құқықтық міндеттемелерді орындауға негізделеді. Сонымен қатар, олардың (міндеттемелерінің) орындалуы нақты, нақты мақсаттар мен ынтымақтастықтың міндетті шарты болып табылады. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, тұрақты дамуға көшуге арналған жоғары деңгейдегі халықаралық конференциялардың шешімдері сияқты халықаралық құқық көздерінде тіркелген саяси-құқықтық міндеттемелер туралы айту өте қолайлы болып көрінеді» [134]. Олардың ішінде, қатысушы субъектілер, оның ішінде халықаралық ұйымдар орнықты даму стратегиясын іске асырудың барлық аспектілері бойынша саяси және заңды міндеттемелерді өзіне алады. «Қазіргі заманғы халықаралық құқықтың нормалары мен қағидаттарын талдау кезінде және елдер қабылдайтын және орындайтын халықаралық-құқықтық міндеттемелерді түсіндіру кезінде прогрессивті және тұрақты даму тетіктеріне қатысты негізгі халықаралық құжаттардың ережелерін ескеру қажет.

Мемлекеттер арасындағы, соның ішінде ауыл шаруашылығы саласындағы ынтымақтастықтың әртүрлі нысандарын демократияландыруға байланысты жекелеген фермерлердің, саясаткерлердің, азаматтық қоғамның, агробизнестің және академиялық элиталардың қатысуымен өкілдік серіктестіктерді қамтитын әртүрлі ұйымдық құрылымдар кеңінен дамыды» [135, с. 62]. Бұл көпжақты және ашық серіктестіктер мемлекеттің, оның ішінде мемлекеттік инвестициялар түрінде қатысуын көздейтіні анық. Ауыл шаруашылығының жаңа әдістерін тарататын ұйымдық құрылымдардың мысалдары ретінде тұрақты азық-түлік зертханаларына арналған Альянс сияқты ҮЕҰ туралы айту керек.

Бұл ауыл шаруашылық өсімдіктерінің сорттары мен малдың биологиялық түрлерін жақсарту және оларды бүкіл әлемге тарату үшін биотехнологияларды әзірлеуге бағытталған үкіметтік емес ұйым. Шын мәнінде, агротехнологиялар трансфері саласындағы маңызды тетік гендік инженерия нәтижелерін әзірлеумен және таратумен айналысатын ауыл шаруашылығы технологияларын Трансфер

және пайдалану жөніндегі қызметтер көрсету жөніндегі халықаралық агенттік болып табылады. Сондай-ақ, осы салада белсенді жұмыс істейтін жеке сектордың белсенділігін атап өтуге болады. Мысалы, Нетафим. Бұл ұйым бүкіл әлем бойынша өз аудиториясын кеңейтеді. Оның білім мен технологияны беру әдістеріне оқыту, практикалық қолданудың жеке демонстрациялары және дақылдарды отырғызу семинарлары кіреді. Израильдегі «Нетафим» орталығы және оның Мексика мен Үндістандағы филиалдары барлық мүдделі тараптарға ашық ауада тамшылатып суару шешімдерін, сондай-ақ жылыжайларды пайдалану бойынша тренингтер өткізеді.

Осы зерттеудің шеңберінде осындай ұйымдардың бірінің, атап айтқанда Біріккен Ұлттар Ұйымының Азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымының (ФАО) (Біріккен Ұлттар Ұйымының Азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымы) қызметінің теориялық және құқықтық және практикалық негіздеріне назар аударғым келеді, ол жүйеге кіретін ірі, сондай-ақ беделді мамандандырылған мекемелердің бірі болып табылады.

«1945 жылы Квебекте (Канада) өткен конференцияда аштық пен тамақтанбаумен күресу үшін азық-түлік өндірісі мен таратудың тиімділігін арттыру шараларын әзірлеу, сондай-ақ үздіксіз жүзеге асыру мақсатында құрылды. ФАО бейтарап форум, сондай-ақ білім мен ақпарат көзі ретінде әрекет етеді. Бұл ұйым дамушы елдерге (сондай-ақ өтпелі экономикасы бар елдерге) ауыл шаруашылығы мен орман шаруашылығын да, балық шаруашылығын да жаңғыртуға және жетілдіруге көмектеседі. ФАО-ның арнайы бағдарламалары мемлекеттерге дағдарыстарды жеңуге көмек көрсетеді. ФАО қолдайтын жобалар жыл сайын 2 млрд АҚШ долларынан астам қаражат жинайды» [136, с. 87].

Қазіргі уақытта ФАО-ға 189 ел, оның ішінде Еуропалық Одаққа мүше мемлекеттер мүше болып табылады. 1945 жылғы ФАО жарғысы ұйымның мақсаттары мен қызметін анықтайды. Оларға ауылдық жерлердің дамуына жәрдемдесу, ауыл халқының өмір сүру деңгейін арттыру, адамдардың тамақтануын жақсарту және аштықты жою, ауыл шаруашылығына инвестицияларды ынталандыру, әзірленген технологияларды дамушы елдерге беру, осы мемлекеттердегі ауыл шаруашылығын зерттеуге жәрдемдесу, сондай-ақ ресурстарды игеру процесінде техникалық көмек көрсету жатады.

«Сонымен қатар, ФАО мүшелері жоғарыда аталған қиындықтарды жеңуге бағытталған ағымдағы бағдарламаларды қаржыландыруды қамтамасыз етеді, даму қоғамының қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін Үкіметке ауылшаруашылық жоспарлау саясаты мен қызметтері бойынша ұсыныстар береді, Үкімет пен ауыл тұрғындарына техникалық ынтымақтастық және көмек бағдарламаларын әзірлейді және мүше мемлекеттерге серіктестікке көмектесу үшін технологияларды ұсыну механизмі ретінде қызмет етеді. әлемдегі үкіметтер және басқа да мүдделі және қатысушы ұйымдар. Инвестициялық жобалар мен даму жоспарларын әзірлеу. Тамақ өнеркәсібін дамытудың осы стратегиялық бағыттарын тұжырымдау және іске асыру үшін осы ұйымның қызметіне арналған халықаралық конференцияларды ұйымдастыру және шақыру маңызды болып табылады» [137, с. 13].

«ФАО бастамасымен өткізілген алғашқы Дүниежүзілік азық-түлік конференциясы 1974 жылы Италия астанасы Римде өтті. Бұл кездесу 1972-1974 жылдардағы әлемдік азық-түлік дағдарысына байланысты өткізілді. Конференция қорытындысы бойынша қабылданған аштық пен тамақтанбауды жою туралы Дүниежүзілік декларацияда бүкіл әлемдегі адамдардың әл-ауқаты азық-түліктің жеткілікті мөлшерін қамтамасыз ететін халықаралық азық-түлік қауіпсіздігі жүйесін құруға тікелей байланысты екендігі атап өтілді. Сонымен қатар, Декларацияда барлық мемлекеттер барынша ынтымақтасуға, егеменді мемлекеттердің ішкі істеріне араласпау қағидатын сақтауға, тең құқықты қамтамасыз етуге, ұлттық тәуелсіздік пен егемендікті құрметтеуге тиіс. Кездесу барысында азық-түлік мәселелерін шешудің бірқатар бағыттары халықаралық міндеттеме түрінде белгіленіп, нақтыланып және ресми расталды» [138].

БҰҰ Бас Ассамблеясы (БҰҰ АА) бұл актіні мақұлдады. БҰҰ Бас Ассамблеясының 1974 жылғы қарарында осы шараларды іске асырудың кейбір басым бағыттары белгіленді: дәнді дақылдардың (астық қорының) мемлекеттік резервтерін құру және оларды мемлекетаралық деңгейде үйлестіру; дамушы елдерде азық-түлік өндірісін ұлғайту мақсатында экономикалық көмек көрсету; азық-түлік тауарларын өндіру мен сауданың жаһандық ақпараттық жүйесін құру; жаһандық азық-түлік тауарларын өндіру және сату мәселелері бойынша тұрақты үкіметаралық консультацияларды қамтамасыз ету.

Осы Ережелердің маңыздылығын атап көрсете отырып, халықаралық қауымдастық өзара тәуелділіктің бар факторларын және жаһандық проблемалардың болуын ескереді. Бұл құжаттарда әлемдік азық-түлік проблемаларын шешу бойынша бірлескен іс-қимылдарды қабылдау және үйлестіру қажеттілігі мойындалады. Осылайша, БҰҰ Бас Ассамблеясының 1974 жылғы қарарында алғаш рет мемлекеттердің мінез-құлқының қатаң ережелері белгіленді. Бұл олардан ауытқуға жол бермейтін нақты позицияларда көрініс тапты.

«ФАО-ның экономикалық және саяси актілермен халықаралық байланыстары мен ынтымақтастығы туралы айта отырып, Біріккен Ұлттар Ұйымы жүйесінің ұйымдарымен: халықаралық еңбек ұйымы (ХЕҰ); Біріккен Ұлттар Ұйымының Балалар Қоры (ЮНИСЕФ); Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы (ДДҰ); Біріккен Ұлттар Ұйымының білім беру мәселелері жөніндегі Ұйымы, ғылым және мәдениет (ЮНЕСКО); азық-түлікті дамыту бағдарламасы (БҰҰДБ); Біріккен Ұлттар Ұйымының Қоршаған ортаны қорғау бағдарламасы (ЮНЕП); Біріккен Ұлттар Ұйымының өнеркәсіптік даму ұйымы (ЮНИДО); сауда және даму конференциясы (ЮНКТАД); экономикалық және әлеуметтік кеңес (ЭКОСОС); Еуропалық экономикалық комиссия және т. б» [128, с. 223].

Ұйым сонымен қатар, мамандандырылған қорлармен, мекемелермен және салалық құрылымдармен, атап айтқанда Халықаралық стандарттау ұйымымен (ИСО), Халықаралық ауыл шаруашылығын дамыту қорымен (ХҚЕС), Дүниежүзілік метеорологиялық ұйыммен (ДМҰ) өзара әрекеттеседі» [139, с. 22].

«ФАО-ның негізгі серіктестерінің бірі-Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы, өйткені екі мекеме де адамдардың салауатты өмір салтын қамтамасыз

етумен байланысты ұқсас тапсырмаларды орындауға қатысады. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының анықтамасына сәйкес, адам денсаулығы-бұл аурудың немесе физикалық ақаулардың болмауын ғана емес, толық физикалық, психикалық және әлеуметтік әл-ауқатты қамтамасыз ететін жағдай. «Адам денсаулығы» ұғымы үш маңызды компонентті қамтиды: физикалық денсаулық, психикалық және психологиялық денсаулық, халықтың әлеуметтік әл-ауқаты. Физикалық денсаулық тағамның мөлшері мен сапасына тікелей байланысты екеніне күмән жоқ» [140, с. 107]. Осыған байланысты аштық пен дұрыс тамақтанбау мәселесі жаһандық денсаулық сақтаудың заманауи мәселелерінің бірі болып табылады. «ФАО мен ДДҰ-ның өзара іс-қимыл тақырыбын қарастыра отырып, оның негізінде 1963 жылы құрылған «Кодекс Алиментариус» бірлескен бағдарламасы жатқанын атап өткен жөн»» [141, с. 71]. «Алиментариус Кодексі тұтынушылардың денсаулығын қорғау және саудадағы адал бәсекелестікті қамтамасыз ету үшін әзірленген халықаралық стандарттардың, нұсқаулықтардың, сондай-ақ арнайы ережелердің жинағы болып табылады. Мұндай стандарттарды біріздендіру сауда кедергілерін жояды, азық-түліктің еркін ағынын қамтамасыз етеді және сонымен бірге тұтынушылардың денсаулығын қорғайды. Бұл жоспарды БҰҰ мамандандырылған мекемелерінің ең тиімді бірлескен бастамаларының бірі ретінде бағалауға болады. Бұл Кодекс салауатты, пайдалы және қоректік тағамдарға қол жеткізуге көмектеседі, сонымен қатар ол ауыл шаруашылығы мен азық-түлік жүйелеріне тікелей тәуелді адамдар үшін стандарттарды әзірлейді және оларды негізгі табыс көзі ретінде қарастырады» [38, с. 46].

Сондай-ақ, ФАО мен ДДҰ арасында тамақтану нормаларын сақтамайтын дамушы елдерде жұмыс істеу үшін кадрлар даярлау саласында ынтымақтастық орнатылды, бұл өз кезегінде көптеген аурулардың себебі болып табылады. Мысалы, семіздік-бұл жыл сайынғы жиналыстарда жиі көтерілетін тамақтану мен денсаулықтың маңызды мәселелерінің бірі. Осылайша: «ДДҰ ФАО-ның маңызды және тиімді серіктестерінің бірі болып табылады, өйткені екі ұйымның проблемалары бір-бірімен тығыз байланысты, бұл олардың тиісті іс-шараларды ұйымдастыру мен өткізудегі белсенділігі мен жақындығын анықтайды» [142, с, 19].

««Тұтастай алғанда, ФАО-ның осы зерттеуі шеңберінде қарастырылатын халықаралық ұйымдардың қызметі экономикалық процестерді «заңға дейінгі» реттеу құралы ретінде қызмет ететін осындай нормативтік құқықтық және өзге де актілерді әзірлеу жазықтығында жатыр, бұл, атап айтқанда, халықаралық тақырыптық конференциялардың шешімдерінде айқындалған. Олар сондай-ақ заттардың объективті қалыптасқан жағдайын белгілейді, қол жеткізуге болатын мақсаттарды анықтайды, сонымен қатар әзірленген құжаттық база болашақ халықаралық-құқықтық құжаттардың негізі ретінде пайдаланылуы немесе оларды дайындауда қосымша, көмекші көздер ретінде пайдаланылуы мүмкін» [143, с. 51]. «Бұл ретте қазірдің өзінде бірқатар Дүниежүзілік азық-түлік форумдарының қорытынды құжаттарында бекітілген және мақұлданған кейбір халықаралық шарттарда көрсетілген халықаралық қоғамдастықтың

міндеттемелерін қолданыстағы құқықтық іске асыру туралы айтуға болады» [144, с. 30].

Қорыта келгенде, аграрлық сектордың тиімділігін арттыру инновациялық әзірлемелердің жүйелі таралуына және соңғы белсенді қолданылуына әкеледі. Сонымен бірге, осы процестерде «транзиттер», атап айтқанда технологиялар трансфертін қамтамасыз ететін және әртүрлі саяси, экономикалық, сондай-ақ халықаралық міндеттемелер жүктейтін институттар пайда болады. Атап айтқанда, экономикалық жүйенің аграрлық секторындағы қызметті анықтайтын халықаралық ұйымдар құрылды.

Бұл ретте дайындықты және көтеретін қиындықтарды үйрету қажет.

Ұлттық деңгейде қатардағы қиындықтардың болуын атап өтуге болады, мысалы, Исландия орталықтары институттар мен жеке сектор субъектілері, олар қаржылық, ұйымдастырушылық және басқа да аумақтарда жатыр, сондай-ақ зияткерлік меншікті түсінудің мәнінен туындайтын барлық салдарлармен байланысты. Осылайша, субъектілерді үйлестіруді жетілдіру (зерттеуде қарастырылған процестер барысында) мемлекетаралық және ұлттық деңгейлерде, тұрақты аграрлық және өнеркәсіптік дамудың жоғары деңгейінде, атап айтқанда жеткілікті қаржыландыру, әлеуетті арттыру, әлемдік сауда жүйесіне интеграциялау, сондай-ақ халықаралық деңгейде орындалуын қамтамасыз ететін симметриялы және үдемелі даму кезінде мүмкін болады.

Айта кететін мәселелердің қатары зерттеу барысында анықталғанын атап өткен жөн, оларды қарастыру әрі қарайғы зерттеушілер үшін маңызды бағыт болады. «Мысалы, халықаралық деңгейдегі институттардың әртүрлі топтары арасында, атап айтқанда ауыл шаруашылығы өнімдерінің саудасы саласында ұйымшылдық пен өзара сенімді нығайту жөнінде практикалық ұсынымдар әзірлеу, сондай-ақ аграрлық сектордағы экономикалық дамымаған елдер арасындағы техникалық ынтымақтастықтың ауқымын ұлғайту жөнінде нақты шаралар ұсыну қажет» [145, с. 218].

Қорыта келгенде, айтарымыз аграрлық секторлардағы халықаралық ұйымдардың қызметі төмендегідей бес бағыт бойынша зерделенді:

1. Бірінші кезеңде зерттеу аясында қарастырылып отырған салада мемлекетаралық ұйымдардың өзара іс-қимылының өзекті жүйесін қалыптастырудың алғышарттарын қамтамасыз еткен объективті қолданыстағы жаһандық проблемаларға талдау жүргізіледі.

2. Екінші кезеңде халықаралық ұйымдардың жоғарыда аталған түрінің қызметін айқындайтын құқықтық алғышарттар мен құқықтық негіздерге талдау жүргізіледі және олардың неғұрлым маңыздылары айқындалады.

3. Үшінші кезеңде, халықаралық ауылшаруашылық ұйымдары қызметінің сипатын қарастырудың негізгі контекстінде осы саладағы ең маңызды құрылымдардың бірі болып табылатын нақты құрылымның жұмысы талданады.

4. Төртінші кезеңде осыы ұйымның халықаралық құқық жүйесіне әсері туралы нақты тұжырымдар жасалады, атап айтқанда, осы ұйымның теориялық және практикалық әзірлемелері халықаралық нормативтік құқықтық актілерді дайындауда қолданылды.

5. Бесінші кезеңде зерттеу аясында қарастырылған бірқатар факторлардың өзара тәуелділігі туралы жалпы тұжырымдар жасалады, сонымен қатар теориялық тұрғыдан зиянды тенденцияларды көрсетеді, оларды жою жолдарын қарастыру және дамыту үшін одан әрі назар аудару керек.

3.4 Ауыл шаруашылығын цифрлық трансформациялауды құқықтық реттеу мәселелері

Тұрақты даму қазіргі мемлекеттердің БҰҰ Бас Ассамблеясының 66/288 қарарында тұжырымдалған «біз қалаған болашақты» құрудың басты шарты ретінде демократия, құқық үстемдігі, халықаралық және ұлттық құқық деңгейіндегі мемлекеттік басқару қағидаттарына негізделуі тиіс. Коронавирустық пандемияның ауыр зардаптарынан кейін ұлттық экономикалардың қалпына келуі жағдайында цифрландыру мемлекеттік басқаруды жаңғырту факторы ретінде бірінші кезектегі маңызға ие болады.

Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар онлайн режимінде мемлекеттік органдар мен қоғам арасында тиімді ақпарат алмасуға ықпал етеді. Электрондық үкімет құрылымының кеңеюі мемлекеттік органдар мен қоғамның өзара іс-қимыл тенденциясына әкелді және басқаруда инновацияларды енгізу үшін ақпараттық технологияларды пайдалануға мүмкіндік берді. Цифрлық технологияларды пайдалану ақпарат алмасу сапасын едәуір жеделдететінін және жақсартатынын, Үкімет қызметінің ашықтығы мен есептілігін, мемлекеттік қызметтердің кең спектрін ұсынудың жеделдігі мен тиімділігін қамтамасыз ететінін атап өту маңызды [146].

««Қазақстан Республикасы БҰҰ-ға мүше 193 мемлекет арасында орнықты даму мақсаттарына қол жеткізу бойынша тиімді шаралар қабылдауда және БҰҰ-ның электрондық үкіметті дамыту рейтингінде 28-ші орында» [147]. «Сонымен қатар, «даму мен жетілдіру әлеуеті жеткілікті жоғары, ал одан әрі әлеуметтік жаңғырту экономикалық және әлеуметтік аспектілерді қазіргі әлемнің талаптары мен стандарттарына бейімдеуді көздейтінін» атап өткен жөн»» [148].

Осы зерттеу шеңберінде цифрландыру Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқаруды жаңғыртудың, әсіресе ақпараттық-коммуникациялық технологияларды енгізуге аса мұқтаж саланың маңызды факторы ретінде қарастырылады.

«Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған ұлттық жобасы Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі Агроөнеркәсіптік кешендегі мемлекеттік инспекция комитетінің «Республикалық фитосанитариялық диагностика және болжау әдістемелік орталығы» республикалық мемлекеттік мекемесін материалдық-техникалық құралдармен, зертханалық жабдықтармен, Интернет желісіне үздіксіз жоғары жылдамдықты қолжетімділікпен материалдық қамтамасыз етуді жеткізу сияқты цифрлық шешімдерді енгізу жөніндегі бірқатар іс-шараларды қамтиды» [149, с. 8].

«Сондай-ақ, цифрлық шешімдерді дамыту үшін финтех (Финтех

(қаржылық технологиялар) - бұл «үлкен деректер» (Big Data), жасанды интеллект және машиналық оқыту, роботтандыру, блокчейн, бұлтты технологиялар, биометрия және т.б. сияқты инновациялық технологияларды қолдана отырып, қаржылық қызметтер мен қызметтерді ұсыну) және агротехнологиялық құралдарды пайдалануды әзірлеу, электрондық түрде топырақ карталарын жасау, электрондық түрде геоботаникалық карталарды жасау, цифрлық ортофотопландарды дайындау, мемлекеттік жер кадастрының автоматтандырылған ақпараттық жүйесінің «Мұрағат» жүйесін пайдалана отырып, жер-кадастрлық істерді сканерлеу, қалалар мен ауылдардық жерлерде қалыптастырылған есепке алу кварталдарының электрондық карталарын жасау» [55].

Жаңа цифрлық белсенділік қазіргі заманғы құқыққа үлкен қиындық туғызады. Цифрландыру ақпараттық қоғамның контурын көбірек алатын қоғам өмірінің барлық салаларында қоғамдық қатынастарды нормативтік реттеу моделін тиімді өзгертуді талап етеді.

Бұл тұрғыда Агроөнеркәсіптік кешенде цифрлық шешімдерді қолданудың әсері, әлемдік тәжірибе көрсеткендей, көбінесе, мемлекеттік басқаруды ұйымдастыру деңгейіне байланысты. «Әлемдік ауыл шаруашылығы саласы қазіргі заманның сын - қатерлеріне-азық-түлік қауіпсіздігіне төнетін қатерлерге, нарықтық күйзелістерге, климаттың өзгеруіне тап болады және өзгермелі жағдайларға бейімделуге, жасыл энергетика мен биоэкономикаға көшуді қолдауға, климаттық бейтарап болуға және қоршаған ортаға зиянды әсердің алдын-алуға мәжбүр.

Бұл күрделі процесте цифрлық технологияларды қолдану ауылшаруашылық жүйелерін олардың нақты кеңістіктік жағдайында сәтті түрлендіруге маңызды инновациялық қолдау көрсете алады және сонымен қатар ауыл шаруашылығында шешім қабылдау процесінде оқытуды ынталандырады» [150]. «Цифрландыру ресурстары құқықтық мониторинг мүмкіндіктерін кеңінен пайдаланудың арқасында неғұрлым мақсатты және нәтижеге бағдарланған мемлекеттік саясатқа ықпал етеді» [151, с. 314]. Шешімдерді негіздеу үшін деректерді жинауға және өңдеуге арналған шешімдерді қолдау жүйелері, ең алдымен, барлық мүдделі тараптардың талаптарын қанағаттандыруға қызмет етеді. «Зерттеулер цифрлық технологиялық инновациялар агроөнеркәсіптік кешен ресурстарын пайдалану тиімділігін айтарлықтай арттыруға ықпал ететінін растайды» [152, с. 41]. Сонымен қатар, ауыл шаруашылығы саласындағы цифрландыру мәселелері ғалымдар, саясаткерлер және цифрландыру процесінің басқа да мүдделі қатысушылары арасында сыни пікірлер тудырады. «Ауыл шаруашылығындағы цифрландыру қоршаған ортаға теріс әсер ету процесін күшейтеді деген алаңдаушылық бар» [153, с. 255]. «Цифрландырудың кеңеюіне қарсы дәлел ретінде саладағы жұмыс орындарының қысқаруы, кәсіпкер фермерлердің басқару автономиясының төмендеуі» [154], «көптеген серверлер мен басқа да цифрлық құрылғылардың іске қосылуына байланысты электр желісіне жүктеменің артуы және парниктік газдар шығарындыларының артуы туралы болжамдар бар, бұл қайталама әсерлерге әкелуі мүмкін» [155, с. 209].

Алайда: «цифрландыру ауыл шаруашылығындағы қарқынды дамып келе жатқан тенденция ретінде нақты уақыт режимінде және белгілі бір аумақтың ерекшеліктерін ескере отырып шешім қабылдауға ықпал ететін дәл және деректерге негізделген технологияларды қолданумен сипатталады» [156]. «Деректерге негізделген жаңа технологиялардың кең ауқымын пайдалана отырып, цифрлық ауыл шаруашылығы азық-түлік жүйелерінің тұрақтылығын арттыруы мүмкін, мұны ЕО елдеріндегі мемлекеттік саясат пен заңнаманың жоғары деңгейі, әсіресе бұл жағдай Германияның тәжірибесінде байқалады» [157, с. 69]. «Цифрлық ауыл шаруашылығымен байланысты құқықтық парадигма үнемі өзгеріп отырады: мемлекеттік стратегиялардың принциптері мен ережелері технологиялық инновациялар мен оларды енгізудің негіздемелік шарттарын анықтау үшін маңызды болып табылады. Мәселе ғылыми зерттеулерді қаржыландыру, субсидиялар белгілеу және саланы цифрландырудың басқа реттеушілері туралы болып отыр.

Цифрландыруды дамыту үшін институционалдық, нормативтік және әлеуметтік-техникалық жағдайлар әрбір жекелеген елдің даму деңгейіне байланысты болады. Барлық елдер тұрақтылықтың маңыздылығын мойындау және агроөнеркәсіптік сектордың қоршаған ортаға әсерін азайту ұстанымын ұстанады. Ауыл шаруашылығын цифрландырудың американдық моделі пестицидтер мен тыңайтқыштарды қолдануға шектеусіз цифрлық технологияларды өнімді пайдалануды көздейтін стратегияға негізделген» [158]». Еуропалық комиссияның «farm two fork» «f2f» саясаты агрохимикаттарға шығындарды азайту арқылы ресурстарды пайдалану тиімділігін арттыруға бағытталған» [159].

«Осындай қарама-қарсы стратегияларды қолдануға байланысты зерттеулер жүргізу қажеттілігі және олардың негізінде агроазық-түлік саласындағы болашақ тенденциялар цифрландырудың тиімділігіне қалай әсер етуі мүмкін екенін бағалау және болжау мәселесі өзекті болып отыр. F2F стратегиясы ауылшаруашылық ресурстарын, климатты және экологиялық деректерді тиімдірек пайдалану үшін цифрландыру әлеуетін пайдаланады. Цифрландыру тұтынушыларды сау тамақпен қамтамасыз етуге баса назар аудара отырып, қаржыландырудан, субсидиялардан бастап ауыл шаруашылығы өндірісі туралы ақпаратқа дейінгі ауыл шаруашылығы саясаты туралы ақпараттың ашықтығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Бұл стратегия тұрақты азық-түлік жүйесін дамыту мен Еуропалық Одақ халқы үшін салауатты тамақтануды ілгерілету арасындағы байланысты атап көрсетеді және осындай тамақтану туралы сапалы ақпарат береді. Осылайша, БҰҰ-ның ЦУР (Тұрақты даму мақсаттары) шеңберінде ЦУР 3 деңгейіне қол жеткізіледі-еуропалық халықтың денсаулығы мен әл-ауқаты шамадан тыс тамақтану, семіздік және созылмалы ауруларға байланысты бірқатар мәселелер бойынша. Жетілдірілген бақылау технологиялары сәйкестікті бағалау және ұлттық дәлелді саясатты әзірлеу үшін пайдалы» [160].

Цифрландыру табысының негізгі факторлары ауылдық жерлерде жоғары жылдамдықты кең жолақты интернеттің қолжетімділігін үнемі арттыру және

цифрлық стратегияның негізін құрайтын тиімді мониторинг жүйесі болып табылады. Бұл тұрғыда Германияның тәжірибесі айқын болып табылады, оның стратегиясы аграрлық секторда цифрландыру бойынша 7 негізгі шараға негізделген:

«1) цифрлық қосымшаларды бағалау сапасын бақылауды тәуелсіз орган жүзеге асырады;

2) инновациялық цифрлық технологиялардың көмегімен топырақтың құнарлығын жақсарту жөніндегі шаралар;

3) шағын және орта шаруашылықтарға бейімделген цифрлық технологияларды дамыту;

4) цифрландыру үшін нормативтік базаны құру және дамыту;

5) барлық ауылдық жерлерде нақты уақыт режимінде GPS енгізу және фермерлер үшін деректерге қол жеткізуді қамтамасыз ету;

6) эксперименттік алаңдар құру;

7) фермерлердің тәуелсіздігін белгілеу үшін алдын-ала шарттар әзірлеу» [161}.

Құқықтың функциясы тұрақты даму мақсаттарын жүзеге асыру және нақты ережелерді белгілеу болып табылады. «Халықаралық тәжірибе экономиканың әртүрлі секторларын цифрландыруды енгізу және дамыту кезінде деректерді қорғау жөніндегі жалпы Регламенттің (GDPR) негізгі қағидаттарының сақталуын қамтамасыз ету қажет деп ұйғарады. Бұл коммуникацияларды ұйымдастыру үшін қажет - деректер алмасу аталған регламенттің құқықтық нормалары деңгейінде жүзеге асырылады. Осыған байланысты мониторинг үшін технологиялық зардаптар да туындайды. Германия мен басқа да еуропа елдерінің прогрессивті тәжірибесі «фермерлік деректердің егемендігін» қамтамасыз етуге бағытталған» [162].

Цифрлық ауыл шаруашылық саясаты дәстүрлі түрде тәжірибеде қолданылатын ұқсас технологияларды алмастырып қана қоймайды. Трансформация арқылы ол сала мәселелерін тиімді шешу үшін жаңа әзірлемелер түріндегі саясаттың жаңа нұсқаларын ұсынады. «Цифрлық технологиялардың кең спектрін ауыл шаруашылығы саясаты циклінің әртүрлі кезеңдерінде-күн тәртібін анықтау, проблемаларды тұжырымдау, мемлекеттік саясатты қалыптастыру, іске асыру және бағалау кезінде пайдалануға болады» [163, с. 439].

Жүргізілген талдауға сәйкес, қазіргі уақытта Еуропадағы ауылшаруашылық саясаты ақпарат беруден бастап реттеу мен экономикалық ынталандыруға дейінгі саясат нұсқаларының барлық спектрін қамтитын құралдарды пайдаланады. Цифрландыруды жоспарлау үлкен маңызға ие, цифрлық ауылшаруашылық саясатының артықшылықтарын оқыту және бүкіл саланың әлеуетін арттыру арқылы жүзеге асыруға болады, зерттеулер, инновациялар және эксперименттер негізгі факторлар болып табылады.

«БҰҰ-ның электрондық үкіметті дамыту рейтингінде 28-ші орында тұрған Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығын қоса алғанда, экономиканың цифрлық секторына белсенді инвестиция салуда» [164].

«Қазақстан үшін, кез- келген басқа ел сияқты, «ақпараттық технологияны дамыту-бұл мемлекет пен бизнестен инновациялық индустрияландыру контекстінде түбегейлі шараларды талап ететін орасан зор сын-тегеурін» [165, с. 246].

Мемлекеттік басқаруды жаңғырту проблемасы тұрғысында ақпаратқа қол жеткізу, жұртшылықтың шешім қабылдауға қатысуы және ЮНЕП өкілдігінің Еуропалық экономикалық комиссиясының қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша сот төрелігіне қол жеткізу туралы конвенция тараптарының кездесуінде тұжырымдалған ұсынымдардың маңызы зор. Жаңа цифрлық технологиялар контекстіндегі мемлекеттік басқаруды трансформациялау әлеуетін бағалау олардың экономиканың әртүрлі секторларындағы күрделі міндеттерді шешуге нақты мүмкіндік беретіндігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Олардың ішінде: «деректерді басқаруды жетілдіру, оларды аз фрагменттелген және қырылымдалмаған (неструктирированный) және олардың сапасы құбылмалы мақсат-міндеттер өте маңызды; деректерді экономикалық ынталандыру мен мінез-құлыққа әсер ете алатын білімге айналдыру үшін мемлекеттік және жеке секторлар арасындағы ынтымақтастықты кеңейту-осыған байланысты тауарлар туралы ақпаратқа қол жеткізу маңызды болуы мүмкін; цифрлық теңсіздік мәселелерін шешу және цифрлық сауаттылықты арттыру, мемлекеттік қызметтер көрсететін мемлекеттік органдардың цифрлық трансформация процесін жүзеге асыруы. Бұл тұрғыда «бұл проблемалар біздің шындыққа тән, тиісті дәрежеде шешілуі керек, бұл мемлекеттік басқаруды жаңа ақпараттық технологиялар дәуіріне айналдырудың маңыздылығы мен өзектілігін тағы бір рет көрсетеді» деген тұжырым дұрыс»» [166, с. 115].

Цифрлық технологиялардың әлеуеті агроөнеркәсіптік кешеннің барлық субъектілерінің белсенді өзара іс-қимылы кезінде тиімді іске асырылатын болады. Мемлекеттің заңнамалық деңгейде де, ғылыми зерттеулер деңгейінде де цифрлық ландшафтты құру мен дамытудағы рөлін атап өту қажет. Зерттеулер цифрлық технологияларды әзірлеу, енгізу және бағалау салаға жаңа инвестицияларды тартуға, еңбек өнімділігін арттыруға, жалпы ауыл шаруашылығы өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін нығайтуға және цифрландырудың әсерін айтарлықтай арттыруға мүмкіндік беретінін дәлелдейді» [167, с. 22].

Қазақстандағы мемлекеттік жоспарлау жүйесіне сәйкес алғашқы бағдарламалық құжат: ««Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы болды, ол мынадай іс-шараларды қамтыды: ауыл шаруашылығы өнімдерін қадағалау жүйесін енгізу; бірқатар шаруашылықтарда, оның ішінде метеорологиялық станцияларды пайдалана отырып, «дәл егіншілік» элементтерін енгізу; ауыл шаруашылығында электрондық сауданы енгізу» [168].

««Цифрлық Қазақстан» бағдарламасының алдында үдемелі индустриялық-инновациялық даму жөніндегі мемлекеттік бағдарлама болды. 2005 жылдан бастап «электрондық үкімет» дәйекті түрде қалыптастырылуда, инновациялық экожүйе элементтері енгізілуде, халықтың цифрлық сауаттылығының базалық

деңгейі және интернетке қолжетімділік кеңейтілуде. Қазақстанда 2013 жылы қабылданған «Ақпараттық Қазақстан-2020» мемлекеттік бағдарламасын іске асыруға белгілі бір табыспен әрекет жасалды. Бұл жобаның басты нәтижесі ақпараттық инфрақұрылымның пайдаланушылардың кең ауқымы, соның ішінде агроөнеркәсіптік кешен қызметкерлері үшін қолжетімді болуы болды»» [169]. Келесі бағдарламалық құжат-Президенттің «Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» (2017) Жолдауы, онда «коммуникацияларды дамытуды, талшықты-оптикалық инфрақұрылымға жалпыға бірдей қолжетімділікті қамтамасыз ету маңызды. Цифрлық индустрияның дамуы барлық басқа салаларға серпін береді» [170].

Индустрия 4.0 деп аталатын төртінші өнеркәсіптік революция өнеркәсіп саласындағы цифрландыруды дамытудың негізгі факторы болып табылады, оның ажырамас бөлігі агроөнеркәсіптік кешен болып табылады.

««Ақпараттандыру туралы» 2015 жылғы 24 қарашадағы №418-V Қазақстан Республикасының Заңы ақпараттандыру саласындағы қоғамдық қатынастарды мемлекеттік реттеудің мақсаттарын ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымды қалыптастыру және дамыту, әлеуметтік-экономикалық дамуды ақпараттық қамтамасыз ету үшін ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласындағы тауарларды, жұмыстар мен көрсетілетін қызметтерді өндіру кезінде ішкі құнды дамыту үшін жағдайлар жасау ретінде айқындайды және Қазақстан Республикасының бәсекеге қабілеттілігі (3-бап). 61-бапқа сәйкес ақпараттық-коммуникациялық технологиялар индустриясын дамытуды мемлекеттік қолдауды Қазақстан Республикасында ақпараттық-коммуникациялық технологиялар индустриясын дамытуды ынталандыру мақсатында уәкілетті мемлекеттік органдар, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласындағы ұлттық даму институты және басқа да ұлттық даму институттары жүзеге асырады [149, с. 10].

Цифрландыруды құқықтық реттеудің негізгі алғышарттары жасалды, бірақ нормативтік талаптарды әзірлеуге әдіснамалық тәсілдердің болмауы маңызды олқылық болып табылады. Бұл жағдай құқықтық тетіктердің тиімділігінің жеткіліксіздігінің себебі болып табылады. Сондықтан, агроөнеркәсіптік кешен көптеген жылдар бойы іске асырылмаған өсу әлеуеті бар сала болып қала береді.

Бұл цифрландыруды дамытудың қолда бар әлеуеті іске асырылмаған саласы болып табылады [171].

«Еліміздің агроөнеркәсіптік кешенінде автоматтандырылған жүйелерді енгізу бөлігінде Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрлігі «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын іске асыруды аса маңызды стратегиялық міндеттердің бірі ретінде қарастырады. Агроөнеркәсіптік кешенді ұзақ мерзімді дамыту стратегиясын, Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің стратегиясын іске асыру шеңберінде Е-АІС мамандандырылған бағдарламасы әзірленді» [149, с. 11].

Бұл бағдарламаның ерекшелігі-цифрландыру фермерге және оның қызметін жеңілдетуге, агроөнеркәсіптік кешен үшін мемлекеттік қызметтер көрсету бойынша бизнес-процестерге бағытталған. Қазақстан Республикасы

Ауыл шаруашылығы министрлігінің ведомстволық жобасы Е-АӨК цифрлық платформасына қосылған интеграцияланған цифрлық ауыл шаруашылығы шешімдерін пайдаланудың негізгі хабарын қамтыды» [172, с. 51].

2021 жылғы 12 қазанда іс-шаралардың жаңа форматын ұсынған «цифрландыру, ғылым және инновация арқылы технологиялық серпіліс» ұлттық жобасы бекітілді: АӨК-те мемлекеттік қолдау шараларын ұсыну процесін автоматтандыру және цифрландыру; ауыл шаруашылығы өндірушілері үшін, сондай-ақ өндірістік кәсіпорындарда байланыс қызметтерін субсидиялау жөніндегі заңнамаға өзгерістер енгізу; ауыл шаруашылығы алқаптары мен өнеркәсіптік кәсіпорындар нысандарында байланыс қызметтерін субсидиялау.

Ұлттық жоба өз алдына мынадай: IMD цифрлық бәсекеге қабілеттілік рейтингінде 2025 жылға қарай 33 (68,9) орынды, «Инновациялық әлеует», «Еңбек өнімділігінің өсуі» дүниежүзілік экономикалық форумының Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексінде 2025 жылға қарай 70 орынға 2025 жылға қарай 2019 жылғы деңгейден 34,4% - ға дейін, «Ақпарат және байланыс саласындағы» негізгі капиталға инвестициялар «2025 жылға қарай 2019 жылғы деңгейге қарағанда нақты өсімнің 137,9% -ға дейінгі» [173] өршіл стратегиялық мақсаттар қояды.

««Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» [2]. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 30 желтоқсандағы №960 қаулысында цифрландыру өнімдерін сауатты пайдаланатын ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің үлесі ел аграрларының жалпы санының аз ғана бөлігін құрайтыны атап өтіледі» [149, с. 16].

Бұл жағдай өнімділікті арттыру процесінің баяулауына және шығындардың төмендеуіне себеп болады. Бұл ретте цифрлық құралдарды пайдаланудағы пассивтілік объективті себептермен түсіндіріледі: ұялы байланыстың әлсіздігі мен тұрақсыздығы, ауыл шаруашылығының бірыңғай цифрлық экожүйесінің болмауы және басқалар.

Осылайша, тәжірибе көрсеткендей: «Ауыл шаруашылығын цифрландыру саласында, жалпы экономика сияқты, қолданыстағы цифрлық ресурстар мен оларды практикалық қолдану тетіктерін сындарлы жаңғырту қажет. Бұл міндеттерді шешуге: «Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы №269 қаулысымен бекітілген 2023-2029 жылдарға арналған цифрлық трансформация, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар индустриясын дамыту тұжырымдамасы» [174] бағытталған.

Тұжырымдаманың мазмұндық бөлігін талдау мемлекеттің осы стратегиялық құжатының ауқымдылығын растайды: 2029 жылға қарай республиканың инновациялық әлеуетін сапалы жаңа деңгейде кешенді тиімді дамыту жоспарлануда. Жоспарланған жетістіктер деңгейі өте жоғары: 2029 жылға қарай инновациялық өнім көлемінің едәуір ұлғаюы және ақпараттық-коммуникациялық саладағы еңбек өнімділігінің өсуі, IMD цифрлық бәсекеге қабілеттілік рейтингінде кемінде 30-орынға қол жеткізу; БҰҰ электрондық үкіметі рейтингінде кемінде 15-орынға қол жеткізу күтілуде; жаһандық

киберқауіпсіздік индексінде кем дегенде 15-ші орында» [149, с. 11].

Алдыңғы сәтсіз мемлекеттік бағдарламалардың тәжірибесін қайталамау маңызды, жоспарланған мақсаттар мен көрсеткіштер тиісті ресурстармен қамтамасыз етілуі, жүйелі құқықтық мониторингпен және заңнаманың сақталуын мемлекеттік бақылаумен қамтамасыз етілуі тиіс.

Ұлттық жоба, өткен жылдардағы ұзақ мерзімді және іс жүзінде бақылаусыз мемлекеттік бағдарламалардан айырмашылығы, нақты мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған және жобаны іске асыру бойынша Ауыл шаруашылығы министрлігі жұмысының бірінші жылында белгілі бір нәтижелер көрсетті. «Бірінші кезекте агроөнеркәсіптік кешен үшін кадрлар даярлауға баса назар аударылды-бейінді ауыл шаруашылығы және IT-ЖОО цифрландыру дағдылары негізделген бірлескен инновациялық білім беру бағдарламаларын әзірледі және енгізді» [149, с. 11].

Агроөнеркәсіптік объектілердің барлық деңгейлерінде байланысты қамтамасыз етуге субсидиялар беруді қоса алғанда, цифрлық жабдықтар мен шешімдерді сатып алуға ауыл шаруашылығы өндірушілерін мемлекеттік қолдауды енгізу жөніндегі іс-шаралар басталды. «Мемлекеттік қызметтерді көрсетуге келетін болсақ, олардың электрондық түрдегі үлесі 34% - ға ұлғайды, өсімдік шаруашылығы, ветеринария және ауыл шаруашылығы техникасы саласындағы мемлекеттік қызметтерді модификациялауды жоспарлау бойынша жұмыс басталды, Мемлекеттік қызметтерді автоматтандыру және оңтайландыру бойынша жұмыс жандануда (мемлекеттік қызметтердің кемінде 95%). Қазіргі заманғы сын-қатерлер мемлекеттік қызметтердің сапасын арттыру қажеттілігін негіздейді» [149, с. 12].

Бұл ретте агроөнеркәсіптік кешеннің барлық субъектілері үшін мемлекеттік қызметтер көрсетудің барлық кезеңдерінде ашықтықты арттыру факторы аса маңызды болып табылады. «Ауыл шаруашылығы процесіне цифрландыруды енгізу бағдарламасының негізгі міндеті параллельді процестерді-білім беру процестерін реттейтін нормативтік - құқықтық базаны жетілдіру, мемлекеттік қолдау көрсету, салалық деректер базасын жаңарту және басқалар болып табылады» [173].

Қойылған міндеттерді іске асыру ауыл шаруашылығы өндірушілерін Интернет желісіне қолжетімділіктің қарапайым деңгейімен қамтамасыз ету мәселелерінен бастап цифрландыруды басқару саласындағы мемлекеттік басқарудың әлсіздігіне дейінгі әртүрлі сипаттағы проблемаларға тап болады. Ақпараттық технологияларды енгізу процесін қиындататын объективті себептер көптеген факторларға байланысты.

Ең алдымен, аумағы бойынша әлемде 9-шы орында тұрған мемлекет ретінде Қазақстанның үлкен аумақтық ұзындығына байланысты елдің өңірлері тең емес жағдайда екенін атап өткен жөн. Ауыл шаруашылығын цифрлық трансформациялаудың құқықтық реттеу мәселелерінің өзектілігі қорытындылай келе, қазіргі уақытта ауыл шаруашылығы әлемдік экономикада маңызды сектор болып табылады, әрі оның дамуы елдердің әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығы мен азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін шешуші рөл

атқарады. Бұл саладағы цифрлық трансформация — аграрлық өндірістің тиімділігін арттыру, ресурстарды үнемдеу, экологиялық тұрақтылықты қамтамасыз ету және ауыл шаруашылығы өнімдерінің сапасын жақсарту мақсатында қажетті шара болып табылады. Алайда, цифрлық технологиялардың енгізілуі құқықтық реттеуді талап етеді, себебі бұл процеске қатысты көптеген құқықтық мәселелер туындауы мүмкін.Біз агроклиматтық жағдайлар, өткізу нарықтарына жақындық дәрежесі, инфрақұрылымның болуы, ауыл шаруашылығы өндірісі үшін қолайлы және қолайсыз жағдайлардың салыстырмалылығы, ауыл шаруашылығы өндірушілерін саралау туралы айтып отырмыз.

Сандық ландшафтты құру үшін сапасыз және кейбір шалғай ауылдық жерлерде Интернеттің толық жетіспеушілігі мәселесін шешу өте маңызды. Сыбайлас жемқорлық, ашықтық факторлары және олармен байланысты жер құқықтарын алу, ауылдық тауар өндірушілерді мемлекеттік қолдау шараларын алу мүмкіндігін пайдалану мәселелері және басқалар да проблемалы болып табылады. Мемлекеттік қызметтерді көрсету үдерістерінің тиімділігін арттыру, цифрландыру жобаларын іске асыру, ақпараттық технологияларды қолданудың ауқымы мен тиімділігін арттыру АӨК Мемлекеттік қызметтерді дамыту және цифрландыру департаментінің негізгі міндеттері ретінде айқындалған. Қойылған стратегиялық міндеттерді шешу үшін мамандандырылған құрылымдық бөлімшеге тиісті ресурстар берілген.

Қазіргі кезеңде цифрландыру ауыл шаруашылығы үшін ең перспективалы сценарий болып табылады деген тезис халықаралық форумдарда қолдау табады. «Қазақстанда 2023 жылғы маусымда 50-ден астам ауыл шаруашылығы компанияларының қатысуымен Ауыл шаруашылығын цифрландыру жөніндегі II Халықаралық форум өтті, ол 2021 жылы I Халықаралық форумнан кейін аграршылар арасында танымал болды. Форумда соңғы әзірлемелер, жасанды интеллект және автоматтандыру жердің ауылшаруашылық әлеуетін анағұрлым кеңірек ашуға, оның байлығы мен құнарлылығын болашақ ұрпақ үшін сақтауға және ауылшаруашылық бизнесі мен саласының жағдайын жақсартуға мүмкіндік береді деген идея дамыды» [175]. Біздің ойымызша, мұндай құнды тезис бірінші кезекте Ауыл шаруашылығын басқаратын және цифрландыруды дамытуды мемлекеттік қолдау шараларын іске асыруға арналған мемлекетке бағытталған.

«Дамыған елдердің цифрландыру саласындағы озық тәжірибесін енгізу контексінде мемлекеттер мен өңірлік бірлестіктердің халықаралық ынтымақтастығы құнды болып табылады. Еуразиялық экономикалық комиссияның агроөнеркәсіптік саясат департаменті мемлекеттің ынталандырушы және реттеуші шаралар кешенін іске асырудың маңыздылығын атап көрсетеді, олардың өзара байланысына АӨК-те цифрлық технологияларды енгізу тәуелді болады.

ЕЭК агроөнеркәсіптік саясат жөніндегі кеңесі интеграциялық бірлестік шеңберінде цифрлық трансформация жөніндегі шаралар кешенін ұсынды: ауыл шаруашылығы өндірушілеріне мемлекеттік қолдау шараларын ұсыну үшін ақпараттық жүйелерді дамыту (субсидиялар, электрондық деректермен алмасу

және т. б.); цифрлық шешімдерді әзірлеуді қолдау құралдарын әзірлеу; ауыл халқының цифрлық сауаттылығын арттыруда қолдау көрсету; ауылдық аумақтарды Интернет желісімен қамтуды кеңейту; ауыл кадрларды даярлау; Ғылыми зерттеулердің техникалық жабдықталу деңгейін арттыру және т.б.» [176]. «»Бұл тұрғыда дереккөздер «оңтайлы цифрлық экожүйені, яғни нарықты құру Агроөнеркәсіптік кешендегі барлық қызмет бағыттары бойынша цифрлық платформалар мен қосалқы платформалардың ауқымды желісін дамытпай мүмкін емес» деп әділ қорытындылайды» [177, с. 216].

«Өңірлік ынтымақтастық контекстінде Орталық Азия өңірлік экономикалық ынтымақтастық бағдарламасы (ОАӨЭЫ) елдерінің цифрлық кеңістігі цифрландыруды жаңа цифрлық өнімдер мен қызметтерді әзірлеуге, цифрлық трансформацияны жеделдетуге және бүкіл өңір бойынша деректердің неғұрлым еркін ағынын қолдауға мүмкіндік беретін өзара байланысты Цифрлық экожүйе ретінде дамыту үшін маңызды мәнге ие. ОАӨЭЫ елдері (Орталық Азия өңірлік экономикалық ынтымақтастық) цифрлық стратегия шеңберінде 2030 жылға дейін өңірлік бәсекеге қабілеттілік пен инклюзивті өсу үшін цифрлық трансформацияны жеделдету векторын қабылдағанын есте ұстаған жөн.

Әрбір елдегі агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік басқаруды жаңғырту қосылған ақылды қалалар мен ауылдардың желісі ретінде өңірлік интеграциялық бірлестіктердің цифрлық кеңістігін құрудың негізгі элементі болып табылатын Үкіметтің цифрлық трансформациясына байланысты. ОАӨЭЫ елдері үшін өңірдегі цифрлық трансформацияның басымдығы ретінде цифрлық Ауыл шаруашылығын таңдау факторы толық түсіндіріледі: барлық 10 қатысушы елдер халқының едәуір бөлігі ауылдық жерлерде тұрады» [178].

Қорытындылай келе, жаһандық және ұлттық ауқымда ауыл шаруашылығы саласын мемлекеттік басқарудың цифрлық трансформациясын талдау көрсеткендей, қазіргі заманғы мемлекеттер агроэкологиялық саясатты іске асыруды жақсарту үшін цифрлық технологиялар мен деректерді пайдаланады. Үздік тәжірибелер деректерді жинау технологияларындағы прогресті, дәл егіншілік әдістерін енгізуді, деректерді өңдеудегі жетістіктерді, жасанды интеллект пен есептеу қуатын, деректерді шифрлау және қорғау технологияларындағы прогресті және деректерді бөлісуді көрсетеді. Инновациялар ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың стратегиялық міндеттерін - ақпараттық алшақтықтар мен асимметрияны еңсеру, транзакциялық шығындарды азайту, мүдделі тараптардың өзара іс-қимылын жақсарту үшін мүмкіндіктер базасын құрады.

Ауыл шаруашылығында цифрлық технологияларды пайдаланудың тиімділігі базалық қосылу инфрақұрылымына (кең жолақты қолжетімділік, телекоммуникациялық қызметтер және т. б.), деректерді жинауға және талдауға арналған сервистер жиынтығына, нормативтік-құқықтық базаға (өзара іс-қимыл ережелері, деректер сапасының стандарттары, деректерді иелену және құпиялылық нормалары мен ережелері, дағдылар) қол жеткізуді қамтамасыз ету проблемасынан бастап бірқатар факторларға байланысты, жалпы модельдеу құрылымдары, сандық платформалар, бұлтты сақтау және дамыту және т.б.).

Осылайша: «ұйымдастырушылық, қаржылық және ынталандырушы сипаттағы мемлекеттік қолдаудың белсенді шараларының арқасында ауыл шаруашылығы үшін деректердің тиімді инфрақұрылымы құрылады. Цифрлық экономика қағидаттарын іске асыру қазіргі технологиялық шындыққа жауап беретін және агроөнеркәсіптік кешеннің тиімділігін арттыратын институционалдық ортаны құруға және дамытуға мүмкіндік береді» [149, с. 12-13].

«Қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасы үшін цифрлық Ауыл шаруашылығын дамыту үшін қолайлы нормативтік-құқықтық ортаны сақтау, ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің ақпараттық және экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету, мемлекеттік қызметтер көрсету үшін цифрлық базаны нығайту, цифрлық ауыл шаруашылығы үшін кадрлар даярлауды қамтамасыз ету, ауыл шаруашылығымен байланысты салаларда цифрлық технологияларды енгізу, Цифрлық бизнес Агро кәсіпорны тұжырымдамасын әзірлеу және оны іске асыру механизмі, өңірлік интеграциялық бірлестіктер шеңберінде халықаралық ынтымақтастық коэффициентін арттыру. Цифрлық трансформацияны жүзеге асыру үшін ауыл шаруашылығы кәсіпорындарына инвестициялар мен мемлекеттік қолдау қажет. Бұл қаржылық және құқықтық механизмдер фермерлер мен агробизнес өкілдеріне жаңа технологияларды енгізу үшін жеңілдетілген несиелер, субсидиялар және басқа да қолдау шараларын ұсынуды көздейді. Ауыл шаруашылығын цифрландыруды қолдау үшін осы саланы реттейтін заңнамалық актілердің болуы маңызды. Жаңа заңнамалық және нормативтік актілердің қажеттілігі:*Цифрлық трансформацияның қарқынды дамуының нәтижесінде ауыл шаруашылығын реттейтін жаңа заңдар мен нормативтік актілерді қабылдау қажеттілігі туындайды. Бұл заңдар деректерді жинау, өңдеу және пайдалану, цифрлық шешімдер мен платформалар арқылы жасалатын келісімдер, сондай-ақ фермерлердің құқықтарын қорғау мәселелерін реттеу үшін қажет.

Яғги, ауыл шаруашылығын цифрлық трансформациялау — бұл тек технологиялық өзгерістер ғана емес, сонымен қатар құқықтық реттеуді қажет ететін күрделі процесс. Құқықтық реттеу ауыл шаруашылығы саласындағы барлық цифрлық бастамаларды тиімді жүзеге асыру үшін маңызды негіз болып табылады. Бұл ретте, Қазақстан үшін ауыл шаруашылығын цифрлық трансформациялау және оны құқықтық тұрғыдан реттеу мәселесі өзекті болып отыр, себебі бұл саладағы өзгерістер елдің экономикалық және әлеуметтік тұрақтылығын қамтамасыз етуге ықпал етеді.Ауыл шаруашылығы саласындағы цифрландырудың нормативтік - құқықтық базасын талдау көрсеткендей, ақпараттық саладағы қолданыстағы заңнама объективті қоғамдық қатынастардан артта қалып отыр, өйткені цифрландыру бойынша жоспарланған және жүргізілетін іс-шараларды іске асыру үшін нормативтік база тиісті деңгейде құрылмаған.

Бірінші кезектегі міндет нормативтік талаптардың барабар дамуы мүмкін принциптер жүйесін заңнамалық тұрғыдан бекіту болып көрінеді.Ауыл шаруашылығы өндірушілерінің ауыл шаруашылығы саласындағы нарық туралы ақпаратқа ғана емес, сонымен қатар борыштық және сауда қаржыландырудың

нақты ресурстарына қол жеткізуін қамтамасыз ету қажет. Агроөнеркәсіптік кешендегі сыбайлас жемқорлық деңгейін ескере отырып, мемлекеттік қолдау тетіктерін реттейтін нормативтік құқықтық актілерде ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге ақпараттық қызметтер көрсету үшін бірыңғай ұлттық платформаны және мемлекеттік субсидиялаудың бірыңғай жүйесін тегін негізде пайдаланудың белгіленген тәртібін бұзғаны үшін жауапкершілік қағидаларын қатаңдату қажет» [149, с. 18].

Осыған байланысты ауыл шаруашылығын цифрландыру саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін қолданыстағы нормативтік базаны ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер үшін ақпараттық қызметтер көрсетудің тиімділігін арттыруға бағытталған нормативтік талаптармен толықтыру қажет. Ауыл шаруашылығы өнімдерінің қадағалануын бақылауды, салық салуды, жеңілдікті кредиттеуді, лизингтік бағдарламаларды, сақтандыруды, субсидиялауды және мемлекеттік қолдаудың басқа да шараларын құқықтық реттеуді жетілдіру мәселелері қазіргі кезеңде неғұрлым өзекті болып табылады. Цифрлық трансформацияның тиімділігі көбінесе барлық цифрландыру процестерінің нормативтік құқықтық актілердің талаптарына сәйкестігін қамтамасыз ету деңгейіне байланысты.

ҚОРЫТЫНДЫ

Диссертациялық зерттеу жұмысында Қазақстан Республикасындағы ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың негізгі теориялық мәселелері қарастырылады. Ауыл шаруашылық саласындағы мемлекеттік басқарудың тұжырымы айқындалады, Қазақстан Республикасындағы ауыл шаруашылық саласындағы мемлекеттік басқару бағытындағы заңнаманың дамуы көрсетіледі, ауыл шаруашылық саласындағы мемлекеттік басқаруды реттейтін нормалардың орны айқындалады, бұл саладағы мемлекеттік басқару органдарының құрылымы айқындалып, олардың негізгі функциялары көрсетіледі, ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқару органдарының қызметінің тиімділігін арттыру жолдары айқындалады, сонымен қатар бұл бағыттағы дамыған елдердің тәжірибесі қарастырылады және де осы саладағы халықаралық ұйымдардың құқықтық негіздері айқындалып, сараланады, ауыл шаруашылышығын цифрлық трансформациялаудың құқықтық реттелу ерекшеліктері көрсетіледі.

Диссертациялық зерттеу жұмысында мынандай ғылыми қорытындыларға қол жеткізілді:

1. Ауыл шаруашылығын мемлекеттік басқару дегеніміз - ауыл шаруашылығы өнімін өндірушілердің қызметін қолдау, бұл бағытта мемлекеттік тұрғыда өкімдік қызметтерді жүзеге асыру және басқа да нысандарда ауыл шаруашылығының тиімділігін арттыруға бағытталған жүйелі және біркелкі қызметтің көрініс болып табылады.

2. Ауыл шаруашылық саласындағы мемлекеттік басқаруға қатысты заңнама Кеңестік кезеңде қалыптасып, тәуелсіздік жылдарында одар әрі дами түсті. Ауыл шаруашылық саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық негізі, бастауы қолданыстағы 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституция болып табылады. Конституция ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық іргетасын құрайды. Ауыл шаруашылығы саласындағы заңнама әрқашанда өзінің кешенділік сипатымен ерекшеленеді. Ауыл шаруашылық саласын мемлекеттік басқару еліміздегі кодификацияланған заңнамада өрби отыра, арнайы заңдар арқылы бекіп, өрби түседі.

3. Ауыл шаруашылық саласындағы мемлекеттік басқару жалпы құқықтық нормалар жүйесінде маңызды орын алады. Ауыл шаруашылық саласындағы мемлекеттік басқару әрқашанда кешенді нормаларға негізделгендіктен, ол еліміздегі аграрлық құқықтың белді, кешенді құқық институттарының бірін құрайды. Былайша айтқанда, ауыл шаруашылығы салаындағы мемлекеттік басқару ауыл шаруашылығы бойынша өзіндік қоғамдық қатынастарды реттей отыра, ішкі бірлікке негізделіп, өзара байланысты құқықтық қатынастардың көрінісі болып табылады.

Ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқару органдары өзінің құзіреттілік ерекшеліктеріне байланысты:

1. Ауыл шаруашылық саласындағы жалпы мемлекеттік басқару органдары:

2. Ауыл шаруашылық саласындағы арнайы мемлекеттік басқару органдары;

3. Ауыл шаруашылық саласындағы функционалдық мемлекеттік басқару органдары болып жіктеледі.

Ауыл шаруашылық саласындағы жалпы мемлекеттік басқару органдары еліміздегі ауыл шаруашылығында жүзеге асырылатын саясатты бағдарламалық қамтамасыз етуге бағытталған қызметтерді жүргізеді. Сонымен қатар, ауыл шаруашылығы органдарын құрып, олардың басшыларын қызметке тағайындайды. Ауыл шаруашылығын қаржыландыру мәселесін шешуге қатысады.

4. Ауыл шаруашылығы саласындағы арнайы мемлекеттік басқару органы ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік саясатты тіклей жүзеге асырады және бұл бағыттағы бағдарламалардың орындалуын қамтамасыз етеді. Ауыл шаруашылығына тікелей мемлекеттік басқаруды жүзеге асырады. Ауыл шаруашылығы саласындағы функционалдық мемлекеттік басқару органдары ауыл шаруашылығының бір немесе бірнеше бағыты бойынша өзіне жүктелген қызметтерін жүргізумен айналысады.

Ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқаруды жетілдіру бағытында мемлекет тарапынан кешенді іс-шаралар жүргізілуі қажет. Ауыл шаруашылығы саласындағы арнайы мемлекеттік органның мәртебесін ереже деңгейінде емес, арнайы заңмен белгілеген жөн. Ауыл шаруашылығы саласындағы қоғамдық қатынастардың күрделене түсуіне байланысты, бұл бағытты арнайы кодификацияланған заңмен реттеу керек. Қазіргі кезеңде біздің ойымызша, Ауыл шаруашылығы Кодексін қабылдаудың қажеттілігі туындауда. Бұл ауыл шаруашылығындағы қатынастарды реттеуде бір ізділікті қалыптастырады және құқықтық нормаларды қолдану барысында коллизиялық қарсылықтарға жол бермейді.

Елімізде ауыл шаруашылығын мемлекеттік басқаруды жетілдіруде дамыған шет елдердің оң тәжірибесін пилоттық жоба ретінде енгізген жөн. Оның ішінде Кеңестік кезеңнен қалыптасып қалған ауыл шаруашылығын басқарудағы командалық әдістерден арылып, басқаруды либералдық бағытқа бұра берген жөн. Оны көбінесе ауыл шаруашылығын несиелеуде ашық тетіктер арқылы қамтамасыз етуге жол ашқан жөн.

5. Ауыл шаруашылығын цифрлық трансформациялауды құқықтық реттеуде қарқынды қолға алған жөн. Ауыл шаруашылығы өнімдерімен айналысушы субъектілердің қызметін дер кезінде жедел қамтамасыз ету үшін, олардың құжаттарын тіркеу, рәсімдеу және беру ісін тездетудің тетіктерін енгізуді одан әрі дамыту қажет. «Бір терезе» және т.б. нысандар арқылы ауыл шаруашылық өнімдерін өндіруші субъектілер мен ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқару органдарының қызметкерлерінің тікелей қатынасын минимализациялаған жөн. Ауыл шаруашылығын дотациялау, субсидиялау, несиелеу мәселесінде офистік қызмет көрсету нысандарын көптеп таратып, оны жетілдіре түскен жөн.

Зерттеу жұмысының нәтижелерін қолдану туралы ұсыныстар:

1. Ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық тетіктерінің тиімділігін одан әрі арттыра түсу үшін елімізде қабылданатын тиісті салаға байланысты құқықтық актілерде ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың тұжырымдамасын беру қажет. Бұл тиісті құқықтық актіні қолдануды жеңілдетеді және әр түрлі қайшылықтар тудырмайды.

2. Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық негіздерін одан әрі жетілдіре түсуде арнайы Қазақстан Республикасындағы ауыл шаруашылығы саласындағы құзыретті органның мәртебесін нақты заңмен бекіткен жөн. Арнайы заңмен бекіте отыра, тиісті органның өкілеттігін және құзыретін нақтылай түсумен қатар, оның мәртбесін көтереміз.

3. Ауыл шаурашылығы саласындағы мемлекеттік басқару органдарының қызметтерінің ерешеліктеріне байланысты орталық басқару органдарымен жергілікті басқару органдарының арасындағы өзара қызметтік құзыреттерді одан әрі заңнамада нақтылай түскен жөн. Сонымен қатар, ауыл шаруашылығы саласындағы функционалдық құзыретті басқару органдарының да өзара қызметтерін нақты заңмен ажыратуды одан әрі тереңдету қажет.

4. Ауыл шаурашылығы саласындағы мемлекеттік басқару органдарының құқықтық негіздерін жетілдіруде жалпы бұл бағытты тұтастай реттейтін заңнаманы бір арнаға тоғыстырып, кодификацияланған заң деңгейіне көтеру қажет. Бұл ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік органдарының өзара ықпалдасып, жұмыс жасауында казустық қайшылықтардың алдын алады.

5. Қазіргі кезеңде уақыт талабына сай ауыл шаруашылығы саласын мемлекеттік басқаруды цифрландырудың жол картасы, оның тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Цифрлық бизнес Агрокәсіпорнының тұжырымдамасын әзірлеу арқылы да, бұл бағыттағы жұмысты тиянақтауға және жүйелеуге жағдай жасайтын боламыз.

Зерттеу жұмысының қорытындыларын тәжірибеге енгізудің тиімділігі.

Зерттеуде қол жеткізілген ғылыми нәтижелерді ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқаруды жетілдіруге байланысты заң шығармашылық қызметте қолдану өзінің оң нәтижесін береді. Жоғарғы заң оқу орындарында сонымен қатар, арнайы заң білімін беретін мекемелерінде зерттеу нәтижелерінің қорытындыларын Қазақстан Республикасының аграрлық құқығы, экологиялық құқығы және т.б. пәндерден дәрістік және тәжірибелік сабақтар өткізуде өзінің оң нәтижесін көрсетеді.

Қойылған мақсаттардың шешілуінің толықтығын бағалау.

Диссертациялық жұмыстың алдына қойған барлық талаптары толығымен ашылып талданып, кешенді тұрғыда зерделенді. Бұл біздің ойымызша, зерттеу жұмысының алдына қойған мақсаты мен нақты міндеттерін толыққанды шешуге мүмкіндік жасады. Ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқаруға қатысты заңнаманы жетілдіруге бағытталған ұсыныстар әзірленді.

Орындалған жұмыстың ғылыми деңгейін нақты саладағы үздік жұмыстармен салыстыру.

Осы уақытқа дейін отандық заң ғылымында ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық негіздері кешенді тұрғыда толықтай зерттеле қойған жоқ. Бұл бағыттағы арнайы жұмыстардың қатарына: М.К. Жусупбекованың «Правовые основы государственного регулирования аграрного сектора Республики Казахстан в рыночных условиях» (Алматы, 2003) атты диссертациялық жұмысы жатады. Бұл диссертациялық жұмыста аграрлық кешенді реттеуге қатысты мемлекеттік органдар жүйесі бір тарауша ретінде қарастырылып өтеді. Біздің ойымызша, ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың тұтастай құқықтық негіздерін айқындауда бұл жеткіліксіз. Сондықтан да, біздің диссертациялық жұмыс Қазақстандағы ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқару органдарының құқықтық негіздерін тұтастай айқындап, көрсетуге бағытталған.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2024 жылғы 02 қыркүйектегі «Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» атты Қазақстан халқына Жолдауы // https://www.akorda.kz/kz/addresses# 12.10.2024.

2 «Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 30 желтоқсандағы №960 қаулысы // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/ P2100000960. 12.09.2024.

3 Байдельдинов Д.Л. Правовой механизм государственного управления в области экологии. – Алматы: Қазақ университеті, 1998. - 98 с.

4 Еркинбаева Л.К. Аграрные правоотношения в Республике Казахстан: дис… док. юрид. наук: 12.00.06. - Алматы, 2008. - 354 с.

5 Шакишев К.Д. Проблемы и пути совершенствования системы государственного управления земельным фондом Республики Казахстан: дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. - Астана, 2009. - 120 с.

6 Айгаринова Г.Т. Қазақстан Республикасының тұрақты даму жағдайындағы жер нарығын құқықтық рететудің теориялық мәселелері. - Алматы: Қазақ университеті, 2013. - 312 б.

7 Жусупбекова М.К. Правовые основы государственного регулирования аграрного сектора Ресупблики Казахстан в рыночных условиях: дис.... канд.юрид. наук: 12.00.06. - Алматы, 2003. - 128 с.

8 Есекеева А.А. Қазақстан Республикасындағы ауылдық аумақтар жерлерінің құқықтық жағдайы. Монография. - Алматы, 2016. - 104 б.

9 Есеналиев А.Е. Қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық негіздері: автореф...заң ғыл. канд: 12.00.06. - Алматы, 2003. - 32 б.

10 Қожабек Қ. Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау саласын мемлекеттік басқаруды құқықтық реттеу. Монография. - Алматы: Қазақ университеті, 2020. -194 б.

11 Калымбек Б. Правовое обеспечение ветеринарной безопасности в Республике Казахстан. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. - 147 с.

12 Шуланбекова Г.Қ. Қазақстан Республикасында мал шаруашылығын құқықтық реттеу. - Алматы: Қазақстан университеті, 2013. - 169 б.

13 Жұмаділов Б.А. Аграрлық саладағы жеке кәсіпкерлікті құқықтық реттеу мәселелері: Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2011. - 202 б.

14 Ақшатаева Ж.Б. Қазақстан Республикасында ауылшаруашылықтың өндірісін сақтандыруды құқықтық реттеу. Монография. - Алматы, 2014. - 172 б.

15 Ким И.Л. Теория государственного управления. Учебное пособие для вузов. - Кызылорда, 2001. - 123 с.

16 Мухитдинов Н.Б. Основы горного права. - Алма-Ата: Казахстан, 1983 - 248 с.

17 Байдельдинов Д.Л. Экологическое законодательство Республики Казахстан: Совершенствование и кодификация: дис. .. док. юрид. наук: 12.00.06. - Алматы, 1995. - 331 с.

18 Жетписбаев Б.А. Аграрное право Республики Казахстан (часть общая). Учебник. – Алматы: Данекер, 2002. – 280 с.

19 Культелеев С.Т. Аграрное право Республики Казахстан. - Общая часть. - Алматы: NAS, 2005. - 320 с.

20 Квашин А.А. Правовые проблемы совершенствования государственного управления в сфере охраны окружающей среды и природопользования Республики Казахстан в условиях рынка. - Алматы, 2006. - 170 с.

21 Уваров В.Н. Теория государственного управления. Учебное пособие. - Алматы: КазГЮА, 2000. - 108 с.

22 Муратов Р.А. Теория государственного управления. Учебное пособие. - Алматы: TechSmith, 2018. - 200 с.

23 Уваров В.Н. Уварова Н.В. Теория государственного управления. Учебник. - Алматы: Гуманитарный университет транспорта и право им. Д.А. Кунаева, 2014. - 584 с.

24 Атаманчук Г.В. Теория государственного управления. Курс лекций. - М.: Юрид.лит. - 1997. - 400 с.

25 Культелеев С.Т. Экологическое право Республики Казахстан. Общая часть. Учебное пособие. - Алматы: Nurpress, 2013. - 432 с.

26 Елюбаев Ж.С. Теоретические и методологические проблемы правового регулрования недропользвания: отечественный опыт и зарубежная практика: дисс... докт. юрид. наук: 12.00.06. - Алматы, 2010. - 335 с.

27 Аграрное право: учебник для вузов / С.С. Акманов [и др.] / Под ред. проф. Г.Е. Быстрова и проф. М.И. Козыря. 2-е изд. испр. и доп. – М.: Юристъ, 2000. - 534 с.

28 Веденин Н.Н. Аграрное право: Учебник. - М.: Юриспруденция, 2000. - 368 с.

29 Саулен Н., Саулен Н., Берназарова Р.Д. Мемлекеттік басқару жүйесін жетілдірудегі әкімшілік реформалар // Qazaqstan Respýblıkasy Zańnama jáne quqyqtyq aqparat ınstıtýtynyń gylymi-quqyqtyq jýrnal. - 2021. - №1(64). - 47-57 бб.

30 Быстров Г.Е. Государственное регулирование сельского хозяйства в России (понятия, функции, формы, методы): теория, практика, проблемы // Правовое регулирование аграрных, земельных отношений, природопользования и охраны окружающей среды в сельском хозяйстве в России, Украине, Белоруссии, Казахстане, других странах СНГ и государствах ЕС: состояние, проблемы, пути совершенствования: международный сборник научных трудов аграрных и юридических высших учебных заведений России, Украины, Белоруссии, Казахстана, других стран СНГ и государств ЕС / отв. ред. Г.Е. Быстров. - М.: МСХА, 2009. - Т. 1. - С. 17-37.

31 Жанузакова Л.Т. О соотношении функций, компетенции и

полномочий государственных органов. Научно-правовой журнал // «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан». - 2020. - №2(60). - С. 19-24.

32 Аграрное право. Учебное пособие / С.А. Боголюбов [и др.]; отв. ред. д.ю.н., проф. С.А. Боголюбов и к.ю.н. Е.Л Минина. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 480 с.

33 Кондаревич О.С. Аграрное право: учеб.-метод. Комплекс. 4-е изд., перераб. и доп. / О.С. Кондаревич; Минский ин-т управления. – Минск: Изд-во МИУ, 2008. – 116 с.

34 Шингель Н.А. Аграрное право: ответы на экзаменационные вопросы / Н.А. Ширнгель. - 2-е изд., перераб. и доп. - Минсак: ТетраСистемс, 2008. - 160 с.

35 Кузьмич И.П. Понятие государственного регулирования сельского хозяйства: теоретико-правовой аспект // Право в современном белорусском обществе: сб. науч. тр. / редкол.: В.И. Семенков (гл. ред.) [и др.]; Национальный центр законодательства и правовых исследований Респ. Беларусь. - Минск.: Право и экономика, 2010. - Вып. 5. - С. 363-370.

36 Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы 2015 жылғы 29 қазандағы № 372-V ҚРЗ Заңы. - URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/ Z1500000372, Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы 2015 жылғы 29 қазандағы №372-V ҚРЗ Заңы // https://adilet.zan.kz/rus/ 12.09.2024.

37 «Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 8 шілдедегі №66-III Заңы // https://online.zakon.kz/ 12.09.2024.

38 Kaldiyarov D.A., Nurmukhankyzy D., Bedelbayeva, A.E. The Mechanism for Sustainable Development of Rural Areas in the Republic of Kazakhstan. In: Bogoviz, A.V. (eds) The Challenge of Sustainability in Agricultural Systems. Lecture Notes in Networks and Systems. - 2021. - vol 205. - P. 45-57. Springer, Cham. https://doi.org/ 10.1007/978-3-030-73097-0_89

39 Сыздыкбаева Н.Б., Турысбекова Р.К., Абдықалық С.Е., Бастаубаев А.К. Факторы и ключевые направления модернизации агропромышленного комплекса Казахстана. Economics: the strategy and practice. – 2021. - №16(2). - P. 116-133 // https://doi.org/

40 Бурлай И.С. Методы государственного регулирования агропромышленного комплекса России // Молодой ученый. - 2018. - № 48 (234). - С. 385-388. // https://moluch.ru/ archive/234/54426/ 11.11.2022.

41 Гочияева П.И., Урусова А.Б. Основные принципы государственного регулирования и поддержки сельского хозяйства // Фундаментальные исследования. - 2016. - №5-1. - С. 106-110 // https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id= 40258. 14.11.2022.

42 Верницкая А.Н. Направления формирования и функционирования региональных информационно-консультационных центров для сельских товаропроизводителей: автореф... дисс…канд. эконом. наук: 08.00.05. - Иркутск, 2006. – 23 с.

43 Куандыкова Э.С. Қазақстан Республикасының агроөндірістік кешенін

мемлекеттік басқару: құқықтық реттеудің мәселелері // Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының жаршысы» ғылыми-құқықтық журналы. - №2(73)-2023. - 243-253 бб.

44 Жаңа Қазақстанның аграрлық құқық негіздері: Оқу құралы. Еркінбаева Л.К., Өзенбаева А.Т., Қалымбек Б. - Алматы: Ak kalam, 2022. - 226 бб.

45 «Құқықтық актілер туралы» 2016 жылғы 6 сәуірдегі №480-Y Қазақстан Республикасының Заңы // https://adilet.zan.kz/kaz/ 05.11.2024.

46 Қазақстан Республикасының Конституциясының энциклопедиялық анықтамалығы / Жал.ред. басқ. Қ.Ә. Мәми, З.Ж. Кенжалиев. - Нұр-Сұлтан, 2020. - 850 б.

47 Сартаев С.С., Назаркұлова Л.Т. Қазақстан Республикасының Конституциясының қалыптасу: проблемалары мен болашағы. - Алматы, 2005. - 464 б.

48 Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 20 маусымдағы №442 Жер кодексі // https://adilet.zan.kz/kaz/ 05.11.2024.

49 Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 9 шілдедегі №481 Су Кодексі // https://adilet.zan.kz/kaz/ 05.11.2024.

50 Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 8 шілдедегі №477 Орман кодексі // https://adilet.zan.kz/kaz/ 05.11.2024.

51 Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI Экология Кодексі // https://adilet.zan.kz/kaz/ 05.11.2024.

52 Өміржанов Е.Т. Мемлекет және құқық теориясы. Окулық. - Алматы: Жеті жарғы, 2023. - 208 б.

53 Жайылымдар туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 20 ақпандағы № 47-VI ҚРЗ // https://adilet.zan.kz/kaz/ 05.11.2024.

54 Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы. Қазақстан Республикасындағы Мемлекеттік жоспарлау жүйесін бекіту туралы: бекітілді. 29 қараша 2017 ж., No 790 // https://adilet.zan.kz/rus.; Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы. Қазақстан Республикасындағы Мемлекеттік жоспарлау жүйесін бекіту туралы: бекітілді. 26 ақпан 2021 ж., №99 // https://adilet.zan.kz/rus/docs/ 12.09.2022.

55 Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған ұлттық жобасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы №732 Қаулысы// https://adilet.zan.kz/rus/docs/ P2100000732 12.09.2022.

56 Сапарғалиев Ғ., Ибраева А. Мемлекет және құқық теориясы (оқу құралы). -Алаты: Жеті жарғы, 1997. - 96 б.

57 Сапарғалиев Ғ. Заң терминдернің түсіндірме сөздігі. - Алматы: Жеті жарғы, 1995. - 208 б.

58 Ағдарбеков Т. Құқық және мемлекет теориясы. - Қарғанды: Болашақ-Баспа, 2002. - 320 б.

59 Күлтелеев С.Т. Экологическое право Республики Казахстан. - Алматы, 2003. - 328 с.

60 Қазақстан Республикасының аграрлық құқығы: оқу құралы / Л.Қ. Еркінбаева, Б. Қалымбек, А.Т. Өзенбаева. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. - 234 б.

61 Бекишова С.Д. Правовые проблемы обеспечения экологической безопасности Республики Казахстан: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.06. - Алматы, 2010. - 377 с.

62 Сапарғалиев Ғ. Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы: Академиялық курс (өңд.толық., 3 бас.,). - Алматы: Жеті жарғы, 2008. – 516 б.

63 Конституционное право Республики Казахстан. Академический курс: 2-х т. / Под общ.ред. проф. К.Мами. - Алматы, 2021. - Т.2. - 592 б.

64 Қазақстан Республикасының Президенті туралы Қазақстан Республикасының 1995 эылғы 26 желтоқсандағы №2733 Конституциялық заңы https://adilet.zan.kz/kaz 22.04.2024

65 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Қазақстан халқына 2023 жылғы 1 қыркүйектегі Жолдауы https:// www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-adiletti-kazakstannyn-ekonomikalyk-bagdary-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-18333 22.04.2024.

66 Турецкий Н.Н. Законодательная ветвь власти Казахстана: Монография. – Алматы: Норма-К, 2019. - 360 с.

67 Қазақстан Республикасының Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 16 қазандағы №2529 Конституциялық заңы // https://adilet.zan.kz/kaz 22.04.2024.

68 Сафинов К.Б. Правительство Республики Казахстан на переходном этапе / Под ред. Зиманов С.З. - Алматы: Юрист, 2002. - 548 с.

69 Қазақстан Республикасының Үкіметі туралы Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 18 желтоқсандағы №2688 Конституциялық заңы https://adilet.zan.kz/kaz 22.04.2024

70 Государственное учреждения Казахской ССР. Справочник. 12. Органы управления народным хозяйством Казахской ССР (1920-1936 гг.). – Алма-Ата, 1981. - 274 с.

71 Государственное учреждения Казахской ССР. Справочник. 22. Органы управления народным хозяйством Казахской ССР (1937-1977 гг.). - Алма-Ата, 1989. - 470 с.

72 Қазақстан Республикасының мемлекеттік билік органдары (1991 ж. 16 желтоқсан-2001 ж. 1 қаңтар). Анықтамалық. / Жау. ред. В.Н. Шепель (Қазақстан Республикасы Президентінің Мұрағаты). - Алматы: Эдельвейс, 2004. - 704 б.

73 Қазақстан Республикасының мемлекеттік билік органдары (2006-2011 жж.). Анықтамалық. Үшінші шығарылым. / Жау.ред. В.Н. Шепель (Қазақстан Республикасы Президентінің Мұрағаты). - Алматы: Эдельвейс, 2012. - 430 б.

74 «Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2005 жылғы 6 сәуірдегі Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министірлігі» туралы Ереже // Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-

құқықтық жүйесі (соңғы өзгертулер мен толықтырулармен 16.03.2023) https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000416 22.04.2024.

75 Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 4 қазандағы №863 қаулысымен бекітілген «Қазақстан Республикасының Су ресурстары және ирригация министрлігі туралы» ережесі (соңғы өзгертулер мен толықтырулармен 10.11.2024) https://adilet.zan.kz/kaz/docs/G24NP000073 22.04.2024.

76 Қазақстан Республикасы Экология және табиғи ресурстар министрінің 2023 жылғы 24 ақпандағы №65-П бұйрығысен бекітілген «Қазақстан Республикасы Экология және табиғи ресурстар министрлігінің Экологиялық реттеу және бақылау комитеті» республикалық мемлекеттік мекемесінің ережесі бекіту туралы Қазақстан Республикасы Экология және табиғи ресурстар министрінің 2023 жылғы 24 ақпандағы №65-П бұйрығы https://adilet.zan.kz/kaz/docs/G24NP000073 22.09.2024.

77 Қазақстан Республикасы Экология және табиғи ресурстар министрінің м.а. 2023 жылғы 3 ақпандағы №32-Ө бұйрығымен қабылданған «Қазақстан Республикасы Экология және табиғи ресурстар министрлігінің "Орман шаруашылығы және жануарлар дүниесі комитеті» республикалық мемлекеттік мекемесі туралы ереже https://adilet.zan.kz/kaz/docs/G24NP000073 22.09.2024.

78 Эксперт обозначил пути решения проблемы с нехваткой сахара в Казахстане https://mir24.tv/news/16515895/ekspert-oboznachil-puti-resheniya-problemy-s-nehvatkoi-sahara-v-kazahstane 20.09.2022

79 Куандыкова Э.С. Государственная поддержка в сфере сельского хозяйства в современных условиях: правовые проблемы и перспективы // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан научно-правовой журнал. - 2023. - №1 (72). - С. 258- 266.

80 Еркинбаева Л.К. Аграрные правоотношения в Республике Казахстан: автореф. дис.докт. юрид. наук. – Алматы, 2008. - 41 с.

81 Дусипов Е.Ш. Қазақстан Республикасында ауылшаруашылық кәсіпкерлігін құқықтық қамтамасыз ету мәселелері: заң ғыл. док... дисс. автореф: 12.00.06. - Алматы, 2009. – 39 б.

82 Өзенбаева Ә.Т. Азық-түлік қауіпсіздігін құқықтық қамтамасыз ету (Қазақстан Республикасы және шет мемлекеттерінің заңдары мен тәжірибесін салыстырмалы талдау): философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған дисс...: Талдықорған, 2015. - 176 б.

83 Несипбаева И.С. Правовое регулирование сельскохозяйственной кооперации в Республике Казахстан в условиях нового этапа земельной реформы: международный опыт инациональная практика: дисс.... док. философии (PhD). - Алматы, 2022. – 123 с.

84 Katharine Heyl,Tobias Döring,Beatrice Garske,Jessica Stubenrauch,Felix Ekardt. The Common Agricultural Policy beyond 2020: A critical review in light of global environmental goals // Reciel Review of European, Comparative $ International environmental law. – Volume 30. - Issue1. - April 2021. - P. 95-106.

85 M. Abrosimova, O. Litvinova, S. Filippova and others. State support for agricultural sector: challenges and development prospects // IOP Conference Series Earth and Environmental Science. 2021. - №935(1). - https://www. researchgate. net/publication/356884245_State_support_for_agricultural_sector_challenges_and_development_prospects. 18.08.2022.

86 Итоги развития сферы сельского хозяйства за 2021 год и планы на предстоящий период. https://primeminister.kz/ru/news/reviews/itogi-razvitiya-sfery-selskogo-hozyaystva-za-2021-god-i-plany-na-predstoyashchiy-period-2242. 20.09.2022.

87 Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 декабря 2021 года №960. Об утверждении Концепции развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021–2030 годы. https://adilet.zan.kz/rus/docs/ 20.09.2022.

88 Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 декабря 2021 года № 960. Об утверждении Концепции развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021–2030 годы https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960/history 20.09.2022.

89 Итоги развития сферы сельского хозяйства за 2021 год и планы на предстоящий период. https://primeminister.kz/ru/news/reviews/itogi-razvitiya-sfery-selskogo-hozyaystva-za-2021-god-i-plany-na-predstoyashchiy-period-22422 20.09.2022.

90 Административный процедурно-процессуальный кодекс РК от 29 июня 2020 года №350-VI // Ведомости Парламента РК 2020 г., №13, ст. 66. https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350/history 20.09.2022.

91 Еркинбаева Л.К., Өзенбаева А.Т., Қалымбек Б. Қазақстан Республикасының аграрлық құқық қатынастары: теориясы мен тәжірибесі. Оқу құралы. - Талдықорған: Палитра, 2019. - 257 с.

92 Глава агентства обсудил антикоррупционную политику государства с представителями гражданского общества. https://ru.sputnik.kz/20211116/Ot-imeni-120-fermerov-poluchali-subsidii-glava- antikora-o- razmakhe-korruptsionnogo-skandala-18667231.html 23.08.2022.

93 Внедрение новой системы субсидирования АПК отложили до следующего года. :https://www.inform.kz/ru/vnedrenie-novoy-sistemy-subsidirovaniya-apk-otlozhili-do-sleduyuschego-goda_a3920142 15.08.2022.

94 Приказ и.о. Министра сельского хозяйства Республики Казахстан от 23 июля 2018 года №317. Об утверждении Правил субсидирования по возмещению части расходов, понесенных субъектом агропромышленного комплекса, при инвестиционных вложениях. https://adilet.zan.kz/rus/docs/ 10.04.2022.

95 Приказ Министра сельского хозяйства Республики Казахстан от 30 января 2015 года № 9-1/71. Об утверждении Пра- вил субсидирования в рамках гарантирования и страхования займов субъектов агропромышленного комплекса. https://adilet.zan.kz/rus/docs/ V1500012183/history 10.04.2022.

96 Приказ Министра сельского хозяйства Республики Казахстан от 26 ноября 2014 года № 3-2/615. Об утверждении Правил субсидирования затрат перерабатывающих предприятий на закуп сельскохозяйственной продукции для

произ- водства продуктов ее глубокой переработки. - https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14F0010087/ history. 10.04.2022.

97 Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 мая 2021 года № 358. Об утверждении Правил осущест- вления проектного управления. https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000358/history 01.09.2022. Күшін жойған.

98 Приказ и.о. Министра сельского хозяйства Республики Казахстан от 23 июля 2018 года № 317. Об утверждении Пра- вил субсидирования по возмещению части расходов, понесенных субъектом агропромышленного комплекса, при инвестиционных вложениях. https://adilet.zan.kz/rus/docs/ 10.04.2022.

99 Примеры государственной поддержки сельского хозяйства за рубежом. http://agroinfo.kz/ 10.04.2022.

100 Папцов А.Г. Государственная поддержка сельского хозяйства в Финляндии // АПК:экономика, управление. - 2011. - №6. - С. 61-64.

101 Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 января 2021 года №5. О подписании Соглашения об инвестициях по созданию сети демонстрационных ферм и строительству завода по производству современных систем орошения и управления урожайностью сельскохозяйственных культур в Казахстане с компанией «VALLEY KUSTO GB BV» .https://adilet.zan.kz/rus/docs/ 15.08.2022.

102 Почти 4,5 трлн тенге вложат инвесторы за 5 лет в сельское хозяйство РК https://kazpravda.kz/n/pochti-45-trln-tenge-vlozhat-investory-za-5-let-v-selskoe-hozyaystvo-rk/ 15.08.2022.

103 Итоги развития сферы сельского хозяйства за 2021 год и планы на предстоящий период. https://primeminister.kz/ru /news/reviews/itogi-razvitiya-sfery-selskogo-hozyaystva-za-2021-god-i-plany-na-predstoyashchiy-period-22422 20.04.2022.

104 Қуандықов Б.Ж. Рустемова А. Аграрлық Кодексті дайындау кезек күттірмейтін шаралардың бірі // Заң газеті. – 2018, қазан. - 26.

105 Lencucha, R., Pal, E.N., Appau, A., Thow, A. - M., Drope, J. Government policy and agricultural production: a scoping review to inform research and policy on healthy agricultural commodities // Globalization and Health. - 2020. - №16. – P. 11-14. https://doi.org /10.1186/s12992-020-0542-2

106 Judzinska A. The influence of direct support under common agricultural policy on farm incomes in Poland //Applied Studies in Agribusiness and Commerce. - 2013. - №7. – P. 33-37.

107 Sokolova, E, Kirovski, P, Ivanov, B. The role of EU direct payments for production decision-making in Bulgarian agriculture // Agricultural and Forest Meteorology. - 2015. - №61(4). - P. 145-152.

108 Kuandykova, E., Kuandykov, B., Daubassov, S., Kalieva, G., Zhaxsymbet, B.Public administration in agricultural development and well-being of foreign countries // Rivista di Studi sulla Sostenibilita., 2023. - №13(1). - P. 199 -215. http://www.scopus.com/

109 United States Department of Agriculture. 2021. https://www.usda.gov

110 Official website of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan. 2021 https: // www.gov.kz/memleket/ entities/moa/about/structure

111 Supyan V.B. US Economy: Resources, Structure, Dynamics. -Moscow: Master: Research Center INFRA-M. - 2014. - 218 p.

112 Parke E. Wilde. The New Normal: The Supplemental Nutrition Assistance Program (SNAP) // American Journal of Agricultural Economics. - 2013. - №95(2). - P. 325-331.

113 Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 165 «On approval of the Rules for the import (import) of food products subject to state registration». February. – 2008. - P. 45-51 // https://adilet.zan.kz/rus/docs / P080000165

114 Law of the Republic of Kazakhstan No. 249-V «On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on the Transfer of Veterinary and Sanitary Control and Plant Quarantine Control to State Revenue Bodies at Automobile Checkpoints at the Customs Border of the Customs Union». November. – 2014. – P. 25-34.

115 Manzanero R.B. Quarantine inspection procedures at ports of entry. - Belize: Belize Agricultural Health Authority. - 2004. - 297 p.

116 Dyusegaliev M.Zh., Serik, A.S. The value of state regulation in the innovative development of the agro-industrial complex // Bulletin of Atyrau University named after H. Dosmukhamedov. - 2016. - №42(3). - P. 86-90

117 Orden D. Agrifood markets and support in the United States after 1 year of COVID-19 pandemic // Canadian Journal of Agricultural Economics. - 2021. №69(2). - P. 243-249.

118 Daribekov S.S. Assessment of food security in the Republic of Kazakhstan // Bulletin of Karaganda University. – 2016. - №1(81). - P. 36-46.

119 Sabyrbekov E. Research of modern trends and foreign practice of strategic planning of rural areas // Bulletin of Atyrau University Named After H. Dosmukhamedov. - 2018. - №48(1). - P. 135-140

120 Order of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan No. 476 «On the Strategic Plan for 2020-2024». December. - 2019 / https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35066684

121 UN report: About 9 percent of the world's population suffers from hunger. 2020. http://news.un.org/ru/story/2020/07/1381951

122 Kudryavtseva L.V., Davidan P.S. Problems of legal regulation of contractual and other legal relations in the agro-industrial complex // Bulletin of Science and Practice. - 2018. - №11. - P. 45-62.

123 Head J.W. International law and agroecological husbandry: Building legal foundations for a new agriculture (Routledge). - New York, 2016. - 287 p.

124 Angelo M.J., Plessis A.D. Research handbook on climate change and agricultural law. Northampton: Edward Elgar, 2017. – 214 p.

125 Berthou A., Bussière M., Ferrara, L., Haincourt, S., Pappadà, F., Schm, J. 2018. Global imbalances persist despite post-crisis rebalancing: Focus on their financing // Bulletin of the Banque de France, 2020. - P. 6-20.

126 Khodjayeva A.B. The role of the World food security // Review of Law Sciences. - 2019. - №7. – P. 23-39.

127 Tasuyeva T.S., Rakhimova B.H., Dagayeva H.H. Digital technologies of logistics in the agro-industrial complex // Improvement of the methodology of cognition for the development of science. Ufa: Aeterna, 2017. - P. 67-78.

128 Kuandykova, E., Kuandykov, B., Daubassov, S., Kussainov, D., Ashyralieva, B.Legal basis of international agricultural organizations // Journal of Rivista di Studi sulla Sostenibilita., 2023. - №13(1). - PP. 217–231. http://www.scopus.com/

129 Voronina Y.A., Semkin, A.G. The mechanism of interaction and basic management systems of the agro-industrial complex in the technologies of the digital economy // Bulletin of Russian Agricultural Science. - 2017. - №6. – P. 16-38.

130 Millennium Development Goals: Report 2015. http://www.un.org/ru/millenniumgoals/mdgreport2015.pdf

131 UN Convention on Biological Diversity. - 1992. http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/biodiv.shtml

132 Report of the UN Secretary General «Harnessing Agricultural Technologies for Development». 2013. http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/68/308

133 Osipov V.S., Bogoviz A.V.. Transition to digital agriculture: Prerequisites, roadmap and possible consequences // Agricultural Economics of Russia. - 2017. - №10. - P. 11-24.

134 International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture. 2001. http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conv_geneticres.shtml

135 Mirjana D., Gajic T., Kozic B. Agriculture in the function of rural development – Case study from republic of Serbia and republic of Srpska // Agricultural Economics. - 2021. - №2. – P. 61-84.

136 Kovalenko V.A. Partnerships as an important area for FAO to tackle the food problem // Management Consulting. - 2016. - №3. - P. 87-105.

137 Ivannikov, N.S. Features of FAO's activities in the geopolitical conditions of our time. Management Consulting. - 2019. - №2. – P. 12-32.

138 Universal Declaration on the Eradication of Hunger and Malnutrition. 1974. www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/hunger.shtml

139 Pashkevich O.A. Agricultural heritage: Origins, realities, future // Science and Innovation. - 2020. - №9. - P. 21-41.

140 Pryazhnikova O.N. Agricultural development forecast for 2018-2027 // Special Focus: Middle East and North Africa. - 2018. - №6. - P. 107-132.

141 Apalkova G.D., Popova, N.V., Liskunova, A.D. Approaches to the formation of a new format food market // Bulletin of the South Ural State University. Series: Food and Biotechnology. - 2020. - №4. - P. 71-92.

142 Apalkova G.D., Popova N.V. Actual directions of national standardization in modern conditions of the engineering industry of new food products for functional and specialized purposes // Bulletin of the South Ural State University. Series: Food and Biotechnology. - 2019.- №3. – P. 19-36.

143 Smirnov A.I. International standards for ensuring the economic security of business entities // Eurasian Advocacy. - 2021. - №1. – P. 50-67.

144 Gayevskiy I.V., Zaytseva N.V., May I.V., Karymbayeva S.T., Sychik S.I., Fedorenko, Y.V. On methodological support of risk-oriented supervision over the safety of consumer products in the common economic space of the Eurasian Economic Union // Health Risk Analysis. - 2019. -№1. - P. 29-46.

145 Legal basis of international agricultural organizations Kuandykova, E., Kuandykov, B., Daubassov, S., Kussainov, D., Ashyralieva, B. // Rivista di Studi sulla Sostenibilita. - 2023. - №13(1). - P. 217-231// https://www.scopus.com/ authid/ detail. uri?authorId=58885059000

146 E-Government.http://publicadministration.un.org/egovkb/ens/ 13.10.2023.

147 UN E-Government Survey 2022. http:// publicadministration.un.org/ 18.08.2023.

148 Цифровизация для устойчивого развития и обеспечения социального благополучия общества. https://www.undp.org/ru/kazakhstan 13.10.2023.

149 Куандыкова. Е.С., Байдельдинов Д.Л., Hoffmann T. Problems of legal regulation of digital transformation of agriculture of the Republic of Kazakhstan // Вестник Карагандинского Университета. Серия ПРАВО. - №4(112). - 2023. - октябрь–ноябрь–декабрь. - С. 7-18.

150 Ingram, J., & Maye, D. (2020). What are the implications of digitalization for agricultural knowledge? https://www.frontiersin.org/journals/sustainable-food-systems

151 Robert Finger, Scott M. Swinton, Nadja El Benni, Achim Walter Precision Farming at the Nexus of Agricultural Production and the Environment Annual Review of Resource Economics. – 2019. - 11:1. – P. 313-335 https://www.researchgate.net/publication/332648434_Precision_Farming_at_the_Nexus_of_Agricultural_Production_and_the_Environment

152 S. Fountas, G. Carli, C.G. Sørensen, Z. Tsiropoulos, C. Cavalaris, A. Vatsanidou, B. Liakos, M. Canavari, J. Wiebensohn, B. Tisserye Farm management information systems: current situation and future perspectives. Computers and Electronics in Agriculture. - Volume 115, July 2015. - P. 40-50. http://dx.doi.org/10.1016/j.compag.2015.05.011

153 B. Basso, J. Antle Digital agriculture to design sustainable agricultural systems Nat. Sustain. - 2020. - V.3. - April. - P. 254-256. https://www.researchgate.net/publication/340712044_Digital_agriculture_to_design_sustainable_agricultural_systems. 01.05.2023

154 A. Lajoie-O'Malley, K. Bronson, S. van der Burg, L. Klerkx The future(s) of digital agriculture and sustainable food systems: an analysis of high-level policy documents Ecosystem Services 45 (2020). doi.org/10.1016/j.ecoser.2020.101183 // https://www.sciencedirect.com/

155 Henman P. Improving public services using artificial intelligence: possibilities, pitfalls, governance. Asia Pacific Journal of Public Administration // Taylor & Francis Journals. - 2020. - vol.42(4). – P. 209-221. - October. DOI:

10.1080/23276665.2020.1816188.https://www.academia.edu/Improving_public_services_using_artificial_intelligence_possibilities_pitfalls_governance 05.07.2022.

156 Leroux, C. (2020). Reflecting on the carbon footprint of digital technologies in the AgTech and Precision Agriculture sectors. - 2022. - august 17. https://www.aspexit.com/reflecting-on-the-carbon-footprint-of-digital-in-the-agtech_-andprecision-agriculture-sectors

157 Wolfert S, Ge L, Verdouw C, Bogaardt M. Big data in smart farming–a review // Agricultural Systems, 2017. - vol. 153. - issue. - P. 69-80. https: // doi.org/10.1016/j.agsy. https://www.sciencedirect.com/science/article 05.07.2022.

158 MacPherson J, Voglhuber-Slavinsky A, Olbrisch M, Schöbel P, Dönitz E, Mouratiadou I, Helming K. Future agricultural systems and the role of digitalization for achieving sustainability goals. A review. Agron Sustain Dev. 2022;42(4):70. doi: 10.1007/s13593-022-00792-6. Epub 2022 Jul 6. PMID: 35818482; PMCID: PMC9258761

159 United States Department of Agriculture (USDA) (2020) U.S. Agriculture Innovation Research Strategy. Available. https://www.usda.gov/aia 05.07.2022.

160 European Commission (2020a) F2F strategy: for a fair, healthy and environmentally-friendly food system. https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/farm-fork-strategy_en 05.07.2022.

161 Ehlers M, Huber R, Finger R (2021) Agricultural policy in the era of digitalisation. Food Policy. http://dx.doi.org/10.1016/j.foodpol.2020.102019

162 Bundesministerium für Ernährung und Landwirtschaft (BMEL) (2019) Discussion Paper 2035 Arable Farming Strategy. https://www.bmel.de/EN/Home/home_node.html 05.06.2024

163 Härtel I. Künstliche Intelligenz in der nachhaltigen Landwirtschaft - Datenrechte und Haftungsregime. Nat Recht. 2020. - 42(7). – P. 439–453. https://link.springer.com/article/ 10.1007/s10357-020-3704-3 05.08.2024

164 OECD, 2019 Digital Opportunities for Better Agricultural Policies OECD Publishing, Paris (2019) https://www.oecd.org/publications/digital-opportunities-for-better-agricultural-policies-571a0812-en.htm 07.07.2024

165 Цифровизация экономики регионов Казахстана: понятия, перспективы и механизмы реализации / Под ред. академика НАН РК, профессора, д.э.н. Сатыбалдина А.А. - Алматы: Институт экономики КН МОН РК, 2021. - 292 с.

166 Yerkinbayeva, L., Nurmukhankyzy, D., Kalymbek, B., Ozenbayeva, A., & Kalymbekova, Z. (2022). Digitalization of Environmental Information in the Republic of Kazakhstan: Issues of Legal Regulation. Journal Of Environmental Management And Tourism, - 2022. - №13(1). - P. 115-127 // doi:10.14505/jemt.v13.1(57).10

167 Бейсекова П.Д. Цифровизация как инструмент управления агробизнесом Казахстана / П. Д. Бейсекова, Г. К. Джолдасбаева, Л. Т. Печеная // Конкурентные стратегии в развитии экономики, управления и права в зеркале компаративистики: материалы международной научно- практической конференции. - Москва. - 2019. - 28-29 ноября года / Под общей редакцией

Ф.Л. Шарова. - Москва: Международный институт экономики и права, 2020. - С. 22-27.

168 Об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан» Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года №827. Утратило силу постановлением Правительства Республики Казахстан от 17 мая 2022 года №311. https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827 07.06.2024.

169 О Государственной программе «Информационный Казахстан – 2020» и внесении дополнения в Указ Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010 года №957 «Об утверждении Перечня государственных программ». Указ Президента Республики Казахстан от 8 января 2013 года № 464. Утратил силу Указом Президента Республики Казахстан от 5 мая 2018 года №681. https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827 07.06.2024.

170 Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность Послание Президента Республики Казахстан от 31 января 2017 года. https://adilet.zan.kz/rus/docs/07.06.2024.

171 Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана. 10 января 201 жылғы 8 г. https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezi-denta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvarya-2018-g 07.06.2024

172 Жумашева С.Т., Муханова А., Смагулова Ж.Б. Цифровизация как основа инновационного потенциала аграрного производства Казахстана // Проблемы агрорынка. – 2020. - №2. - С. 45-52.

173 Об утверждении национального проекта «Технологический рывок за счет цифровизации, науки и инноваций». Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года №727. https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000727 07.06.2024.

174 «2023-2029 жылдарға арналған цифрлық трансформация, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласын және киберқауіпсіздікті дамыту тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 269 қаулысы // «2023 - 2029 жылдарға арналған цифрлық трансформация, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласын және киберқауіпсіздікті дамыту тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 269 қаулысы. https://adilet.zan.kz/rus/docs/ 07.06.2024.

175 Почему цифровизация – самый перспективный сценарий сельского хозяйства будущего. https://informburo.kz/special/pocemu-cifrovizaciya-samyi-perspektivnyi-scenarii-selskogo-xozyaistva-budushhego 07.06.2024.

176 Международный опыт развития цифровизации в АПК: государственная поддержка, регулирование, практика. - Режим доступа: https://eec.eaeunion.org/upload/medialibrary/d62/Mezhdunarodnyy-opyt-razvitiya-tsifrovizatsii-v-APK-gosudarstvennaya-podderzhka- regulirovanie.pdf 07.06.2024.

177 Тлембаев Е. Роль цифровой экономики для агропромышленного комплекса // Матер. междунар. научно-теоретической конф. «Сейфуллинские

чтения-17: «Современная аграрная наука: цифровая трансформация», посвященной 30-летию Независимости Республики Казахстан. - 2021. - Т.1. - Ч.3. - С. 216-218

178 Цифровая стратегия ЦАРЭС до 2030 года. https://www.carecprogram.org/ 07.06.2024.